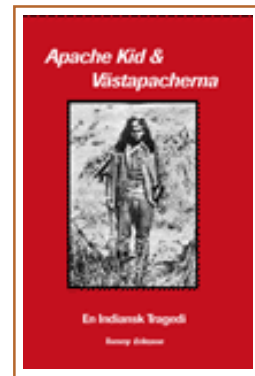

Apache Kid & Västapacherna

en indiansk tragedi -

Tommy Eriksson

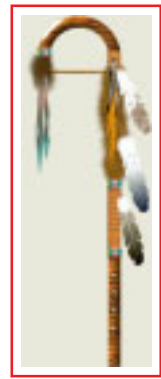

- den reviderade & lätt utökade nätupplagan -
[7 juli 2002]

Förf. tidigare utg. indiandokumentärer
(Bokförlaget Settern):
Den tårdränkta prärien (137 sid; 1983)
Skuggor över Sierra Madre (192 sid; 1985)
Rainbow föll i gryningen (164 sid; 1987)

"Naturligtvis har hela vår historia handlat om expansion... Att indianen viker undan eller kuvas...är helt och hållet en konsekvens av den mäktiga kraften hos de civiliserade raserna som inte förlorat sin kampinstinkt, genom vilken de gradvis fört freden till de förspilda röda ödemarker där världens barbariska folk härskat.

Jag skulle inte vilja gå så långt att jag påstod att alla goda indianer är döda indianer, ändå anser jag det i 9 fall av 10 - och jag tror inte jag skulle vilja granska det 10:e alltför ingående...

Theodore Roosevelt, president 1901-09 och
mottagare av Nobels fredspris 1906
(se not sid 65-68)

Utgivning & copyright: Författaren
Tryck: Parajett, Stockholm
Distribution: Podium, Stockholm
Utgivningsår: 1999
ISBN 91-630-8418-X

Innehåll

I. Inledning

II. Västapacherna - Vargfolket 7

Språk och arkeologiska spår 8 - Klanen 9 - Familjen och lokalgruppen 9 - Hövdingar 11 - Shamaner 13 - Barn och namn 13 - Giftermål 15 - Arbetsfördelning och skilsmässa 16 - Plundring och hämnd 17 - Jakt och odlingar 19 - Vapen 20 - Manligt och kvinnligt 21 - Ceremonier och mytologiska väsen 21 - Övernaturliga krafter 22 - Död och begravning 22 - Andra seder och bruk 23 - Handel och raider 23 - Erövringskriget inleds 24 - Sveket 25 - Hängningar 26 - Fredspolicyn introduceras 27 - Reservaten upprättas 29 - General Crook, indiankännaren 29 - Apachekompanier 30

III. Apache Kid - Spöckrigaren 32

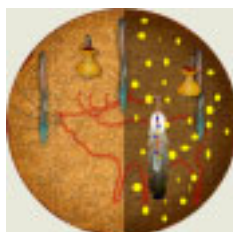
Pinolefesten 33 - Svarta-klipp-folket 34 - Överfall i natten 35 - Sieber och Horn 36 - Kid i elden 38 - Bergens frihet 39 - Ett gåtfullt mord 40 - Frukten för Yuma 41 - Brytningen 42 - Svårmod och hämnd 43 - Kid friges 44 - Överlistad 45 - Genom öknen 47 - Blod i sanden 49 - Vit revansch 50 - Reynolds klocka 52 - Legenderna föds 53 - Yaquihövdingen 54 - Mysteriets lösning? 55

IV. Efterskrift - Vita demoner och röda andar (2002) 56

V. En apacheguide 60

Not 1. Theodore Roosevelt och rasfrågan 65-68

Not 2. Genocide-konventionen 68-69

I. Inledning

Den största människojakten i den amerikanska sydvästerns historia gällde en indian som bar det tungvrickande namnet Hash-kay Bay-Nay-Ntayl, vanligen översatt som "Djäv-och lång-möter-gåtfullt-slut". Men Paul Machula, boende i Globe, Arizona, vägrar rätta sig i ledet och hävdar istället i en internetartikel att hans rätta namn var Hashkee-Binaa-Nteel, eller i engelsk tappning - Angry, He Has Wide Eyes, vilket ska tolkas som en man med nästan övermänsklig synförmåga, kanske clairvoyance? (Västapacherna gav ofta sina manliga företrädare det respektingivande "förnamnet" - Angry.) Namnstriden gäller förstås "Apache Kid", en nästan kärvändig benämning som de vita silverletarna i Globetrakten satte på den lille pilten.

Han vann inte ryktbarhet i ädel envig med sitt folks traditionella fiender utan som en laglös i ett land stulet av den vite mannen. I det sena 1800-talets västern förvandlades han till en ogripbar fantom vars blotta namn framkallade kalla kårar hos samtiden. Han blev sin egen lag. Utfrysst av vita som röda skydde han inga medel i kampen för sin överlevnad. Häststölder, kidnappningar och mord blev hans specialitet. Tillslut tycktes han överskrida alla gränser för tid och rum. Var helst en skugga ilade fram över ökenklipporna fångades man av inbillningen att ha skymtat den röde hämnaren.

Pressarna gick på högvarv; med spaltkilometrar av trycksvärta försökte man besvärja de rödbesudlade spåren av Kids härjningar - om det nu var han... Dagligen och stundligen matade vettskrämda nybyggare lika sensationshungriga redaktörer med andlösa skrönor. Och där fanns prisjägarna som med illa dold nyfikenhet följde kursutvecklingen på Apache Kids huvud.

Hans skuldkonto nådde fantastiska höjder, men var till stor del fiktivt. I själva verket härskade en allmän laglöshet i det kvartssekellånga vakuum, 1870-95, som föregick civilisationens definitiva triumf. Röda kriminaliserades av en oförsonligt fördomsfull och etnocentrisk vit kultur, som hade allt att vinna på deras förintelse.

Förtruppen utgjordes av lycksökarna, spelarna, det samvetslösa bottenskräpet som kommit för att sno åt sig vad de kunde innan gruvbyarna förvandlats till rättstänkande städer. Arizona fick ett skamfilat rykte; en del ansåg att territoriet var ett formligt dårhus som man lika gärna kunde lämna tillbaka till Mexico!

En västernhåla som Tombstone kunde skryta med sina otaliga horhus, salooner och poker-nästen - och en kyrkogård nerlusad med beryktade revolvermän. En karls liv var inte mycket värt, och kistfabrikanterna hade fullt sjå att hålla räkningen på alla stövelspetsar som pekade i vädret. - En överdrift, jovisst, men det speglar ändå tidsandan.

Apache Kid kan i bästa fall påräkna ett torftigt fotnotsintresse i den äldre litteraturen. I regel förbigås han med tystnad. Övertrumpad av renläriga röda bemerktheter som Geronimo och Crazy Horse framstår han skenbart som en blodig parentes. Men fyrkantigt instoppad i det rena "banditfacket" missar man själva nyckeln till hans livsöde, som egentligen ligger i hans indianska identitet. Apache Kid var i första hand indian; det var han också då han exilerades från de vita - och inte minst från sitt eget folk.

Under 1880-talet fungerade han som spejare och spårare för de trupper som var stationerade vid San Carlos-reservatet i Arizona. Han skötte sig exemplariskt och var i vita ögon ett

dygdemönster för sina gelikar. Utnämningen till 1:e-sergeant för apachekompaniet innebar att han nått krönet för en indiansk karriär i den vita krigsmakten. Sen inträffade tragedin...

Han delade sitt olycksöde med många unga apacher. De fick lära den hårda läxan vad som kunde inträffa om man satte hela sin lit till de vita. Alla gick de vilse i en ny och för många skrämmande värld, vars värderingar och moralbegrepp tycktes sakna både logik och hjärta.

1880-talet blev en kulturell brytnings- och skymningstid för Apache Kids folk. Sociala och andliga mönster underminerades av vita influenser. Försörjningsvillkoren omdanades i rask takt. Apacherna knöts fastare till reservaten. Där kunde myndigheterna kontrollera dem och metodiskt nöta bort det indianska arvet för att i sinom tid förvandla dem till fogliga fattigfar-mare.

Reservatslivets monotoni gjorde många stolta krigare till löjeväckande och odugliga alkoholister; kvinnor sålde sig till blårockarna (militären) och barnen dog som flugor i vildsinta farsoter.

Västapacherna brukade små jordlotter redan före amerikanernas ankomst. Det var en säsongsbetonad trädgårdsskötsel som kombinerades med jakt och insamling av vilda födo-växter och vidsträckta plundringståg in i Sonoraprovinsen i Mexico. Med blårockarna i landet beskars möjligheterna att vinna rov i söder. Därmed rubbades ett generationsbundet och kritiskt fundament för västapachernas existens.

Utan krigarens status var en apache bara en "halvman"; utan jakten var han ingen man alls. Men apacherna tilläts inte bära vapen, och de snärjdes samtidigt i ett passystem som oftast begränsade rörelsefriheten till reservatet.

Kvinnans plikter var hennes sen urminnes tider. Där fanns ingen plats för en krigare. Han kunde bara slå dank, supa sig full på apachesprit - som var förbjudet - spela tärning med vänner, minnas friheten i bergen och bleknade bravader på krigsstigen.

För sin familjs nöd torft tog somliga män lönearbete i regeringens tjänst, på eller utanför re-servatet. Men jobben var få, kortvariga och underbetalda. Vägar, dammar och diken drog till sig den mesta arbetskraften. Andra tog jobb som kuskar, kofösare och slaktare. När fortet i territoriet drogs in försvann de bästa utkomstchanserna. Det framtvungade beroendet av blå-rockarna resulterade i djup misär. Arizonas vita medborgare anställde också ogärna en apache. De hade rykte om sig att vara allmänt lata och opålitliga, kort sagt, "good for nothing".

Så länge apachekrigen pågick hade en yngling möjlighet att ta värvning som scout vid ett apachekompani. Det stärkte familjekassan med 13 dollar i månaden och ytterligare 12 om han höll sig med egen springare. Armén satte en karbin i hans händer och försåg honom med uniform. Det gjorde honom till "en riktig krigare" och eggade hans fåfänga. Samtidigt vann han prestige inom stammen och väckte avund.

Men vad innebar det egentligen? Han förväntades jaga upp andra apacher och ta livet av dem om de inte godvilligt överlämnade sig till armén. Det kunde gälla enstaka desperados eller förlupna bandspillror. Vägrade han utföra ordern väntade krigsrett och långa straff i möjliga fångelser.

Västapacherna var offer för omständigheterna och fogade sig vanligen efter de vita. Men långtifrån alla såg med blida ögon på denna kujonering. Det hände att familjer splittrades i

osämja då en yngling gick i regeringens sold. Ibland urartade det i rena blodsfejder och slet många band för alltid.

Att enrollera apacher som scouter ingick som ett systematiskt led i regeringens och arméledningens söndringspolitik. De motsträviga elementen som vägrade slå sig till ro i reservats-tristessen och lika sturskt opponerade mot arméns närvaro gavs bara alternativet att bli outlaws - kriminella. Det behövdes långtifrån några trollkonster för att falla i onåd hos de vita.

Om Apache Kid som fredlöst villebråd har skrivits färgstarka anekdoter. Det mesta kan säkert avfärdas som fria fantasier. Men mitt i den okultiverade mytfloran finns korn av sanning, och kanske är det just spänningsfältet mellan fiktion och verklighet som gör hans remarkabla och gåtfulla levnadslopp så osedvanligt fascinerande.

Läsaren rekommenderas oändlig försiktighet och sund skepsis vid **alla** försök att närma sig indianska trossfärer genom uttolkare som själva aldrig senterat det andliga innehåll de analyserat eller beskrivit, helt enkelt för att de tillhör en annan kulturkrets, ett annat folk och kanske en annan tid, och silar sina betraktelser genom de lager av referensfilter och värderingar som den egna kulturen ackumulerat och försett dem med. Det må sen gälla karriärforskare eller ideella dito, förenklade, schematiska beskrivningar eller intrikata, kryptiska förklaringsmodeller. Det som var en "självklarhet" för indianen i den egna vardagskulturen under 17- och 1800-talet har inte sällan visat sig vara något diametralt motsatt och väsensskilt i ex. den euroamerikanske religionsforskarens eller etnohistorikerns backspegel. Uppsåtet kan vara nog så lovvärt, men någon egentlig consensus mer än i det mest uppenbara råder faktiskt sällan - och det gäller givetvis inte bara det andliga fältet.

Det är i de subtila detaljerna röran blir som värst; det lingvistiska en ständig huvudvärk; samma termer krängs i alla möjliga betydelser; färgsymbolismen spretar; det relativt konstanta innehållet och innebörderna i de större stamceremonierna mals ibland ner i teorikvarnen och förrycks fullständigt. Gamla etnocentriska försyndelser ersätts av nya; brillorna de samma men tiden en annan. Radikala och traditionella indianer skulle säkert lukta sig till en nymornad smygrasism - även i denna del - speciellt som det andliga vakuum västvärlden lever i öppnat upp för allehanda suspekta pseudoreligiösa sekter, som gärna lånar enstaka "fjädrar" från indianernas andliga riken utan att greppa sammanhang och helhet. Ofta blir det en livsfarlig dekokt.

Det finns vid förra seklets början flagranta exempel på vita indianforskare, vars auktoritet och inflytande alltjämt gör sig gällande i litteraturen, som praktiskt taget nonchalerade sina indianska informanternas råd och anvisningar för hur skilda kulturelement skulle tydas, vägas och inplaceras i helhetsbilden. Av indianer omsorgs- och insiktsfullt nedpräntade manuskript - ovärderliga för en forskning som inte självförhärligande blindstyr över all etik, och framförallt för offren själva, de indianska folken - vigdes avsiktligt till arkivens glömska och den autentiska historiens förfång, tills de i bästa fall flöt upp många år senare, när forskaren vikit hädan och hans forskningsresultat och -integritet, hans karriär och prestige spelade mindre eller ingen roll alls. En samhällsanda präglad av pyrande indianhat, rasfixering och ödesfobier, lik den i det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets USA, utövade kraftfulla inflytelser på den vita indianforskning som ännu var i sin linda. Något annat var inte att vänta. Ett dominerande, smått allsmäktigt center för spridningen av "auktoritativt indianvetande" utgjorde Smithsonian Institution, Washington DC. Här fylkades en sällsam blandning av mer eller mindre kompetenta indiankännare från livets alla skiften..

Vad dessa kolossalt ambitiösa och produktiva forskare förelade den övriga världen klingade en tid som himmelsklockor, det utsattes inte för sorgfällig granskning utan togs för gott, traderades vidare. Den slaviska auktoritetstron bedövade det kritiska förnuftet. Kåranda, konformitet och lojalitet värderades högt i forskarkretsarna, men vad värre var - man hade i grunden en negativ, förklenande samsyn på indianen, vilken man gjorde tappra och mer eller mindre lyckosamma försök att dölja. Somliga forskare uppfattade indianerna och deras kulturer som räddningslöst förlorade anakronismer, kuriositeter som saknade allt nutidsvärde. Dessbättre hade "dessa ömkliga, anonyma och glömda" spillror ett rikt och ibland storslaget "barbariskt" förgånget och därför var man beredd att ge dem en anständig vit begravning. (Ordet "barbar" tabuerades i möjligaste mån i professionella forskares traktater eftersom det ända sen de engelska puritanernas landstigning försetts med en mångfasetterad men ständigt elaktad och degraderande innebörd - som inte alls motsvarade ordets ursprungliga betydelse.)

Hade förresten inte historikern Jackson Turner runt 1893 i ett par essäer där han höjt civilisationens blodiga boxhandske till skyn och förklarat kontinenten vunnen också torgfört tanken att det euroamerikanska folket just genom enviget med primitiva, barbariska indianstammar och en lika fientlig natur genomlidit en (mystiskt) hälsosam metamorfos som härdat dess fighterinstinkter, förskaffat det unika kvaliteter och gjort det till den naturliga arvtagaren av den övriga världen med början i den karibiska övärlden och Stilla havet. - För att stärka den egna självkänslan, den nationella identiteten, den patriotiska glöden och uppfylla ett predestinerat öde kunde följaktligen studiet av indianerna - denna sargade slagpåse som skänkt nationen muskler - ha ett psykologiskt, socialt och politiskt värde.

Men retningsmedlet växlade, och där fanns förvisso en minoritet av seriösa forskare som av oegennyttia, äkthetspatos och genuint intresse för studieobjektet - tom lidelsefull medkänsla - gav sig i kast med uppgiften. Sällan lyckades de tränga igenom samtidens mur av förutfattade meningar och fördomar, men det gjordes åtminstone hedervärda försök. - Indianerna själva tilldelades som regel sekundära roller i forskningsprocessen: som informanter, kontaktskapare, budbärare och "värdshusvärdar" (den vite forskaren måste förstås äta och sova under sina sejourer ute på reservaten). Mera sällan fick indianerna något avgörande inflytande på slutproduktens utformning. Språkförbistring, det ständiga behovet av tolkar och intervju-sessionernas utdragenhet prövade forskarnas nerver och ledde ibland till fatala missförstånd och abrupta uppbrott. Att det inte precis ökade vederhäftigheten av forskarmödorna är lätt att inse.

Om, om vi hade kunnat närma oss den indianska kontinenten utan vanvett och övermänniskoattityder hade vi idag, med all säkerhet, varit i besittning av en sannare och konsekventare kunskap om indiankulturerna och deras andlighet, och kanske hade västvärlden inte heller klavbundits vid materialismens dissonanser. Men det var förstås - om.

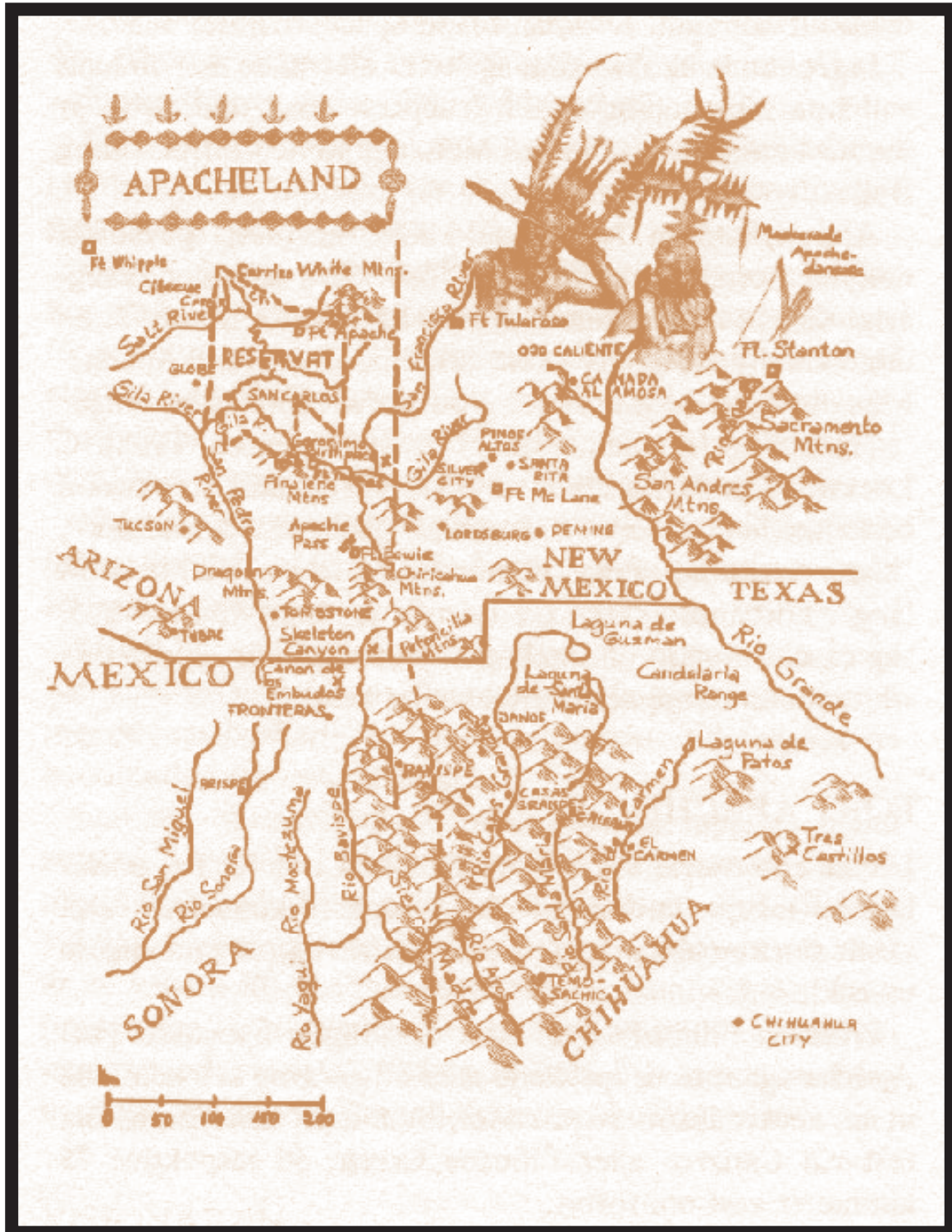
II. Västapacherna - Vargfolket

Att studera apachefolken utgör en speciell utmaning. Antropologen Alfred Kroeber satte fingret på problemet 1939 när han skrev: "I termer av exakt etnologisk kunskap är apacherna - undantaget möjligen ojibwa (chippewa) - den minst kända överlevande nordamerikanska gruppen bland alla med liknande territoriell utbredning och historisk betydelse." Kroebers konstaterande äger fortfarande en viss giltighet även om forskningen avancerat och berikat vårt vetande och vår förståelse om de ganska intrikata samhällsbildningar som var apachernas.

Språk och arkeologiska spår

Ur språklig synvinkel tillhör västapacherna familjen sydliga athapasker. Apachetalande folk är också chiricahua, mescalero, navaho, jicarilla, lipan jämte kiwaapache. Dialektalt och geografiskt mest närbesläktade västapacherna är chiricahua, mescalero och navaho. Somliga forskare anser att dessa folk tillsammans trängit in i sydvästern norrifrån, från det kanadensiska området.

Arkeologiska fynd talar för att de terrasserade pueblobyarna i Arizona övergivits redan före 1400-talet. Varför de försvann kan man bara spekulera om. En plausibel hypotes för fram klimatförändringar som avgörande eftersom puebloindianerna förvisso var agrarer. I så fall kunde apacherna marschera in utan krigiska åtbörder. De gjorde sen regionen till medelpunkt för sin halvnomadiserande existens.

Hållfasta bevis för athapaskernas närvaro i sydvästern dyker upp först runt 1550. Helt säkert är att den spanske conquistadoren Antonio de Espejo år 1582, väst om Rio Grande, mötte ett följe han kallade "querechos". Förmodligen rörde det sig om navahoer men det kan också ha varit västapacher.

Den bergiga halvöken västapacherna inmutade skulle bli klassisk mark för senare indianbataljer. Den sträckte sig från San Francisco Mountains i norr och omslöt Santa Catalina Mountains i söder, cirka 400 km fågelvägen. Områdets mitt formade sig till en imposant mage som snuddade vid nuvarande New Mexico-gränsen. På bredaste stället mätte den ungefär 200 km. Söder och öster om västapacherna slog sig de mer namnkunniga chirichahuerna ned.

Klanen

Alla sydliga athapasker var organiserade efter släktskapsprincipen: familjen, familje- och lokalgruppen. Socialt sett var den senare, större enheten väsentligast. Bandet, sammansatt av skilda lokalgrupper, var av underordnad vikt och stambegreppet existerade egentligen bara på papperet - särskilt vad angick chirichahuer och västapacher.

Endast navahoer och västapacher omfattades av klaner. Klantotem som fåglar, fyrbenta djur och ceremoniella klanprivilegier har tolkats som att klanidén lånats från pueblofolken hopi och zuni. Samma källor anges som katalysatorer för västapachernas trädgårdsskötsel.

Klanerna var matrilineära, varje individ tillhörde sin moders klan. Klanmedlemmarna ansågs besläktade och hade sinsemellan en rad skyldigheter som överskred lokalgrupps- och bandgränser. Klansystemet kittade samman banden i ett komplicerat mönster. En enskild klan kunde vara mer eller mindre befryndad med 1-16 andra klaner! Bland västapacherna fanns runt 60 olika klaner. Deras viktigaste uppgift var att förhindra urartning genom inavel. Giftermål mellan klanmedlemmar eller mellan individer av närstående klaner förekom inte.

Incest betraktades som häxeri och resulterade normalt i plågsamma avlivningsstraff eller utfrysning ur lokalgruppen.

Parbildning skedde inte sällan med personer utanför den egna stammen och då som regel med chirichahuer eller fångar från Mexico eller grannstammar som navaho och opata. Västapachernas genetiska sammansättning och kulturmönster visar inte oväntat starka inslag av mexikansk påverkan.

Apacherna talade visserligen om sina klansymboler - växter, fåglar och fyrbeningar - i termer av "släktingar", men man ansåg sig inte härröra från dem. Inte heller fungerade de som skydds- eller föremål för tillbedjan. Ynglingar som exempelvis tillhörde örn- eller hökklanen kunde ibland bära en eller två stora stjärtfjädrar av fågeln i sin pannbindel. De behandlade klandjuret med vördnad och dödade det aldrig. - Apacherna påstår att klanerna alltid varit besläktade, vilket omvittnas av rika legender och traditioner.

Familjen och lokalgruppen

Chirichahuerna kallade västapacherna biniedine, med den inte särskilt smickrande innebörden "folket utan hjärna" - ett folk av tokar och dumskallar. Orsaken är inte utredd, men har ändå tillskrivits västapachernas samröre med de vita amerikanerna. I så fall myntades uttrycket först vid mitten av 1800-talet. Västapacherna, å sin sida, begagnade den vida skonsammare benämningen "solfolket" om chirichahuerna. Det syftade förstås på de senares hemvist i öster där solen går upp.

I spanska annaler påträffas inte sällan ordet coyotero; sannolikt ett samlingsbegrepp för väst- och chiricahuaapacherna. Seden att infånga och avliva coyotevargar för kulinariska behov fanns hos samtliga band av västapacherna, frånsett white mountain-grenen.

Före reservatsepoken, som började runt 1870, omfattade de fem grenarna av västapacher ungefär följande populationer: white mountain 1400 st, cibecue 1000, san carlos 900, northern tonto 450, samt slutligen, southern tonto 900 st. "Grenarna" fördelade sig på band; white mountain innehöll 2 st, cibecue 3, san carlos 4, northern tonto 4 medan southern tonto omfattade 7 st (d v s totalt 20 st); alla med tämligen fixa geografiska gränser.

Den minsta sociala cellen var familjen - man, kvinna (kvinnor) och barn. Man levde i regel i sin egen wickiup (gowan; kupolformad rishydd) helt nära kvinnans föräldrar. Varje familj förfärdigade egna utensilier för hemmets behov, och födan intogs vid den egna eldhärden.

Ensamstående åldringar och orkeslösa bodde vanligen i en wickiup i grannskapet av en gift son. Svärmostabut gjorde samlevnad under samma ristak nästintill omöjlig. Av respekt undvek en man också att bo tillsammans med sin svärfar.

En större social gemenskap skänkte familjegruppen. Den formerades matriarkaliskt runt en kärnklan, d v s den klan som omfattade flest gift kvinnor från samma moderslinje. I snitt ingick fyra à fem hushåll i varje familjegrupp. Familjens överhuvud, fadern, motsvarades i familjegruppen av en inflytelserik manlig ledare. Normalt var denne fadern till de vuxna, gifta kvinnorna av kärnklanen. Hans status vilade på dynamiken i hans personliga företräden och tillgången på anförvanter. Hans position som ledare ärvdes i första hand av äldste sonen, i andra hand av en svärson - i sällsynta fall av hans egen maka!

Gruppledaren hade ett fast grepp om allt som rörde de enskilda familjerna. Hans ord var lag ifråga om sådant som flyttningar av gruppen, jaktlagens sammansättning och jaktmetoder och odlingslotternas skötsel. Han medlade mellan familjer som råkat i gräl, och han hade en viktig funktion vid rådslag som rörde krig och raider. När någon i gruppen drabbades av sjukdom var det han som hyrde en shaman för att utföra de nödvändiga riterna.

Det tveklöst mest betydelsefulla sociala institutet bland västapacherna var lokalgruppen. Den anfördes av en hövding och bestod av 2-10 familjegrupper. Två eller tre klaner ingick i varje lokalgrupp, och den dominanta rollen spelades givetvis av den starkaste kärnklanen.

(När amerikanska armén började bekrija apacherna tvingades de förena sig bandvis för att kunna mobilisera ett verksamt försvar.)

Lokalgruppen låg utspridd runt åkertegar som ägdes individuellt eller familjevis. Man kunde låna ut eller skänka bort en lott om man så ville, men i allmänhet ärvdes de av söner och döttrar. Försäljning av en farm kunde aldrig komma ifråga. För övrigt existerade ingen som helst köpslagan mellan västapacherna, och inte heller visavis broderfolket chirichuerna, istället förekom en livlig byteshandel.

Västapachernas kulturnorm förbjöd exklusiva rättigheter till land utanför jordlotterna. Med den reservationen var varje bands territorium gemensamt för medlemmarna, öppet för alla att samla och jaga i. - Mindre värdefulla ting som kokkärl och korgar kunde begagnas av såväl den egna familjen som vänner. Ägarskapet spelade ingen roll. En apache som vägrade låna ut dylika ting uppfattades som elak och kittslig i överkant. Kläder däremot var strängt personliga.

Hövdingar

De europeiska inkräktarna förstod sällan eller aldrig hur Amerikas indianer var organiserade. Det ledde till tragiska missförstånd. Särskilt illa förstod man innebörden av hövdingarnas status. Att en hövdings auktoritet innehöll begränsningar tog man inte notis om (den kopiösa mängden vita traktatsbrott är bevis nog). När ingen "hövding" fanns till hands utsåg inkräktarna gärna en dylik på stående fot! Man levde i vanföreställningen att vitärdens pyramidala modeller för ledning, kontroll och styrning var direkt överförbara på indianerna. Det var en etnocentrisk dödsfälla. Det som till en början berodde på missförstånd eller nedärvd rasarrogans integrerades småningom i en medveten federal och delstatlig myndighetspolicy som syftade till att undergräva det genuina tribalistiska ledarskapet och i förlängningen stammarnas existens.

De vitas hantering av hövdingekomplexet ledde också till intern rivalitet mellan stammedlemmar. Att stå i de vitas gunst och överhopas med materiella favörer (fredsmedaljer, uniformer, fanor, silverbeslagna vapen, eget hus etc) och en drömlig ställning som folkets talesman var svårt att motstå för många indianer. Det satte fyr på en krutdurk av hat och förakt bland de "riktiga" hövdingarna, som vunnit sina positioner i enlighet med stammens hävdvunna men oskrivna regelverk. Omvänt bevakade "vithövdingarna" svartsjukt det prerogativ de förunnats av blårockarna och gjorde allt för att eliminera farliga rivaler (Red Cloud-Crazy Horse-affären inom oglalasiouxstammen utgör ett lärorikt exempel). De vitas sätt att ensidigt definiera ledarskap i termer av makt, kontroll och materialistiska fördelar förgiftade gradvis indiankulturernas traditionellt altruistiska uppfattning om ledarrollen. Där förut givmildhet, salomonisk rättvisa, consensus, oegennyttan, tålmodighet och offervilja varit oeftergivliga kriterier för hövdingaskapet, skulle det med de vita perverteras till ett ämbete för snikenhet, list, egoism, falskhet, nepotism, korruption, vinningslystnad och maktgalenskap. De indianska värdeskalorna och moralbegreppen sköts i sank.

Fångade på reservaten kunde myndigheterna med hjälp av ett raffinerat kontroll- och paragrafmaskineri systematiskt rasera stammarnas traditionella politiska, sociala och andliga strukturer; den ekonomiska väven var redan i trasor.

Men ett ledarskap i vit tappning kunde bara fotas på bajonetten; folkflertalet visste alltid vilka som var deras sanna ledare, hur djupgående den vita desavoueringskampanjen än varit. (Se bara på åldrande kollaboratörer, "diplomater" som siouxhövdingarna Spotted Tail och Red Cloud, och deras motpoler, de ända in i döden tribalistiskt trofasta Crazy Horse och Sitting Bull.)

Bland västapacherna var det de mest lyckosamma ledarna med stora släktföljen som uppnådde den prestigefyllda statusen att benämnas "hövding". Det fanns tre sorters hövdingar: bananta kallades den som anförde en lokalgrupp. Hövdingaskapet kunde i detta fall vinnas genom arv, d v s genom celebert släktskap ifråga om blod och klan, eller via personlig duglighet. Det var inte alltid som de ideala förutsättningarna sammanföll.

Arvshövdingarna var under 1800-talet i majoritet och värderades aningen högre än de som vunnit sin ställning med andra medel. Hövdingen korades formellt av medlemmarna i lokalgruppen. Vakanser efter icke arvshövdingar fylldes genom att samtliga vuxna i gruppen resonerade sig fram till en kandidat med de eftersökta kvaliteterna. Folkets väl och ve låg hövdingens hjärta närmast. Normalt innehade han sitt ämbete så länge hans själsförmögenheter och fysik stod honom bi; så länge han tillfredsställande kunde axla de tunga förpliktelser hövdingaskapet medförde.

Ledaren för en familjegrupp kallades underhövding, nantan. Det var en värdighetbetygelse som också förärades kvinnor. Arv och kompetens låg även i detta fall i vågskålen. En underhövding tillsattes dock aldrig under rituella former. Det hände att bemärkta krigare och jägare, utan egentlig bekräftelse, gick under namn av nantan, men det var gruppledaren som stod främst. Någon enstaka gång inträffade det att en familjegrupp leddes av två bröder som då hade samma sociala rang.

Underhövdingarna var välbärgade män som visat stor förslagenhet i jaktkonsten, krig och raider. De utmärktes framförallt av flit och driftighet. De skulle också besitta tankeskärpa och gott omdöme. Dygder som opartiskhet och vältalighet var lika självklara kvaliteter som generositet och stoiskt lugn. Han skulle hålla på sin värdighet och absolut inte fara med löst prat. I honom skulle folket se ett föredöme att ta efter.

Precis som i den gamla världen förekom då och då maktmissbruk, om än av blygsammare proportioner. De östliga white mountain-apachernas hövding Diablo är ett notoriskt exempel. Han körde helt sonika iväg underhövdingar och män inom sin egen lokalgrupp som inte lydde honom.

De kvinnor som vederfors äran att tituleras underhövdingar var eller hade varit gifta med hövdingar eller underhövdingar. Få kvinnor skördade dock lagrar på krigsstigen; de ansågs varken fysiskt eller mentalt lämpade för en sådan hantering. Men även om västapacherna saknade kvinnliga krigare så fanns de förvisso inom andra apachestammar. Ett förträffligt exempel är den geniale stridsfurien Victorios syster Lozen (cirka 1840-1890), som tillhörde chihennebandet av chiricahuerna; en liten senig varelse, som påstods kunna löpa ifrån vilken manlig krigare som helst. I apachens tröstlöst svårpenetrerbara stenrike var en sådan förmåga gudasänd!

De kvinnliga underhövdingarna organiserade arbetet på åkerlapparna och insamlingen av bär och ätbara rotfrukter; de harangerade männen före ett plundrings- eller hämndtåg och deltog i hövdingarnas rådslag. En kvinnlig underhövding kännetecknades av ledarfömåga och ett jämnt humör, av en vilja att undvika skvaller och gräl, och att ständigt samvetsgrant uppfylla sina plikter.

Varje lokalgrupps hövding hade 3-6 underhövdingar som han rådgjorde med i spörsmål som avsåg hela gruppen. Man möttes ett par tre gånger om året för att planlägga raider, vedergällningsaktioner och prosaiska ting som lagringsplatser för proviant. Det gav besluten en demokratisk anstrykning.

Rådplägingar fördes alltid med sordinerade röster, utan yviga gester. Självskryt och obehärskat uppträdande föraktades av västapacherna. Hövdingen Diablo (nämnd ovan) hade en speciell härold som förkunnade vad han med viskande stämma yttrat, det gav ett prestigemättat intryck. Menigheten förväntades följa hövdingarnas vilja utan protester, och oftast tycks allt ha förlöpt smärtfritt, att döma av dokumenten.

Hövdingarna hade också personliga privilegier. Var man på krigsfot eller ute för att plundra behövde aldrig hövdingen reflektera över simplare sysslor. Upppassningen fick skötas av ett antal unga och oerfarna krigare. Uppdelningen av rovet - kor, mulor, mustanger eller vad det nu kunde röra sig om - följde i regel procentmallen 60:30:10 för respektive hövding, underhövding och krigare. Det var en vedertagen praxis som ingen veterligen revolterade emot.

Det fanns också en tredje kategori hövdingar bland västapacherna. De kallades krigs-

hövdingar, men forskningen tvekar om deras status i lokalgruppen. Däremot vet man att lokalgruppens hövding aldrig kunde vara en krigshövding, även om också den förre ledde krigiska företag. Istället innehade alltid en krigshövding positionen som underhövding i byn.

Krigshövdingaskapet var aldrig arvsbetingat. Det fordrade en karl med sällsynt vältränade sinnen, stark fysik, strategisk planläggningsförmåga och taktisk blick, och inte minst, magisk kraft. Förtrogenhet med den metafysiska världen, att vara i besittning av "krigsmagi" attribuerades även de "civila" hövdingarna. En krigshövding utsågs av sin egen klan eller av lokalgruppens hövding. Umgicks han med funderingar på att utföra raider mot en fiendestam överlade han först med sin hövding. Detta oavsett om han själv eller någon annan skulle leda operationen.

Shamanar

En pojkes mål i livet var att antingen bli en framstående och prisad jägare, krigare, civil ledare eller shaman. De egenskaper som fordrades förenades ytterst sällan i en och samma person.

En shaman ägde i allmänhet en unik insikt i mystiska ting och hemligheter. Han agerade både präst och läkare - och ibland krigsledare (t ex chiricahuan Geronimo). Ofta var hans läkekonst selektivt inriktad på specifika åkommor alltefter de magiska förmågor han begåvats med eller tillägnat sig.

Utomordentligt kraftfull var åskshamanen, som bland annat kunde framkalla regn över sådden. Stor popularitet rönste de shamaner som ledde ceremonier till hela folkets bästa. En shaman kunde tillkallas vid svåra epidemier, när ett helt samhälle hotades utifrån eller då oförklarliga olyckor slagit till. Det var publika uppvisningar där shamanens rykte ibland sattes på hårda prov. Var han lyckosam ökade strömmen av klienter till hans hydda; gick det snett följde vanrykte och kännbar prestigeförlust.

Shamanen kunde själv initiera en rit eller ceremoni. Det kunde ske då han hört talas om eller med egna ögon bevittnat ett misstänkt fall av häxeri, eller ett annat tabubrott. Det hände också att han ville varna ett parti raidsugna från att sätta sina planer i verket då övernaturliga tecken tydde på att tidpunkten var illa vald och företaget kunde ända i katastrof. Ibland bytte en lokalgrupp vistelseort efter shamanens intervention. Han kunde också kommendera ut kvinnor och barn att leta upp en speciell läkeört eller -rot som hade kurativ effekt på en härjande farsot.

Magnetismen hos en karismatisk, erkänt pålitlig och skicklig shaman var så stark att den till och med kunde få en familj att lämna sina hemtrakter för att bo i shamanens närhet! Vem som helst kunde byta till sig hans tjänster, man behövde inte ens tillhöra samma lokalgrupp.

En shaman skulle helst förkroppsliga dygder som god moral, balanserat uppträdande och seriositet, samtidigt som han förväntades undvika all beröring med sprit och illasinnat förtal. Hans anseende i lokalgruppen kunde i somliga fall tävla med hövdingens eget - en värde-mätare så god som någon...

Barn och namn

Hos västapacherna var en födelse en tilldragelse av stor vikt även om den inte, som hos vissa andra indianfolk, omgavs av utdragna ritual. I regel väntade föräldrarna en eller annan månad med att namnge barnet tills man var förvissad om att det klarat det kritiska initialsta-

diet och kunde förväntas leva vidare. Om barnet trots allt gick bort strax efter namngivningstillfället tolkades det som ett illavarslande omen för familjens framtid.

Babyn namngavs vanligen efter sitt utseende eller beteende. Namnet skulle också anpassas till barnåren och bytingens kön. Drömda namn hölls för att vara extremt kraftfulla. Ett sådant namn kunde hjälpa en pojke att bli en väldig krigare eller en omtyckt hövding. Med stigande ålder byttes pojk- eller flicknamnet ut mot ett vuxennamn. Det hämtades inte sällan från en prominent men död klanmedlem, förutsatt att minst femton år förflutit sen dennes frånfälle. Tanken var förstås att den nye bäraren av namnet skulle vinna samma framgångar som den avlidne en gång gjort. Hövdingen Diablo tyckte sig ha all anledning att varna sina barn från att någonsin ge bort hans namn. Det skulle riskera mottagarens liv eftersom han själv träffats av blixten vid fyra tillfällen! - men mirakulöst nog undkommit helskinnad. (Om han syftade på det spanskklingande "Diablo", "Djävulen", eller på någon apachekonstruktion med annan innebörd har jag dessvärre inte kunnat utröna. Hur som helst krävs det inte särskilt livlig fantasi för att misstänka att djävulen och blixten har ett och annat gemensamt...)

Förledet "Hacke" (eller "Hashkee"), d v s "Vred", var vanligt förekommande i manliga väst-apachers namn. Det gav uttryck för maskulin virilitet, en positiv våldsamhet som skulle främja folkets bestånd på alla plan.

När en pojke föddes grävdes en bit navelsträng ner i ett hästspår för att han under sin uppväxt inte skulle bli lättjefull och ovillig att sköta familjens hästar. Grävdes navelstumpen ner i ett hjortspår hoppades föräldrarna att sonen skulle bli en lyckosam jägare. Var telningen en flicka placerades navelstycket istället i klykan av en mesalväxt i förhoppningen att hon skulle bli arbetsam och få chansen att rosta mängder av mesal, som var en oerhört viktig stapelföda för apacherna.

Små barn som envist skrek och tjatade tystades med sägnen om Big Owl, en mytologisk jätteuggla som kunde röva bort oskyldiga småtingar i en lika gigantisk korg. I sista hand tillgreps fysisk aga. Egentligen ansågs det onormalt att bära hand på barn, det skulle räcka med muntliga reprimander.

Redan i späda år uppmuntrades barnet att löpa och simma, sommar som vinter. Chocken av kallt vatten, särskilt i gryningen, skulle göra "hjärtat starkt" och ingjuta mod i den vuxne krigaren.

Ridkonsten, som var så avgörande för överlevnaden, inövades utan någon speciell instruktion. Pojkar satt på hästryggen redan i 3-4-årsåldern, flickor när de var 7-8 år gamla. Genom att imitera äldre syskon hade en apachepojke förskaffat sig ett utmärkt ridkunnande redan i 12-13-årsåldern. Apacherna använde gärna sadlar och betsel de bytt till sig eller stulit nere i Mexico. Men tro nu inte att en apache var strandsatt utan sin springare, långt därifrån. Han kunde löpa ofattbart långa sträckor med ett minimum av vila och vätska. Det gjorde honom till en formidabel motståndare.

I tidiga tonår fick en apachepojke valla kreatur och hästar, och av sin far eller någon äldre klanmedlem lära sig förfärdiga en enkel båge, pilar och koger. Arsenalen innehöll också stenslunga och spjut. Det var primitiva men oerhört dödliga vapen i händerna på en apache. Färdigheten att hantera dem med häpnadsväckande precision gick först ut över harmlösa "fiender" som råttor och getingbon. Men leken blev snart allvar och pojken fick bidra till familjens försörjning. Han jagade vaktel, kanin, ekorre och en rad andra smådjur som sen hamnade i familjegrytan.

Först efter puberteten i 15-16-årsåldern vidgades ynglingens cirklar för jakten. Han fick följa med en äldre släkting på hjortjakt. För att få jaktlycka offrades en inälva eller ett hjorthorn genom att det placerades i en trädklyka. Det var den enkla, praktiska lektionen; den teoretiska delen öppnade en helt annan värld för honom, en hemlighetsfull, nyckfull och svårbegriplig värld fylld av rigorösa tabun och heliga, rituella sånger. Utan dessa riktmärken på en imaginär mental karta skulle ynglingen vara förlorad som jägare i det bytessnåla apachelandet. Generationers traderade erfarenheter talade i detta fall med samfälld tunga. Förmågan till identifiering med bytesdjurens sätt att tänka och vara gick via de osynliga makterna; utan tillbörlig vördnad i ord och handling för det utomsinnliga kunde jägaren inte återvinna den intimitet med skapelsen och allt levande som han som människa ställt sig utanför. Det förstod varenda indian. Jaktlyckan ansågs m a o avhängig graden av denna intimitet.

Redan i tioårsåldern invigdes pojken i växternas sällsamma värld och fick lära sig deras kännetecken, bruk och nytta. För en flicka i samma ålder var det om möjligt ännu viktigare att bekanta sig med hemtraktens växtliv. Hon var stor nog att ta del i skördarbetet på tegarna, leta efter rötter, bär och mescal, för att sen se till kokkärl och småsyskon. Gick något galet kunde hon få sig till livs en sedelärande historia ur den flödiga coyotemytologin. Det var västapachernas mest älskade uppfostringsmetod - coyoten som skurk och rättesnöre.

Fram till tioårsåldern var barnens fostran nästan uteslutande en angelägenhet för modern, men också morföräldrar engagerade sig med förtjusning i dem. Det berättades sagor - ofta med sedelärande underton - sattes ihop dockor och andra leksaker. Vid den här tiden började far och son närma sig varandra och den lilles vyer mot omvärlden vidgades. Detsamma gällde relationen mor-dotter. Däremot ökade det reella, fysiska avståndet mellan far och dotter och mellan mor och son; närkontakt undveks avsiktligt. Strax före puberteten började besläktade barn av skilda kön hålla en tydlig distans till varandra.

Bröder stod varandra nära och kände djup samhörighet livet igenom. Sen puberteten inträtt försvann den fysiska beröringen, men det hindrade inte att de upplevde en intim emotionell frändskap som alltid kom till handfast uttryck i krissituationer. Broderskärleken var ibland så stark att den enes död ledde till den andres självmord.

Relativt sett stod ändå systrar varandra närmare än bröder - även i fysiskt hänseende. De bodde nära varandra, delade hushållsbestyren och inte sällan samma man. Polygami var en accepterad sedvänja bland västapacherna. Någon taktlös eller överdriven familjaritet inför öppen ridå förekom inte systrar emellan. Apacherna visade överhuvudtaget inga ömhetsbetygelser i offentliga sammanhang. Kyssandet t ex förekom inte alls.

Giftermål

"En man utan hustru var bara till hälften socialt och ekonomiskt framgångsrik", skriver Grenville Goodwin 1942. Man tyckte synd om en man utan kvinna och vice versa. Vem skulle tillreda hans mat? Vem skulle föda hans barn? Kvinnor och män behövde varandra - det räckte som förklaring, menade man. En man utan partner var förvisso också en sällsynthet. Att frivilligt avstå från äktenskap ansågs onormalt.

Pojkar och flickor sällskapade från femtonårsåldern för att så småningom leva tillsammans. Genom leenden och åtbörder - kort och gott flirtighet - markerade flickan intresse. Det hände att hon tog den första kontakten vid en dans eller bad pojken hjälpa henne att samla födoväxter. Initiativet till intimare kontakter togs dock av pojken. Sexuella förbindelser före giftermålet ogillades visserligen men kunde knappast förhindras.

Om en yngling uppvaktade sin tilltänkta till tonerna av en träflöjt skulle han - påstod de som prövat metoden - snart vinna föremålet för sin tillbedjan. I regel var dessa flöjter sirligt dekorerade med fjärilsmotiv; sinnebilderna för det vackra och flyktiga i kvinnlig fägring. - En fränskild kvinna förlorade i attraktionsvärde som kandidat för ett nytt parti. Följaktligen blev också gåvoanbudet av ringare värde.

Utseendet spelade en inte oväsentlig roll för apachernas val av livspartner. Kvinnor föredrog rakryggade män utan korpulens. Små händer och fötter väckte gillande medan långa fingrar och tår och i all synnerhet skäggväxt i ansiktet framkallade motvilja.

Män hade snarlika preferenser ifråga om kvinnor. Söta leenden, vackra ögon och ett långt och välkött hår fångade lätt deras intresse. Långa kvinnor ansågs groteska. Samma manliga kyla mötte spinkiga och alltför fetlagda kvinnor. En upprätt hållning var också viktig.

De ungas familjestatus spelade en betydande roll när giftermålsplaner kom på tal. I allmänhet var det föräldrarna som drev igenom eller satte stopp för äktenskapsplanerna. Ekonomiska faktorer kunde ibland vara avgörande. Mannens föräldrar skickade över "brudgåvor" till den blivande makans dito. Det kunde röra sig om 4-5 hästar, betsel och sadlar. Gåvans storlek var avhängig angelägenhetsgraden, d v s hur viktigt det var för mannens anhöriga att ro giftermålet i hamn. Avböjdes anbudet returnerades gåvorna, något som betraktades som en svår skymf. Hela proceduren kunde också ta den motsatta vägen, med kvinnans närstående som initiativtagare. - Som oöverstigliga hinder för äktenskap räknades sådant som lathet, lynnighet och infertilitet.

Arbetsfördelning och skilsmässa

I västapachernas värld var det mannen som tillverkade och skötte sina egna kläder. Normalt bar han ett höftskyv - en "G-sträng" - runt livet. Den kombinerades ofta med linnebyxor efter amerikanernas ankomst. Pannbindeln var röd eller orange. En diskret skjorta och mockasiner i tjockt hjortskinn, tre fot höga och vikta upp till knäet fullbordade utstyrelsen.

Männen prydde sig gärna med tunga öronringar och halsband av silver, koppar eller mäsing. Halsband av turkoser var synnerligen omtyckta. Smycken stals eller inhandlades från mexikaner och navahoer. Mannen sörjde också för att familjens barn försågs med kläder av skinn och tyg.

Samtliga redskap, verktyg och vapen framställdes och reparerades av mannen. Dessutom jagade, flådde, styckade och fraktade han hem allt vilt han skjutit för familjens räkning. Som den krigare han i själ och hjärta var deltog han med liv och lust i plundringstågen mot främmande indianer och mexikaner. Raiderna inbringade oftast filter, kor, hästar och mulor.

Hustrun tillverkade såväl sina egna kläder som barnens. Hon såg också till att hemmet försågs med hushållsattiraljer som lerkärl och korgar; samlade kvistar och gräs till hyddmaterial och höll jordgolvet rensopat. Apachernas sanitära känsla gjorde att man utförde sina naturbehov minst 20-30 meter från närmsta hydda.

På kvinnans lott föll också den betungande uppgiften att skörda fälten, samla in och tillreda ätliga växter och ta hand om bytet efter jakten. Speciella gömslen användes för lagring av proviant. Vidare bar hon in ved och vatten, och beredde alla skinn bisprungen av döttrar eller andra kvinnliga släktingar. När lägret flyttades samlade hon ihop familjens tillhörigheter och lastade alla pinaler på packdjuren. Trots hjälpande händer var hennes dag fylld av plikter och

försaker. Mannen däremot kunde glömma markservicen och istället hänge sig åt skilda förströelser som spel, hästkapplöpningar och balsamiska svettbad.

En man ägde sina vapen, kläder, verktyg, rituella instrument, hästar, kreatur, filt och sadel. På motsvarande sätt ägde kvinnan sin kläduppsättning, hushållsredskapen, sin filt och inte sällan hästar och hornboskap som hon fått som gåva eller arv. Familjens wickiup tillhörde kvinnan. Jordlotterna kunde ägas separat av make eller maka, men i dagligt tal betraktades jordinnehavet som mannens egendom. Han var trots allt familjens överhuvud. - Mannen kunde när han så önskade kommendera sin hustru att fullgöra de sysslor som traditionen bjöd. Kvinnan däremot kunde bara be sin man om ett handtag så länge saken angick hennes egen domän. Mannens revir var något som inte angick henne, även om man givetvis kontinuerligt ventilerade den eviga knappheten på föda och bytesdjur. Det patriarkaliska tänkandet satt onekligen djupt hos västapacherna.

Om kvinnan försummade hemmet kunde hon räkna med tillvitelser från maken och rejäla örfilar. Hennes enda sätt att visa missnöje med en liknöjd man var att ljudligt förbanna honom.

Svartsjuka var en tämligen vanlig åkomma hos både män och kvinnor. En man ogillade att se sin kvinna dansa med andra män. Däremot kunde självfallet en ogift kvinna välja danspartner efter behag. Kvinnlig otrohet bestraffades hänsynslöst. Antingen kunde kvinnan slängas ut från hemmet och skickas iväg för gott, eller få nästippen avskuren. En sådan disfiguration gjorde henne fullständigt omöjlig för omgifte. Stymningsalterantivet hade dessbättre ingen nämnvärd utbredning - men förekom då och då.

De mest frekventa skilsmässoskälerna hängde ihop med saker som lathet, ovilja att utföra sysslor, bristande respekt från makens sida visavis makans släkt, ständiga gräl, långvarig misshandel, svartsjuka, och som sagt, otrohet. Sterilitet kunde också vara en legitim orsak för separation.

Tidsfristen var oftast mycket kortvarig mellan en relations upplösning och ett omgifte. Barnen stannade som regel hos modern. Man hörde sällan talas om en kvinna som förlupit sina barn, därtill var modersinstinkten alltför stark.

Före reservatstiden var tve- och månggiften en ganska vanlig syn bland västapacherna. En man kunde ha ända upp till sex hustrur för den händelse han var en inflytelserik hövding. Det förekom också att en man tog en bihustru - gärna en syster till den första - för att underlätta de dryga hushållsbestyren. Det pragmatiska och rationella handlandet hade som alltid företrädet i de indianska samhällsbildningarna. Så också här.

Plundring och hämnd

Västapacherna drog en skarp skiljelinje mellan raider och krig. En raid syftade till en brandskattning av fienden; krig innebar att utkräva hämnd för en frände som dräpts av fienden. Det var i det senare fallet av underordnad betydelse om något byte togs. Det gällde att stilla den själsliga oron.

Hade en krigare fallit var det hans släktingar som förväntades vedergälla hans död. Om han stupat i en självförsvarsakt eller ej spelade ingen roll. När en populär hövding bet i gräset blev hämnden i regel en blodig historia som krävde åtskilliga liv. Så gott som samtliga manliga vuxna ur den döde hövdingens klan drogs med i hämndtåget; så också krigare utanför klanen som tillhörde hövdingens egen lokalgrupp.

Föll en krigare i fejd med ett annat band av västapacher kunde saken i bästa fall göras upp i godo. Den dödes familj kompengesades materiellt. Men visst, här förekom också förbittrade familjeschismer som ett resultat av ett gammalt mord.

Att ta en anförvant eller klanbroder av daga var något unikt. Blodshämnd utkrävdes därför sällan eller aldrig, det skulle vara som att begå våld på sig själv, menade man. Däremot upplevdes inte mord på en närstående som något märkvärdigt i de fall vederbörande begått incestuösa gärningar. Det satte västapachernas hela existens på spel. Därför var det nödvändigt att kväva skambrott i sin linda och statuera exempel för ett normriktigt beteende.

Före en hämndaktion uppfördes en krigsdans under ett par nätter i följd. Under dagen festade man, renade sig andligen och kroppsligen med svettbad, höll modstärkande tal och planerade operationens huvudlinjer. En sk sweat lodge för ända upp till 40 krigare kunde ibland resas. Upphettade stenar fyllde hyddan med renande ångor. Krigsdansen imiterade den kommande striden, och såväl män, kvinnor som barn deltog. I en avslutande gryningsdans medverkade bara de krigare och hövdingar som skulle ta del i hämndtåget och man dansade klanvis. Strax före avfärden anlades krigsmålning. Vit, svart eller röd färg ströks ut över näsryggen, strax under ögonen i ett enda horisontalt streck. Det förekom också att en krigare drog två vita ränder tvärs över bröstet omedelbart före strid. Håret bands upp i knut på hjässan.

En krigare kunde föra med sig ända upp till fyra par extramockasiner för att inte riskera att stå utan fot- och benskydd i den ogästvänliga terrängen. Uppbådet försåg sig också med pulvriserat kött, rostad och torkad mescal samt dricksvatten i speciella tarmläglar. I preparerat skick var mescalen fullt ätbar i upp till sex månader. Tog födan slut efter vägen fick apachen leva på sitt födgeni; han tillhörde inte den kräsna sorten. Det fanns nästan alltid bönor från den skarptaggade mesquiten att tillgå; här fanns bergsekollon, en och annan hjort eller vildkalkon och varför inte fisk. Tamdjur som kriter och får var rena läckerheter. Apachen kände varenda vattenhål inom ofantliga avstånd. Och överallt i bergen fanns listigt dolda vapengömmor som en dag skulle komma väl till pass.

En yngling begick sitt elddop i 18-årsåldern, oftast som deltagare i en raid. Men han tog inte aktiv del i de strider plundringståget kunde utlösa. Hans sinne ansågs ännu för vekt, och man trodde att han skulle bli "en dålig man" om hans händer färgades av blod vid så unga år. Ynglingens medverkan skulle bringa lycka på färden och bl a därför omgavs expeditionen med stränga tabun och restriktioner. Bestod han provet uppfattades han på återvägen som upptagen i krigarnas krets; en dröm för varje normalt funtad apachepojke.

Skalpributer togs sällan. När det ändå hände hemfördes bara någon enstaka skalp. Det räckte som segertecken. Några andra former av likstympling förekom inte. Skicket att anställa utdragen och plågsam tortyr på fångar - en envis hollywoodmyt som skuggat de flesta indianfolk - existerade aldrig bland västapacherna. Likväl tog man ibland enstaka fångar - inte utan skäl - för att i hembyns segerdans låta kvinnorna få äran att döda dem. Den slutliga dödsstöten utdelades som regel av en anförvant till den krigare eller hövding man hämnat.

Västapacherna kidnappade inte sällan mycket unga flickor, som sen adopterades in i familjerna för att naturaliseras som apacher med likvärdiga rättigheter.

De bästa årstiderna för stora raidpartier var vår och höst. Då hade man alltid vattentillgången tryggad. Ett uppbåd av format samlade upp till 30-40 krigare och hövdingar, och handlade det om en vedergällningsaktion kunde styrkan ibland vara ännu större.

Trots rädslan för nattliga andeväsen färdades man helst nattetid för att kunna utnyttja mån-skenet när man ljudlöst gled fram över bergsryggar och öknar. Ett säreget krigsspråk med annorlunda namn på skilda företeelser och speciella tilltalsord användes under hela vägen. Detta magiska tungomål begagnades även då raidpartiet var så obetydligt som 2-3 man. Rovet fördelades (som tidigare antytts) efter vars och ens sociala status. Det skedde i hem-byn och även anhöriga till expeditionen kunde påräkna en smärre del av bytet. Visserligen iscensattes en larmande segerdans men några fasta ritual iaktogs inte.

Jakt och odlingar

Senhösten var den favoriserade hjortjaktstiden. Oorganiserad jakt förekom naturligtvis året om. Från november till april utgjorde jakten det enda betydande näringsfånget. Det var den tid då folket gick i vinterkvarter i obändiga bergsdalar, där de skyddades för fiender i natu-rens egna klippborgar. På vårsidan flyttade man återigen ner till sina farmer.

April till november var en hektisk tid - inte minst för kvinnorna, som strävsamt och tålmodigt hukade sig fram över åkerlapparna i sådd som skörd samtidigt som de skulle samla in vilda nyttoväxter.

Armod uppträdde när en familj eller enskild saknade förmåga, önskan eller tillräcklig energi att av egen kraft förskaffa sig bärning. Hög ålder, liten familj eller förlust av en hustru var ty-piska fattigdomstecken. Följden kunde bli ett kraftigt prestigefall. Paradoxalt nog var väst-apachernas ändå inget klassamhälle i gängse mening.

I begränsad skala odlades en rad grödor; de viktigaste var majs, bönor, pumpor, squash och meloner. För att dryga ut kosthållet förlitade man sig på en rad vilda växter: ekollon, pinonnöt-ter, valnötter, enbär, mesquitebönor, lökar, vildpotatis, frukter från saguarobusken samt en mängd rotfrukter av varierande slag.

I en klass för sig stod utan tvivel agaveväxten mescal (*Agave utahensis*), som också fått låna namn till "mescaleroapacherna" i nuvarande New Mexico. Den kunde nyttjas på olika sätt. Oftast fann man den bland höglänta kullar och längs bergssidor där jordmånen och sol-förhållandena var gynnsamma. Den förekom ibland i stora ansamlingar. Kvinnorna ville helst komma åt växtens massiva, gräddvita rotklump. Det gjorde man genom att hugga ner plantan vid foten för att sen bända upp roten med en tillplattad pinonkäpp. Rotklumpen kunde vara hela 2-3 fot i omkrets. Efter denna operation vidtog rostningen eller rättare sagt ångkokningen. Den försiggick i en för ändamålet upptagen markhåla, där ett lager med stenbumlingar tidi-gare upphettats under cirka sex timmar. Ovanpå stenarna lades sen den råa mescalen för att täckas med ytterligare stenar, lera och gräs, som skulle hålla värmen uppe. I detta inpaketerade skick pågick kokproceduren i cirka 18-20 timmar. Det som inte förtärdes på stället torkades i tunna tygstycken på klippvallar och bars hem för förvaring. I färdigkokt skick kunde mescalen användas till både bröd och pudding. - Av mescalväxtens fibrer spann kvinnorna vävtråd. Man fick också material till sandaler, korgar och väskor.

Vid sidan om sådana nyttigheter har mescalväxten också förmågan att framkalla halluci-nationer då den innehåller alkaloiden mescaline. Den spritdryck man fick fram var ett destillat av den jästa vätskan; en färglös, brännande och rysligt potent produkt. Den var följaktligen lika populär hos männen som den var hatad av kvinnorna. Ett annat omtyckt berusningsme-del var tulapai - av de vita kallat tiswin. Tulapai är besläktad med mexikansk tequila. Tulapai framställdes av jästa majs-korn och kryddades med säd, rötter och rotbark. Det hände (allt för ofta!) att apacherna ordnade regelrätta suporgier på tulapaisprit. Man drack i dagar på fas-

tande mage och effekten blev förstås förödande. Hur det inverkade på familjelivet kan man gott föreställa sig...

Under amerikanskt styre förbjöds tulapaislagen på reservaten. Det räckte med att man er tappades med att brygga drogen för att man skulle åka i häkte. Ändå var det faktiskt under de första reservatsåren som tulapaifestandet rasade som värst. Det hade en mycket mänsklig och uppenbar förklaring: i spriten kunde apachen fly reservatets meningslöshet.

Vapen

Bågar förfärdigades helst av det vilda mullbärsträdets ved som ansågs starkast. Trädet skulle vara rakt och kvistfritt. De bågtyper som användes av västapacherna var den lätt kurviga och den enkla, halvmånformiga. Bågsträngar gjordes av hjortens seniga bakbensmuskler.

Pilar skars ur pilträdet eller vassruggar längs flodstränderna. De försågs med styrfjädrar från olika fåglar, gärna från den rödstjärtade höken. Pilspetsarna var från början av vit flinta, men förmodligen mycket tidigt av metall, efter att spanjorerna etablerat sig i söder. Pilarna målades mellan de tre fjädrarna i pilens bakände. En expert som apachen kunde omedelbart avgöra en pils stamursprung då längd, färg, fjädrarnas antal och pilspetsens material utgjorde unika karakteristika. Västapacherna använde giftpilar för såväl jakt som strid. Genom att blanda hjortmjälte med nässelstjälkar och substansen från en speciell planta fick man en giftig smörja som applicerades på pilspetsarna. Det räckte med en skråma för att giftet skulle få avsedd verkan. - Kogret, pilbehållaren, rymde mellan 30 och 40 pilar och framställdes av huden från häst, hjort, varg, vildkatt eller puma.

Spjutet mätte bortåt 2,5 meter och var extremt lätta. Materialet var torra och döda sotolstjälkar. Överdelen målades i allmänhet blå, nederdelen röd. I övrigt bestod dekorationen vanligen av två större örnfjädrar. Den långa spjutspetsen tillverkades av något hårt träslag eller sten. Efter kontakten med européerna blev metallspetsar det normala. Enklast var förstås att nyttja ett redan tillslipat instrument som ett sabelblad eller en bajonett. Spjutet användes både till häst och till fots men kastades aldrig mot en fiende. Apachen ekonomiserade hela sin tillvaro, det gällde att hushålla med knappa resurser, och vapen hörde till det som var en grundförutsättning för den traditionella livsstilens bestånd.

En sten insydd i en råhudsbit som fästes vid en kosvansöverdragen käpp blev en utmärkt stridsklubba.

Sköldar var ganska sällsynta bland västapacherna och där de förekom var de ett kulturlån från spanjorerna. Materialet var annars häst- eller kohud. På sköldens framsida avbildades ormar, björnar och andra djur av magisk betydelse. Vid sköldperiferin fästes gärna örnfjädrar i en halvcirkel. En sådan sköld kunde motstå den tidens krutvapen om avstånd och träffvinkel inte var av det maligna slaget. Sköldar gick ofta i arv.

Krigsamuletter framställdes av hövdingar och shamaner som var i besittning av "krigsmagi". Dyliga amuletter bars framförallt av dristiga krigare som gärna visade sig på styva linan även när fiendens knallpåkar gick varma och pilarna ven om öronen. Apachen var som prärieindianen knappast befriad från fåfänga och prestigejakt. (Det bör dock betonas att de dödsföraktande "uppvisningar" präriefolkens kämpar ägnade sig åt hade helt andra dimensioner och var inbyggda institut i krigarkomplexet.)

Bäraren av en amulett bland västapacherna instruerades av tillverkaren om de tabun och

skyldigheter som var en förutsättning för amulettens skyddsverkan. Amuletten bestod i de flesta fall av små träringar eller ett litet träkors.

Manligt och kvinnligt

Kvinnor och män ansågs av västapacherna vara helt väsensskilda. Kvinnans röst skulle framstå mjuk och blid, mannens kärv och hård. Samma egenskaper präglade apachernas uppfattning om kvinno- och mansnamn. Det var arkaiska föreställningar som stod i växelverkan med naturen och andligheten. Så t ex uppfattades ett intensivt smattrande regn ackompanjerat av åskblixtar som ett manligt regn, medan ett lätt strilande ansågs feminint. I analogi med detta synsätt var det kvinnan som fick vädja till andemakterna om nederbörd för sådden och en god skörd. Några slagregn ville man inte ha.

Planeten jorden uppfattades som ett livgivande kvinnligt väsen. Då var det logiskt att betrakta solen som jordens manliga motpart - två förutsättningar för allt levande.

Mannen ansågs inte bara fysiskt utan också mentalt överlägsen kvinnan. Han hade förmåga att bestämma över liv och död i sina roller som jägare och krigare; därför symboliserade också hans kön det högsta - Livgivaren själv. - Sinnebilden för mannen var hans båge eller bössa; kvinnan hennes korg.

Vid unga år invigdes barnen i de andliga mysterier som troddes hålla samman skapelsen. De fick lära sig be till Livgivaren och Gryningen om styrka och långt liv. Det var något de sen fortsatte med livet ut.

Ceremonier och mytologiska väsen

I månaden juni uppfördes ceremonier till skydd mot ormar och blixtrar. Under perioden juni-augusti förekom regndanser som skulle berika skörden. Det var faktiskt de enda repetitiva ceremonier västapacherna ägnade sig åt. - Stor vikt lades vid de riter som omgav en flickas inträde i puberteten, och förstås, krigs- och segerdanserna. Till dessa festliga tillfällen fylkades klanmedlemmar från när och fjärran.

Universums och världens skapare benämndes som nämnts Livgivaren. Enligt skapelsemyten var jorden i begynnelsen steril, kall och öde. Livgivaren befallde då fyra lägre väsen att skänka planeten liv. Från Black Thunder fick den sitt hår i form av växter, gräs och träd; Black Water gav den blod, d v s bäckar, floder och sjöar; Black Metal gav den ben i form av stenar, klippor och berg medan Black Wind fyllde den med sin andedräkt, vilken blev till luft, blåst och stormar.

Ur jorden steg de första människorna fram. Men de levde i en svår tid. Man krigade mot rusliga monster som åt människor och stal kvinnor. Människorna hotades av fullständig förintelse. Så nedkom människokvinnan Changing Woman en dag med tvillingsöner. Den ene fick namnet Monsterdödaren. Han var Solens son och hade kommit till världen för att frälsa människorna från de hemiska människoätarna. När pojken väl övertygat Solen om sin identitet utrustades han med pil och båge, apacheklädnad och en häst. Han återvände till jorden och lärde människorna att leva som apacher. Med sin tvillingbrors hjälp lyckades han tillslut förgöra alla monster och skapa lugn och harmoni på jorden.

Ganerna bildade en egen klass av övernaturliga väsen i apachemytologin. En parallell finner vi i pueblofolkens rika katchinakult. Dessa väsen förknippades främst med agrara sysslor. Höll man sig väl med dem skulle skördarna bli rikliga. De var föremål för sånger, böner och

fruktbarhetsriter. Man påstod att ganerna en gång levde som ett separat folk på jorden, men att farsoter och död fått dem att välja en evig andeexistens under jord och i bergsgrottor.

Coyoten intog som en symbol för mänskliga olater en framskjuten plats i västapachernas föreställningsvärld. I legender och sagor framställdes hans fel och brister i dråplig dager för att barnen skulle ta rättelse. Sin löjeväckande skepnad till trots ansågs han vara den som introducerat majsodlingens konst bland västapacherna.

Övernaturliga krafter

Diyih var västapachernas samlingsnamn på alla de övernaturliga krafter som utgick från djur, växter, väderfenomen och mytologiska gestalter. Diyih kunde visserligen förvärfvas av människor, men det var ingen enkel sak och förunnades långtifrån alla. Handskades en apache på rätt sätt med diyih kunde kraften hjälpa henne till framgång och socialt anseende i lokalgruppen.

Diyih kunde antingen vinnas genom ett medvetet sökande eller förvärfvas spontant. I det senare fallet dök diyih som regel upp i en dröm. Av mindre värde var de krafter som avsiktligt eftersträvades. Frånsett hur kraften mottagits manipulerades den med hemliga sånger och böner. Västapacherna gjorde åtskillnad på människor med och utan diyih. Missbruk av kraft betraktades som häxeri. Behärskade av ett ångestladdat förhållande till allt vad häxor och demoner hette bestraffade man fenomenet skoningslöst. En person som utpekats som häxa löpte risken att förvisas från lokalgruppen, men kunde lika gärna torteras och brännas till döds. Var misstanken incest ställdes de involverade inför byrådet som leddes av lokalgruppens hövding. Vägrade kontrahenterna bekänna hängdes de upp i handlovarna och små eldar tändes under deras fotsulor. Tortyren var effektiv och löste snabbt upp tungbanden. Oavsett om de nu tillstod brottet eller inte förelåg alltid risken för bannlysning eller avrättning. Utslaget fällde byrådet.

Den avgjort mest potenta krigskraften utgick från den mytiske Monsterdödaren, som inte fått sin styrka från vem som helst utan från Solen själv. - För att besegra en fiende kunde man försätta sig i ett translikt tillstånd och ingå förening med den kropp - vanligen ett djurs - som var ens kraftkälla. Rörde det sig om en puma hoppades man på egenskaper som smidighet, styrka och seghet.

Det hände att krigare dekorerade sina mockasiner med symboliska vindtecken för att fötterna skulle bli lätta och snabba som vinden. En shaman kunde förmedla löpkraft till en krigare, eller till exempel fladdermusens märkliga förmåga att väja för föremål i luften; han kunde också förblinda fienderna och göra dem ovaksamma mot faror. Ett enda ord från hans läppar påstods räcka för att knäcka en båge!

Död och begravning

Allt som förknippades med döden och de döda väckte olust eller rentav bävan hos en västapache. Eftervärlden ansågs stå i ett mystiskt och hotfullt förbund med det levande. De döda kunde på olika sätt påverka skeendet på jordytan. Därför var det bäst att hålla ett hälsosamt avstånd till allt som rörde de avlidna. Dödsriket var för säkerhets skull uppdelat i en paradissisk enklav för de goda och en kärv och ofruktbar för de onda (häxor). (Även om den kristna helvetisläran med sin evighetstortyr förfaller åtskilliga grader hetare än hinsidesreservatet för apachernas häxklientel, så ruvar ändå misstanken att denna postvärdsliga boskillnad - sannolikt indirekt - kan ha influerats av tidig katolsk missionsverksamhet i sydvästern.)

Tanken på gengångare och spöken framkallade ångest och skräck hos apachen. De ondsin-

tas andar återkom gärna i uggleskepnad. Hörde man en uggla hoa väntade olycka och undergång, om inte för en själv så i alla fall för familjen.

Sannolikt var det fruktan för det döda som avhöll apacherna från att ta skalper (se ovan) och andra likdelar från slagna fiender. Kroppen kunde bära på någon ödesdiger magisk smitta. När en avliden anförvant jordfästes lades denne med huvudet åt öster - åt det håll dödsriket låg. Aska ströddes minutiöst ut runt graven för att den döde inte skulle gå igen. Hade den döde varit en elak och illvillig person var risken överhängande att han eller hon skulle försöka spela de levande otäcka spratt. Gengångare kunde uppträda i drömmar eller som ande-röster och ugglegestalter.

Med få undantag förstördes, brändes eller lades all personlig egendom som tillhört den avlidne i graven. Sparades gjorde bara bössor, sadlar och sköldar. Hade han haft hästar eller mulorfick som regel ett eller två djur följa med i graven. Var det fråga om en uppburen och älskad hövding kunde ända upp till åtta djur få släppa livet till. Den dödes hydda brändes och övriga flyttades ett gott stycke från den tidigare lägerplatsen.

Med alla medel sökte man utplåna spåren av en hädangången. Man fick inte ens nämna vederbörandes namn under avsevärd tid utan istället använda anspelningar om så behövdes. En gift kvinna klippte alltid av sitt hår vid en anhörigs död. Det var ett värnadsbevis av stort värde eftersom varje apache skattade sin hårman oerhört högt.

Sorgetiden över en ung individs död var alltid längre än för en grånad gamlings. Det var en inställning utan sentimentala övertoner. En ung person bidrog till försörjningen medan en gammal tärde på de knappa resurserna. Inte heller var man främmande för tanken att överge en döende gamling vid byte av lägerviste. Med lite föda och en skvätt vatten vid sin sida fick gamlingen invänta det oundvikliga slutet. Det var en var en allmänt accepterad sedvänja bland apacherna. Nybyggarna uppfattade det som barbari - men så kunde de inte heller koppla enskildheterna till helheten i indiankulturerna.

Andra seder och bruk

I äldre tider var tjuvnad ett nästan okänt begrepp för västapacherna. Men då och då hände det att pojkar stal majs eller kanske ett kreatur från någon granne. Ertappades de reddes saken upp utan kännbara efterräkningar.

En svår försyndelse var det däremot att ljuga för sitt folk. Å andra sidan var det fritt fram att dra främlingar med onda avsikter vid näsan. - Lyteskomik existerade inte, varken bland barn eller vuxna, annars skämtade man ganska så friskt och drastiskt om det mesta. - Man gick aldrig in i en främmande wickiup utan att först ha förvissat sig om att familjen var hemma.

Handel och raider

Västapacherna förde en livlig kommers med sina grannar i alla väderstreck. Men förbindelserna var ömtåliga och kunde när som helst övergå i segslitna konflikter och plundringståg. Några strikta handelsmönster kan inte urskiljas. De fem grenarna av västapachernas stam kunde agera helt olika mot ett och samma grannfolk.

Med de strid- och ryktbara chiricahuerna i söder och öster sägs blott white mountain- och cibecueapacherna ha idkat handel före reservatseran. Utbytet hade formen av artighetsvisiter där man umgicks, festade och utbytte gåvor. Västapacherna menade att man inte kunde köpa saker av sitt eget och närbesläktade folk. Och förvisso stod chiricahuerna dem allra

närmast inte bara geografiskt utan framförallt kulturellt, livsstilsmässigt. Banden stärktes också genom ingiften i bägge riktningarna. De slog sig ofta samman för rovexpeditioner i den mexikanska Sonoraprovinsen.

Vänskapen bestod framåt 1870 då många västapacher värvades som arméscooter i Förenta staternas krig mot chichahuerna. De senare drev inte själva jordbruk varför de helst bytte till sig majs av västapacherna. Tackgåvorna bestod ofta av bössor och krut av mexikanskt ursprung. Västapacherna hade för övrigt anammat bruket av tulapaisprit och två ceremonier mot veneriska åkommor från chichahuerna.

Med papago, pima och maricopa i väst och sydväst låg västapacherna i ständigt krig. Särskilt cibecue- och san carlos-banden var synnerligen aktiva mot just dessa fiender. White mountain-banden föredrog plundringsjakten nere i Sonora. Det påstås att de ibland tog sig ända bort till Californiabukten och så långt söderut som till Hermosillo. Raiderna kunde pågå 70-80 dagar i sträck.

Rivaliteten med spanjorerna var urgammal. Spanska slavexpeditioner upp i Gilalandet kostade apacherna oräkneliga unga män och kvinnor. Spanjorerna förde dem söderöver eller till karibiska besittningar där de snart dukade under på plantager och i silvergruvor. Tidvis anställdes rena mördarrazior och apacherna slog tillbaka med stegrad frenesi. Men man ville inte alls utplåna de vita (om det ens varit möjligt), istället uppfattade man dem som en ekonomisk tillgång som tillfredsställde behoven av krut, bössor, knivar, sadlar, majs, filter, kreatur, fångar och mycket annat. En märklig symbios utvecklades.

Västapacherna kallade spanjorerna - senare mexikanerna - nakakaya, eller "människor-som-färdas-från-plats-till-plats". Koloniseringen av apachelandet - som antagligen låg bakom uttrycket - kan för spanskt vidkommande summeras med ett ord: fiasko. Det gigantiska företaget att inlemma hela sydvästern under spansk hegemoni stupade framförallt på det hiskliga underskottet av bofasta nybyggare. Här och var i ödemarken påträffades istället en underbemannad och isolerad spansk postering eller katolsk missionsstation, avskurna från allt som liknade civilisation. Så vinner man inga kontinenter - det förstod sedermera Jefferson och hans efterföljare i Vita huset.

Västapachernas förhållningssätt till navaho, zuni, hopi och en stam som yavapai utmärktes av kluvenhet - ena stunden fredlig samexistens och handel, nästa raider eller vedergällningsattacker. Motståndarna gav igen med samma mynt.

När handelspartnern var navaho förde västapacherna med sig hästar, mulor, mescal, skinn, korgar och kalkonfjädrar, och fick i utbyte filter, fårskinn, krut, kulor, bössor och bisonfällar. De stora buffelpälsarna och råhudarna var eftertraktade lyxartiklar som man bara kunde komma över genom handel med indianfolk som hade territoriell tillgång till de väldiga buffelvidderna i det som blev Colorado, Kansas, Oklahoma och Texas.

Erövringskriget inleds

Får man tro spanska hävder var det år 1688 som apacherna inledde systematiska plundringståg till Sonoraprovinsen. Raiderna fortsatte med oförminskad intensitet över Mexicos födelse 1821 fram till amerikanernas etablering av Fort Goodwin vid Gila River 1864.

Tvåårskriget mellan Förenta staterna och Mexico 1846-48 slöt med Guadalupe-Hidalgo-traktaten. Ett kuvat och blödande Mexico avstod merparten av nuvarande Arizona och New Mexico till amerikanerna. Samma år, 24 januari 1848, gjordes av en ren tillfällighet ett revo-

lutionerande guldfynd i en sågverksrännå åtta mil norr om Sutters Fort i Californien (nära Sacramento). Nyheten sipprade snabbt ut, men nådde östkuststaterna först 1849. Den 38-årige snickaren från New Jersey, James W Marshall, som gjort upptäckten, skulle ironiskt nog dö praktiskt taget utblottad 1885.

Californien blev i ett slag ordet på allas läppar och härskaror av nyblivna amerikaner myllrade västvert, besatta av "den amerikanska drömmen" om snabba rikedomar. Många lycksökare tog sydrouten över apachernas land för att slippa tampas med snön och de svårgenomträngliga bergen i norr. En del snubblade över värdefulla mineraler redan i Arizona. Det gav För-enta staterna anledning att pressa av Mexico ytterligare landområden. Avtalet 1853, som kallats "The Gadsden Purchase", införlivade en rejäl bit söder om Gila River med imperiet i norr. Den naturliga gränslinjen hade förstås varit Gilaflo den, och det dröjde också innan myndigheterna på ömse sidor var på det klara med var gränsen egentligen gick! Apacherna struntade blankt i vad de vita höll på med - de vägledes av traditioner och instinkt. Vad betydde då ett streck på en karta?

Sveket

Enstaka trappers och malmlutare hade redan gjort sig hemmastadda i Arizonas och New Mexicos bergstrakter när en amerikansk gränskommission plötsligt uppenbarade sig. Det var i början av 1850-talet. Kommissionen stötte först på det östliga mimbresbandet av chiricahufolket som levde i trakterna av Santa Rita i New Mexico. Deras ledande hövding, den herkuliske Mangas Coloradas (ca 1793-1863) tog emot främlingarna med öppna armar och välkomnade dem till sitt land. Mangas förklarade på sitt rättframma sätt att han gärna satte en pil i en mexikan, att en och annan trapper visserligen strukit med, men att han nu önskade sluta alla amerikaner till sitt hjärta. Kommissionen tyckte det lät sympatiskt och portionerade ut lite krimskrams till Mangas krigare. Därefter lämnade man platsen. Tonen skulle snart bli en annan.

Apachernas inställning till mexikanerna förbryllade alltid amerikanerna. Men då hade de heller inte varit med när apachekvinnor och -barn lansats ihjäl och männen bränts till döds fjättrade vid pålar. Inte heller hade de sett bortslitna hårtestar droppa blod över missionsfasaderna i norra Mexico eller Karibien, kvinnor med uppsprättade bukar eller apachehuvuden spetsade på stänger eller indianska händer avhuggna under repartimiento (slavsystemet som Columbus introducerat och som fortsatte som encomiendas) sen de misslyckats med guldtributerna till sina ägare, spanska ädlingar, eller sett bepansrade hundar slita småbarn i stycken, eller sett indianska anleten vanställda av inbrända bomärken. Kanske spelade det ingen roll...

På amerikansk sida gällde amerikansk lag. För de röda var den lika provokativt oförståelig som någonsin den mexikanska. Apacherna levde i tron att landet de bebodde var deras, och ingen hade ju heller försökt köpa eller byta till sig det av dem. Kommissionen hade på sedvanlig infantiliserande jargong förklarat att indianerna numera hade "en stor vit fader" i något man kallade Washington; att de alla var "hans barn" och levde under hans "beskydd" och därför måste följa hans önsknin g ar. Det gick inte ihop. Vem hade frågat efter apachernas vilja? Själva hade de övertagit ett obefolkat land. Eller kanske hade alltid levt där, så berättade åtminstone somliga legender. Ingen kunde väl bestrida deras förstföds lorätt till landet?

Mangas Coloradas hade på apachemanér dolt sina djupaste funderingar och farhågor för blårockarna. Han lät de luggslitna och skäggiga lycksökarna hacka vidare runt gruvbyn Santa Rita. Han räknade med att de snart skulle tröttna, ta sina fynd och försvinna. - Men så hände

det. En ökad mexikan i kommissionens tjänst sköt ihjäl en ung apachekrigare i ett gräl. Hövdingarna Mangas och Ponce begärde misddådaren utlämnad. Men Bartlett, vitsidans chef, vägrade. Apacherna var villrådiga. Hur kunde amerikansk lag skydda en brottsling vars folk till på köpet varit deras bittraste fiender i generationer? Hur kunde lagen gälla ett annat folk - ett folk med helt andra tänkesätt, gudar och seder; ett folk som på inget sätt liknade amerikanerna själva?

Bartlett stod på sig och försökte sen köpa mexikanen fri från skuld. Den ena förödmjukelsen lades till den andra. En krigare i sina bästa år med försörjningsbörd för sin familj kunde givetvis inte ersättas av de futtiga varor amerikanen erbjöd. Hade mördaren själv varit apache kunde det kanske gått, men mutor för en mexikan - aldrig! Därmed hade apacherna fått en första lektion i amerikansk rättvisa.

Men Mangas var en tålmodig och fredssinnad man. Under åren som gick försökte han upp- och båda all sin diplomatiska skicklighet för att förhindra öppet krig mellan mimbresfolket och "vitögonen" (amerikanerna). Men det blev bara värre, och gamle Mangas dagar skulle snart vara räknade.

I början av 1860-talet drogs hövdingens svärson Cochise (ca 1810-1874) med av stormvirvlarna. I likhet med Mangas sökte han i det längsta lotsa sitt chokonenband av chiricahuerna runt alla de faror som tornade upp sig. Han förespråkade samarbetslinjen visavis amerikanerna, så länge de inte lade sig i apachernas interna affärer och begränsade rörelsefriheten. Men det var precis vad vitögonen hade i sikte. Den nya tiden tänkte inte bromsa upp framför Cochises hydda i sydosthörnet av Arizona. Vad hjälpte det att hövdingen själv bar ved och vatten till slutkörda vita vägförare? Hånades han inte i smyg? Hur skulle man egentligen komma överens med de vita? Att det inte gick på likställd fot började han så smått förstå.

Hängningar

Innan år 1860 var till ända kom urladdningen. Det ryktades att Cochises krigare kidnappat en vit pojke och att militären sökte hövdingen för förhör. Cochise som hade rent mjöl i påsen fann ingen anledning att utebli från undersökningen. Han tänkte till och med hjälpa till med att få fatt på pojken.

Men det blev ingen balanserad utfrågning. Den nykläckte löjtnanten från West Point-akademien, George Bascom, som ledde förhöret, skummade av raseri och vrålade hotelser i hövdingens öron. Cochise åhörde i stum häpnad den besinningslöse officeren. Han måste ha tänkt: Var det så här "den store vite fadern" agerade - som en grälsjuk kvinna? Det anstod i alla fall inte en apachekrigare. Dessutom hade Cochise förklarat sig oskyldig så snart han trätt in under tältduken, där förhöret hölls. Men blårocken vägrade lyssna - han hörde bara sig själv.

Mitt i ordskalet slet hövdingen plötsligt fram en dolk, sprätte upp tältduken och försvann blixtnabbt från platsen. Felet var bara att hövdingens släktingar, intet ont anande, följt med till mötet med Bascom. De hade inte chans att undkomma. Den skrånige officeren skaffade sig genast fullmakt att få lägga snaran om halsen på några av dem. Upp åkte en bror och två brorssöner till Cochise. Hövdingen hade gjort den ödesdigra felkalkylen att blårockarna inte skulle våga sätta planerna i verket. Därmed var ännu en lektion i amerikansk rättvisa över - och kriget ett faktum. Det skulle pågå ett drygt decennium.

1863 drabbades Cochise av ännu ett slag. Det gällde svärfadern Mangas Coloradas. Tillfångatagen av blårockarna torterades han bestialiskt med rödglödade bajonetter och av-

rättades. Kraniet skars av för att mätas av en rasbiologiskt intresserad läkare. Skallen liksom hjärnan var jättelik - och läkaren förbluffad...

Cochise vann tillslut en temporär seger för sitt folk och fick sina älskade berg - Chiricahua- och Dragoon Mountains - med mellanliggande dalar som reservat. Han hade 1872 slutit en delvis hemlig muntlig pakt med regeringens emissarie, den enarmade, kristne generalmajoren Oliver Otis Howard - och han bröt den aldrig. Svårt anfrätt av cancer såg han den 8 juni 1874 solen stiga över bergen för sista gången. 1876 upplöstes reservatet och chokonebandet drevs iväg till det sterila San Carlos-reservatet i nordväst.

Apachelandet förändrades. Förr hade apacherna bara sett trappers och mineralletare i bergen, men nu anlände militären på bred front. Temporära camps, enkla tältläger, blev till fasta bastioner av saltorkad adobelera och timmer. De koncentrerades i första hand till orosrängongen i sydöstra Arizona för att kontrollera de röda och säkra trafikruterna. Där låg det famösa Fort Bowie (1862), Fort Lowell (1862), Fort McDowell (1865), Camp Grant (1867), Camp Crittenden (1867), och mitt i territoriet Camp Verde (1866), vid Verde River. Militären öppnade landet för civilisation och trängde undan de röda.

Som svampar ur jorden sköt den ena sjaskiga gruvorten fram efter den andra. De blev tillflykter för revolvermän, spelare, horor och gruv- och markspekulatörer. Alla ute efter att göra snabba pengar. I kulisserna väntade ranchmännen och hela etablissemanget av aktörer som en dag skulle avmystifiera västerns otämjda vildhet och göra den till en prosaisk avbild av den gamla världen.

Tucson i södra Arizona hade en gång grundats av spanjorerna och blev nu en snabbt växande metropol för territoriets handel och affärsliv. Folkvimlet uppvisade en brokig samling av alla raser och blandraser; inte minst fanns där ett markant inslag av kineser, även om mexikanska dominerade. Stadens tryckpressar spottade fram halvsanna propagandaklyschor för territoriets bosättning och drev hätska kampanjer för hårdare tag mot indianerna. Skrupelfria köpmän engagerade sig som entreprenörer för militärposteringarna och underblåste hatet mellan vita och röda. Indianska revoltungar och repressalier mot ensligt belägna gårdar och gruvbyar tvingade militären att bygga ut garnisonerna samtidigt som det betydde stegrade profiter för handelsmännen.

Fredspolicyn introduceras

Samma år som Mangas Coloradas sadistiskt mördades, 1863, hittades guld i northern tontofolkets hemtrakter i centrala Arizona. De skygga och slutna västapacherna drogs nu in i en häxdans av konflikter och småkrig. Det tog några år innan lugnet återställdes - men då var också indianernas vilja knäckt.

Civil War-hjälten Ulysses Grants installation som president i mars 1869 markerade inledningen på "fredspolicyeran", vars bedräglighet ingen ännu anade. Först försökte Grant, förutom att inrätta en särskild central filantropiskt sinnad "direktion av indiankommissionärer" bemyndigad med samråds- och vissa kontrollfunktioner, att placera f d officerare - som ställdes åt sidan när armén reducerats - på indianagents- och indianintendentsposter, vilket kongressen redan i januari 1870 satte stopp för (såvida de inte tog avsked från armén). Då satsade han istället på kyrkligt utsedda indianagenter, vilket inledde det som i folkmun kallades "kväkarpolicy", där protestantiska samfund favoriserades på bekostnad av katolska.

Indianbyrån (BIA), som alltjämt bar det administrativa ansvaret för indianreservaten, låg sen 1849 under det då organiserade inrikesdepartementet och uppvisade en svårslagbar histo-

risk räcka av maktmissbruk och korruption visavis indianstammarna. I all synnerhet förfuskades annuitetsskyldigheterna i de 371 traktater - varav 230 rörde landavträdelser och andra markfrågor - som Förenta staterna bilateralt slutit med stammarna som suveräna och likställda nationer även om det judiciella förhållandet i högsta rättsinstans ibland devalverats till "stamautonomi". På 1820-talet förklarade HD-presidenten att indianerna aldrig kunde tillerkännas annat än en "naturgrundad besittningsrätt" av kollektivt innehavd mark; en rätt som genom "civilrättsliga åtgärder" kunde upphävas genom köp eller frivillig överlåtelse. I konstitutionen talades det också om annektering av indianmark "genom av kongressen sanktionerade, lagliga erövringskrig".

1871 upphävde kongressen ensidigt och utan motpartens hörande - indianerna själva - de röda stammarnas status som självständiga, "domestika nationer". Samtidigt ersattes för framtiden den gamla juridiska termen för uppgörelser med stammarna. Istället för att sluta traktater (treaties) skulle det enbart vara möjligt för parterna att ingå avtal (agreements), där indianstammarna formellt uppfattades som Förenta staternas "myndlingar" eller "skyddslingar". De gamla traktatens giltighet rubbades inte av den nya lagen, och egentligen var allt ett enda monstruöst hyckleri eftersom regeringen 1800-talet ut fortsatte att sluta "avtal" om ex. markavträdelser med indianstammarna som sen ratificerades av kongressens bägge kamrar (tidigare bara senaten) för att proklamerats som lag av presidenten. "Avtalen" var och är således ur juridisk synvinkel lika bindande som någonsin traktaterna. Ett spørsmål med moraliska implikationer är förstås under vilka premisser dessa traktater och avtal ingåtts... (Ännu i nådens år 2002 kan vita jurister göra karriär på den historiska härva av frågetecken och tvetydigheter som oavsiktligt eller avsiktligt byggts in i de juridiska förbindelserna med indianerna, både som kollektiv och enskilda.)

Grants uppsåt, att sanera i indianbyråns skumraskaffärer ute på reservaten, var hedervärt, men kontinenten var gigantisk och så var också den uppgift han ville lösa. För säkerhets skull sparkade han BIA:chefen för att på denna post installera sin egen man; en gammal vapenbroder som tjänstgjort vid Grants stab under inbördeskriget - senecaindianen Ely Parker. Folk ryste över valet av en indian, och det dröjde inte länge förrän den nye BIA-chefen utsattes för mutanklagelser och fick avgå (1871). Kapitalstarka antiindianska och -republikanska element med fötterna lika stadigt förankrade i kongressen som i västern hade konspirerat mot Parker. Till saken hör att Parker ändå inte tillhörde "indianvännernas krets" - pigmenteringen till trots. Han var en råbarkad civilisatör och en av hjärnorna bakom degraderingen av indianstammarnas politiska status.

Grants storstilade planer på en mer samvetsorienterad behandling av de röda inom ramar för en fortgående civiliseringsprocess blev bara ett slag i luften - en garnering på en genomrutten kaka. Frånsett alla sabotage mot en rättvis och human indianpolitik, från kongressen till indianagenter och hänsynslösa kontraktörer i reservatens närhet, fanns det ett evigt olösligt dilemma, som det verkade. Det var det dualistiska ansvaret för indianpolitikens genomförande. På reservaten hade agenterna, underställda BIA och inrikesdepartementet, nästan autokratiska befogenheter (vilka militären gärna lade sig i!). Var indianerna däremot utanför reservatet blev de genast en angelägenhet för krigsmakten, och den sorterades under krigsdepartementet. Denna tudelning av auktoriteten var förstås olycklig och medförde ett ständigt skyttegravskrig mellan de bägge sidorna. Armén ansåg att indianbyrå självklart borde ligga under krigsministeriet, medan motsidan, understödd av och filantropiska organisationer ("indianvänner") i östra USA, hävdade att armén bara önskade utnyttja byrån för sin egen våldsfixerade indianpolicy. Positionerna var låsta - och mitt i korselden stod indianen.

Reservaten upprättas

För Arizonas apacher och ett antal grannfolk anlades två ganska vidsträckta men topografiskt helt olikartade reservat i territoriets östra del, White Mountain (vid Camp Apache) och San Carlos. På krigsdepartementets uppdrag utsåg major John Green, 1:a kavalleriregementet, i mars 1870 platsen för Camp Apache.

Det skulle bli en kombinerad garnisons- och agenturförläggning. Den hamnade sen vid White Rivers sydsida, i buskig och trädbevuxen terräng, inte långt från bergen. Byggnaderna restes i timmer och fogades samman med adobelera. Det var primitiva boningar som fick soldaterna att knorra. Särskilt påfrestande var höststormarna då slagregnen tvingade blötan genom taket. Överste Eugene Carr berättar i ett brev från fortet 1881, att han fem braskaminer till trots finner nätterna kyliga!

Den aktade hövdingen Diablo ledde redan 1864 in sitt eastern white mountain-band på fredens väg. Det var då Camp Goodwin byggdes i Giladalen. Där skulle indianerna få ut sina avtalade regeringsransoner av proviant samtidigt som de uppmuntrades att bli heltidsfarmare. Diablo hade tidigt insett blårockarnas militära överlägsenhet och därför slagit in på samarbetslinjen. Hellre det än att få landet översvämmat och skövlat av vita, resonerade han. Det var samme Diablo som 1869 gav amerikanerna tillåtelse att anlägga Camp Apache och en förbindelseled till systerfortet Camp Goodwin. Under apachekrigen rekommenderade han unga krigare till spejartjänst för armén. I med som motgång förblev han en pålitlig vitvän. Utom hörhåll för hövdingen viskades det om förräderi mot den röda saken, men ingen vågade öppet konfrontera honom.

Camp San Carlos sattes upp av kapten Sanford Kelloggs 5:e kavalleriregemente i maj 1873. Det låg inom det nya reservatet och någon kilometer uppför San Carlos River, ovanför sammanflödet med Gilafloeden. Läget gjorde ingen glad. Hettan var djävulsk, jorden ofruktbar och sandig. Växtligheten bestod av hårda tuvor och buskar, som om skaparen inte velat kännas vid platsen. Posteringen förblev länge ett tältläger. Soldaterna grinade illa vid bara tanken på en kommendering till San Carlos - men indianerna förväntades godvilligt leva hela sina liv där. Hur och av vad visste ingen. Det var därför inte underligt att just San Carlos blev det mest avskydda och våldsbenägna reservatet i hela Förenta staterna.

General Crook, indiankännaren

Den tvivelaktiga äran att kuva apacherna tillkom en man mer än någon annan - George William Crook (1828-1890). Han föddes i Ohio som son till en körsnär och var näst yngst i en syskonskara på tio. Familjens rötter fanns i Skottland men släkten hade tidigt utvandrat till Amerika. Av barnen blev det tandläkare, läkare, politiker och farmare men George blev yrkesmilitär - mest av en slump faktiskt.

Han var inget ljus i skolan men skötsam och korrekt. 1848 vann han inträde vid West Points anrika officersakademi och klarade sig igenom på ett exemplariskt uppförande. Några vidare betyg fick han aldrig, vilket inte hindrade att han slutade sin bana på en av amerikanska arméns topposter.

Efter West Point skickades han 1852 till Californien. Där förnyade han bekantskapen med sin gamle klasskamrat "Little Phil", eller som han egentligen hette, Philip Sheridan. Sheridan skulle bli en inbördeskrigslegend nästan i klass med Sherman och Grant; hans ettriga och aggressiva kavalleristil som chef för Shenandoaharmén gav Grants Potomacdito chansen att slutgiltigt binda segern till unionsvapnen och tvinga Lee till kapitulationsbordet vid

Appomattox. Crooks förbindelse med Sheridan gynnade hans karriärambitioner. Självl nådde Sheridan ÖB-posten för armén 1884 efter i tur och ordning - Grant och Sherman.

Tjänsten i Californien var tröstlös. Crooks egenhändiga memoarer är fyllda av bittra utfall mot försumliga och whiskystinkande befäl. Spritproblemen hade epidemiska proportioner vid snart sagt alla frontbastioner; isolering och sysslolöshet förvärrade "sjukan". Sadistiska övergrepp på områdets röda folkspillror hörde till vardagen. Guldgrävarna betraktade indianerna som ohyra och slängde alltid iväg en kula om någon visade sig. Crook, som inte hyste någon högre tanke om just dessa röda, kände ändå samvetskval. Och inte blev det bättre av att han tvingades försvara de vita missdådarna. Men han kunde inte heller sympatisera med indianer som spjånade emot civilisationen. Soldaterna jagade dem som galna hundar och sköt ihjäl dem utan en darning på hanen. Uppdrivna i bergen drog de sig fram i fruktansvärd misär. Californiaguvernörerna drev åtminstone under 1840- och 50-talen högljudda och regelrätta folkmordskampanjer mot indianerna som effektivt reducerade "bestånden".

Indianer som av Crook ansågs stå på ett högre moraliskt och kulturellt plan gjorde han stora ansträngningar att komma inpå livet. Han ville vinna deras tillit för att kunna använda dem för sina militära syften - främst som vägvisare och spårare. Under många och långa kampanjer i fält utvecklades han till något av indianexpert. De kontakter han knöt tillfredsställde hans nyfikenhet och satte honom in i sitt tänkande. Det han inte fick ut av sina bekantskaper läste han sig till. Genom att i ord som handling öppet bemöta indianerna som han bemötte sina egna män och officerare vann han gradvis deras förtroende.

Åtskilliga berömda indianledare blev hans vänner - mer eller mindre ofrivilligt, frestas man tillägga. De gav honom smeknamn som "Gray Wolf", "Three Stars" eller rätt och slätt "nantan", västapachernas ord för hövding. De lärde också känna honom som en kompromisslös motståndare; en som alltid höll ord, så länge de inte ifrågasatte hans avsikter...

Men bakom den käppraka gestalten, det snaggade bruna håret och det burriga kindskägget fanns också en annan man. En man som utåt var angelägen att framstå som anspråkslös, men som i hjärtat närde vidlyftiga ambitioner. Livet igenom arbetade Crook energiskt och målmedvetet på sin karriär. I brev och memoarer kritiserade han kollegors föregivna inkompetens och smickrade uppåt. Lägre officerare och andra som verksamt bidrog till hans framgångar tegs ofta ihjäl. (Det största bakslaget i fält var utan tvivel när han sattes ur spel av Crazy Horse vid Rosebudfloden 17 juni 1876. När sen överstelöjtnant GA Custer grillades till döds vid Little Big Horn av en drygt tusenhövdad indianstyrka satt Crook och fiskade foreller i Big Horn-bergen!)

Det mest uppenbara exemplet på en ihjältigning från Crooks sida gällde kapten John Bourke, som under en räkka av år var generalens nära vän och adjutant. Bourke ägnades bara en flyktig passus i Crooks krigsmemoarer medan han själv blev till en halvgud i Bourkes egen minnesbok - tjänster och otjänster...

Apachekompanier

När Grant lämnade ÖB-stolen för armén och blev president 1869 gick en motvillig WT Sherman in i hans ställe. Sherman flyttade omgående sitt högkvarter från Washington, som han ogillade, till St Louis för att vara i händelsernas centrum, i den västernmiljö han älskade. "Little Phil" (han var inte stort mer än 160 cm i strumplästen) klev nu fram som nummer två i den militära hierarkin och slog sig ner med sin stab i Chicago. Han kommenderade den väldiga Missouridivisionen.

1871 fick Crook ta hand om det erkänt besvärliga militärdepartementet Arizona, som låg under Pacificdivisionens chef, den alltsedan inbördeskriget impopulära skrivbordsofficeren Henry W Halleck, med högkvarter i San Francisco. Crook anlände under sommaren och utrustade sig omgående med de excentriska attribut som väckte förundran i hela armén: tropikhatt, vita kraghandskar, åtsmitande civil linnekavaj, svarta byxor och en kraftig mula döpt till "Apache". Kanske var hans omilitära klädsel ett sätt att invagga de röda i falsk säkerhet då misstänksamheten mot allt vad uniformerade blårockar hette var vida spridd. Med stor handlingskraft reorganiserade generalen territoriets trupper, informerade indianerna om den nya reservatsordningen och infiltrerade stammarna med röda spioner.

"De fientliga", som han kallade "reservatsföraktarna", skulle spåras upp och tvingas till underkastelse eller förgöras. Han tänkte på intet sätt lägga fingrarna emellan. Men han insåg samtidigt att pacificeringsprocessen skulle ta år av mödosamt arbete och kräva många offer på bägge sidor. Han visste att apacherna var ett hårdfört släkte som värnade sin frihet med ett skarpsinne som saknade motstycke. Det var sannerligen ingen avundsvärd uppgift - men Crook tvivlade aldrig på sin förmåga; kanske låg det i blodet, kanske var denna envetenhet ett utslag av hans skottska påbrå...

Redan tidigare hade armén använt sig av multrossar i oländiga bergsmassiv, men inte alls i den skala som Crook nu tänkt sig. En mula var inte kräsen med fodret som en häst, den var seg, uthållig och hade ett utmärkt balanssinne. Inte minst den senare kvaliteten skulle krävas då Crook räknade med att operera i den mest svårforcerade terrängen, där klipphyllorna hängde handflatsstora över bråddjupa kanjoner. Utan mulor skulle det också vara stört omöjligt att föra med sig de stora mängder proviant och dricksvatten som fordrades för ett kombinerat öken- och bergskrig.

En livlina ner till någon militärbas var inte att tänka på - allt måste med. När kontakten med fienden väl etablerats var varje sekund dyrbar - förhandling eller strid? Apachernas reaktionsmönster, deras gestik, tystnad, oro - allt måste genast vägas in för att inte situationen skulle gå över styr och blod spillas i onödan. Släppte man apacher ur sikte bara för ett ögonblick kunde de vara som uppslukade av jorden. De gick inte att bekriega som andra indianfolk, det hade Crook redan insett. Men det största problemet var egentligen "inte att slåss med dem - utan att finna dem", som en luttrad officer uttryckte det.

Med sina rakbladsvassa sinnen kunde apacherna genomkorsa sina berg och öknar med pannbindeln för ögonen! Lukt, känsel, hörsel och smak - allt hos en apache föreföll så omåttligt välapterat för den omgivning han vistades i. Han läste varenda tecken som en öppen bok; ett felkommet grässtrå, en ovanlig jordsmula, ett trampat löv, en knäckt kvist, aska och spillning o s v i det oändliga. Allt hade dechiffrerbara innebörder.

För att förbättra sina odds lät generalen organisera territoriets första kompani apachescouts, avlönade av regeringen och utrustade med lätta karbiner. Till en början räknade varje kompani 26 meniga, två korpraler och två sergeanter. I spetsen stod alltid en vit chefsscout. För att skilja fiende från vän bar spejarna röda pannbindlar, senare ersatta med reglements-enliga hattar och blå uniformsjackor. Apachescouterna färdades och stred lika mycket till häst som till fots.

Idén med allierade röda var visserligen en nyhet i Arizona, men hade egentligen praktiserats ända sen Columbus landsteg i Västindien. Förutom att underlätta själva uppspårandet av en fiende hade åsynen av röda bröder bland vita soldater alltid en demoraliserande effekt. Var

det sen en anförvant eller någon annan släkting som gick fiendens ärenden tvingades de flyende ofta till svåra mentala överväganden.

Kuriöst nog var desertörerna långt färre bland indianscouterna än bland vita och svarta soldater. Hundratals apachescouter värvades för kortare eller längre perioder under apache-krigen 1871-86.

Crooks insikter i indianernas psyke satte ett farligt vapen i hans händer. Han kunde spela högt på apachernas interna stamgräl och på deras längtan efter krigiska bedrifter. Med förtroenden, besinning och hänsyn vann han många för arméns dystra mission. Han lade sig inte i apachernas andlighet och var noga med att straffa enskilda vita övergrepp. Det väckte apachernas beundran och häpnad, de som annars var vana vid arrogans och fördomar i umgänget med vita.

I november 1872 var Crook efter grundliga förberedelser färdig att rida i fält. Hans första kniviga uppdrag gällde en skara tontoapacher. Aktionen markerade början på en lång serie småkrig som för alltid skulle besegla apachernas öde och föra dem in i en tröstlös reservattillvaro. Crook blev den som lade fast kursen.

Som erkänsla för sina odiskutabla framgångar i Arizona befordrades Crook 29 oktober 1873 till brigadgeneral. (Titulärgeneral från inbördeskriget hade Crooks egentliga grad varit överstelöjtnant alltsedan 1866.) 6 april 1888 förlänades han generalmajors rang. Utan att kunna kröna sin militära karriär med den yppersta av fångster - den sluge bedonkoheshamanen Geronimos lilla friskara - avgick Crook ur det militära. Han avled i Chicago 21 mars 1890.

Det blev istället den äregirige och fåfänge brigadgeneralen Nelson A Miles som 1886 lurade ner Geronimo från bergen i söder för att förpassa honom till krigsfångenskap i Florida. Miles hade först avskedat alla apachescouter (!) men sen återgått till Crooks recept. Tack vare ett par apacher med släktingar i Geronimos band kunde Miles slutligen snärja shamanen. Men det var sånt han gärna förteg...

III. Apache Kid - Spöckkrigaren

Apache Kid är död sen länge. Många gåtor tog han med sig, men legenderna lever. 1947 påstod man att han ännu på 1930-talet ska ha skymtats bland Sierra Madres vilda lavaklippor nere i Mexico. Visst kan det ha varit så - ingen apache som trampat ett par knähöga mockasiner verkar någonsin ha varit så listig och svårfångad som Apache Kid. Ändå talar det mesta för att han mötte sitt öde långt tidigare...

Kid föddes förmodligen norr om gruvbyn Globe i trakten av Wheatfields. Platsen låg på det västapachiska pinalbandets domäner men mycket nära gränsen mot san carlos-bandet i öster och apache peaks-bandet i norr, längre söderut fanns arivaipas. Tillsammans fick de 1931 benämningen san carlos av etnografen PE Goddard. Det mesta talar således för att Kid var av pinal- eller san carlos-bandet (se avsnittet "Familjen och lokalgruppen").

Som väntat står det strid om Kids födelseår. Äldre källor gör gällande att han kom till världen runt 1868, medan senare uppgifter har förlagt tidpunkten till år 1860, eller kort och gott "1860-talet". Sanningen brukar ofta ligga någonstans mitt emellan...

Efter stamomflyttningarna på 1870-talet levde Kids far, Toga-de-chuz, vid Gilafloren några kilometer från San Carlos-agenturen. Fadern vann popularitet bland de vita då han var en

både fridsam och strävsam karl. Han respekterades av sitt eget folk, och hade en son som skulle följa honom i spåren. Till en början...

Globe var vid den här tiden en oansenlig tältby. Platsen hade fått sitt namn av en trettio kilo stor och sfärisk silverklump som hittats av en minst sagt lyckosam prospektör. Apachenamnet på stället var annars besh-ba-gowah - byn-av-metall.

När reservaten San Carlos och White Mountain mättes upp hamnade Globe först innanför reservatsgränsen. Vid samma tid, 1873, startade en frenetisk jakt på silver i Globetrakten. Ett myller av sjaskiga män vällde in med hacka och spade i högsta hugg. De hade inget till övers för de röda och bevakade sina inmutningar som hökar. Tältbyn ersattes raskt av permanenta (nåja) träkåkar: salooner, hotell, stallar, smedjor, diversebutiker och magasin.

60 kilometer sydost om Globe växte San Carlos-agenturen fram i ett kärvt halvökenområde. Här trivdes bara kaktus, mesquite och salviabuskar, och de enda varelser som kunde tänkas framleva en sorglös existens på en sådan plats var odlor, skorpioner och ormar. Människan var inte med i kalkylen, för så vitt det inte rörde sig om en apache...

Pinolefesten

Apache Kid bekantade sig med vita inkräktarna så snart han kunde gå. Hans rena, regelbundna och lite runda barnansikte strålade av öppenhet och leenden som ingav sympati och skänkte förtroenden. Frimodig och tilltagsen som han var sprang han snart ärenden åt silversökarna. Han blev en daglig syn i gruvdistriktet och fick smeknamnet Apache Kid (Apacheungen). När han skyndade hem med några encentare i handen nickade fadern förnöjt - sonen visste tydligen hur man skulle tas med de vita. Det bådade gott.

Men Kid skulle inte få chansen att mogna till krigare som generationer av förfäder gjort. Raider och hämndtåg var något amerikanerna förutsatt sig att stoppa. Det skulle också göra slut på en livsstil och driva apacherna till randen av en mental avgrund.

Under 1860-talet hade ranchägare och fårfarmare börjat hägna in väldiga landområden och driva lukrativa affärer i större delen av territoriet. Kampen om betesmarkerna urartade snart i lynchningar och ouppklarade mord; kreaturstölderna blev en landsplåga. Försvann några kreatur kastades misstankarna obevekligt på apacherna. Det hände så ofta att inga andra än indianerna själva tog notis om det. Men de fick sällan chansen att förklara sig. Rannsakingarna var summariska, och rep och träd fanns det gott om.

En ökad episod utspelades i samband med den sk pinoletraktaten i januari 1864. Året innan hade den inflytelserike ranchägaren King Woolsey från Alabama medverkat till att skapa "Arizonaterritoriet". Han hoppades att det snart skulle bli en välmående vit delstat i nationen. Woolsey hade gjort sig känd som territoriets mest rabiate indianhatare som inget hellre önskade än att rensa provinsen från apacher - med vilka medel som helst.

Mot slutet av december 1863 samlade ranchägaren ihop ett gäng likasinnade, 29 vita och 14 maricopaindianer, för att ge sig ut på "apachejakt". Som svurna fiender yppades här ett gyllene tillfälle för maricopakrigarna att hämnas på apacherna och förhoppningsvis lägga beslag på ett antal mulor och vapen. Det ryktades att pinaler och tontos varit synliga i trakten och att de skulle ha rövat bort en handfull kriter och sen försvunnit norrut.

Woolseys män red hårt genom ökensanden. Spåret de följde fick allt skarpare konturer. Det verkade vara ett trettiotal apacher. Men det skulle inte bli någon lätt match. Apacher lät sig

aldrig överrumplas. Woolsey fann tillslut att de tagit betäckning i några bergsskrevor, där de helt behärskade den omgivande terrängen. Ranchmannen blev tvungen att tillgripa list för att få ut dem ur sina gömslen. Med förespeglningar om vänskap och en generös pinolefest (rostad majs) hörde han snart en positiv respons från berget. Som ett ytterligare tecken på sina fredliga avsikter föreslog Woolsey att man möttes utan vapen. Han duperade dem fullständigt. Hans egna män hade redan sett till att dölja sina revolverar under kläderna. Utsvultna av den oavbrutna jakten begick de röda nu ett sällsynt men dödligt misstag.

Pinalhövdingen Paramucka satte sig mitt emot den flinande amerikanen. Utan att ana oråd högg hövdingen in på den rykande pinolen. Innan han ens hann svälja den första näven rev Woolsey fram sin tunga revolver och satte en kula i hans panna. Maricopakrigarna utstötte gälla skrin och föll som en man över sina fiender. De vapenlösa apacherna var helt ur stånd att försvara sig. 24 av dem sträcktes till marken. En handfull förmådde vettskrämda ta sig undan i bergen. - Platsen för blodbadet blev känd som "Bloody Tanks".

Snart skulle Apache Kid se dagens ljus för första gången, och kanske hade han någon släkting bland de mördade. Säkert fick han höra talas om Woolseys falskhet - men å andra sidan, vita män var ju så olika. Fastän de tillhörde samma folk kunde man aldrig förutse deras beteende. Nu kämpade de blå mot de grå. Vad skulle man egentligen tro?

Svarta-klipp-folket

Apache Kid var kanske bara en liten byting när en annan oförrätt ägde rum - denna gång mot grannfolket i söder. Arivaipas var ett folk med mycket starka relationer till pinal- och san carlos-banden, ingiften hade bidragit till en obrytbar allians. De ansågs vara det fridsammaste bandet inom san carlos-gruppen, och de kallades svarta-klipp-folket efter färgen på den sten som dominerade Santa Catalina Mountains, där de jagade i dalsänkorna och fann skydd för sina fiender.

Hackibanzin (eller, Angry, Man-stand-in-line-for-him), mera känd som Eskiminzin (1825-1896) var vid 1860-talets slut den främsta hövdingen bland arivaipas. Men han var inte av arivaipablood, han kom från pinalfolket men hade äktat en dotter till arivaipahövdingen Chiquito. Eskiminzins närmaste följe bestod av cirka 150 män, kvinnor och barn.

Hövdingen var en småväxt karl med bred bringa och ett klotrunt huvud. Han var en vältalare av den typ som uppskattades av folket och han möttes alltid av respekt. Militären fann honom resonlig och lättkontrollerad. Med hjälp av sin starka auktoritet och utstrålning kunde han hålla de unga orosandarna i schack.

När regeringen lade ut ett pärlband av bastioner i Arizona hamnade 1865 Old Camp Grant på nordsidan av Arivaipa Creek, eller vid sammanflödet med San Pedro-floden, 100 km nordost om Tucson. Åt söder bredde San Pedro-dalen ut sig och i öster fanns Arivaipa Canyon. Fortet var i likhet med så många andra i detta trädfattiga land huvudsakligen av adobe.

Fastän Eskiminzin samarbetade med blårockarna smutskastades han av nybyggarna. De mådde illa av att se hans folk fridsamt bruka sina torftiga odlingslotter under soldaternas beskydd. Man ville åt jorden. Dessutom, om indianerna kunde hållas på mattan utan incidenter skulle det säkert medföra en bantning av den militära närvaron och därmed reducerade proviantvinster. Det ville man helst inte vara med om. Lokala handelsmän hotades förresten redan av konkurs. Stadiga regeringskontrakt var ju ofta ryggraden i affärerna. Sen reservaten upprättats kunde man i alla fall fiffla med de livsförnödenheter som gick till de röda. Men

territoriets framtid kunde ändå aldrig tryggas, menade man, förrän skuggan av den siste apachen försvunnit för alltid.

I början av år 1871 rådde kaos i Eskiminzins land. Indianerna hade jagats upp i bergen av uppretade medborgargarden. Armén verkade ha förlorat greppet. Vid månadsskiftet januari-februari sökte sig några utschasade kvinnor ner till Camp Grant. De bemöttes med välvilja av kommandanten löjtnant Royal E Whitman. De berättade att Eskiminzins och Santos folk - kanske 500 pinaler och arivaipas - befann sig i de oländiga bergspartierna, men att de var angelägna om att flytta ner till sina åkrar. Whitman svarade kvinnorna att man tillsvidare kunde resa sina hyddor runt garnisonen. Han tillade att en regeringskommission var på väg från Washington för att anlägga nya reservat i Arizona. - De blottställda apacherna nappade på Whitmans invit. Det fanns ingen annan utväg. Eskiminzin anlände till fortet med hela sitt folk och hade sina två hustrur och fem barn med sig.

Överfall i natten

Ett par månader förflöt utan att det spända lugnet bröts av några intermezzon. Apacherna hjälpe till vid fortet och bar in vatten och ved. Efter en tid hade familjerna invaggats i trygghet varför en del av dem valde att lämna Arivaipa Canyons och fortets närhet för att slå sig ner längre bort. De hade ju den sympatiske blårockens försäkringar om att inget skulle kunna hända så länge de stod under hans beskydd.

Men i Tucson smiddes lömska planer. WS Oury, en tid stadens borgmästare, och mexikanen Jesus Elias satte i största hemlighet ihop ett manstarkt uppbåd för att angripa apacherna vid Camp Grant. De visste att indianerna i egenskap av "krigsfångar" stod under arméns jurisdiktion och att operationen sannolikt skulle medföra ett rättsligt efterspel, men de var villiga att ta risken. Antagligen räknade de med ett snabbt frikännande om det skulle bli process av saken. De gjorde bara det många vita arizonier i själ och hjärta önskade men inte själva vågade.

Uppbådet bestod av sex amerikaner, 48 mexikaner och 92 papagoindianer. De senare hade legat i förbittrad fejd med apacherna i århundraden och rövade gärna bort apachebarn för att uppfostra dem som sina egna eller använda dem som handelsvara i Mexico. Oury blåste under stridsmoralen med att utlova rikt byte...

I skydd av ökennatten tog sig männen fram till byn. 260 apacher låg försänkta i sömn i sina wickiups. Papagokrigarna spred sig ljudlöst mellan hyddorna och inväntade Ourys signal. På ett givet tecken störtade de tjutande som smådjävlar över sina offer. De sömndruckna apacherna hann knappt ur sina filter. Stenklubbor och revolverskott gjorde processen kort med de försvarslösa. Dödsskrin ekade ut i den råkalla gryningen. Männerna lade benen på ryggen och satte kurs på bergen - om de inte redan slaktats. Kvar blev kvinnor och barn. Papagoerna visade inte skymten av barmhärtighet. De slog och högg ihjäl allt levande, så när som på småbarnen.

När attacken inleddes ska Eskiminzin ha ryckt åt sig tvååriga Chita och tumlat ut ur hyddan för att sagolikt nog undkomma. Resten av familjen dräptes i sina bäddar.

Valplatsen - eller rättare slaktplatsen - fylldes av sargade och lemlästade kroppar. 118 apacher hade fått sätta livet till, därav 110 kvinnor och barn. 29 småtingar hamnade i papagoernas våld. Blott sex av dem skulle senare återbördas till sina familjer. Eskiminzin fick halva sitt folk utplånat.

Löjtnant Whitman var utom sig av förtvivlan när han under morrontimmarna nåddes av budet om tragedin. Garnisonens läkare, CB Briesly, skickades ut för att inspektera förödelser. Hans rapport blev ett skakande vittnesbörd: "...här fann jag att jag knappast skulle ha någon användning för vagnar och medicin. 'Jobbet' var alltför grundligt utfört. Lägre hade bränts och de döda kropparna av ungefär 21 kvinnor och barn spritts ut över platsen. De som sårats hade fått skallarna inslagna med stenar. Två av de kvinnor som såg bäst ut låg i en sådan ställning, med genitalier och blesyrer i ett sådant skick, att det inte råder något tvivel om att de först våldtagits för att därpå skjutas. De döda var så gott som allihopa lemlästade. En baby, kanske tio månader gammal, hade skjutits två gånger och fått ena benet nära nog avhugget."

Eskiminzin hade betalat ett högt pris för sin blinda tilltro till de vita. Folkets vrede vändes nu emot honom och flera familjer lämnade hövdingen för alltid. Hans följe krympte till sju eller åtta familjer, kanske 50-60 personer.

Med Oury i spetsen ställdes mördarna inför skranket i ett jublande Tucson. Det hela utvecklades som väntat till en skenprocess. De inblandade var snart alla på fri fot. Hade en apache varit i ogärningsmännens kläder skulle han näppeligen ha gått levande från rätts-salen. - Ännu en lektion i amerikansk rättvisa var över...

Sieber och Horn

Eskiminzins sorg lade sig så småningom. Han bildade en ny familj och flyttade 1874 till San Carlos-reservatet med den spillra av sitt folk han ännu hade kvar. Under åren som följde förvisades allt fler indianer till San Carlos, bl a chiricahua-, mimbres- och ton-toapacher. Som mest fanns där 5000 röda - folk med olika bakgrund och in-bördes relationer. Det var som upplagt för konflikter.

Eskiminzin strävade tappert vidare och fick tillåtelse att bygga en ranch vid San Pedro-floden. Den förvaltade han så väl att han snart betraktades som förmö-

gen. Han hade pengar på banken i Tuscon och guldklocka i västfickan. De vita ranchägarnas avund väcktes, och efter intriger bakom hövdingens rygg fann han sig snart stående utan all sin mark. Segheten själv startade han på ny kula, men ödet hade bara ännu fler olyckor i beredskap.

I början av 1880-talet får vi återigen kontakt med Apache Kid. Familjen hade slagit upp sina hyddor strax ovanför Globe. Kid hade övat upp sin engelska och tog ströjobb som kofösare i distriktet. Han visade sig ha en märklig förmåga att förskaffa sig vänner, och sina plikter fyllde han samvetsgrant och skickligt. Än så länge klarade han den svåra balansakten mellan

den värld han var sprungen ur och den han alltmer drogs till. Men den värld han så hett önskade bli en del av var också den som bar ett ingrott hat mot hans folk.

Vid vilken tidpunkt Eskiminzin som först stiftade bekantskap med Apache Kid vet nog ingen. Förmodligen hade stött på varandra vid San Carlos-agenturen där de var flitiga gäster. Kids goda rykte och tjänstvilliga läggning fick säkert hövdingen att fatta tycke för honom. Möjligt är också att Kid för kortare eller längre tid arbetade på hövdingens ranch. Kanske var det Chitas uppenbarelse som lockade; hon som så mirakulöst överlevt Camp Grant-tragedin i sin fars armar. Det skulle vara ett gott parti för Kid och stärka hans prestige inom som utom stammen. Chita hade också ärvt sin fars obändiga viljekraft och skulle säkert göra en man heder.

En bit in på 1880-talet mötte Apache Kid sitt öde i Albert Siebers gestalt. Sieber föddes i Tyskland 29 februari 1844; familjen emigrerade och han växte upp i Lancaster, Pennsylvania. När inbördeskriget bröt ut levde han i Minnesota, där han blott 18-årig enrullerades som infanterist. Han deltog i flera berömda drabbningar, men sårades så svårt vid Gettysburg att han blev utmönstrad. Mot slutet av 1860-talet sökte Sieber - eller "Sieb" som vännerna kallade honom - sin lycka i Arizona. Han gjorde inmutningar i Prescotttrakten men gruvprojekten slog slint. Under tiden hade han hunnit lära sig såväl spanska som apache, övervunnit indianernas inrotade misstänksamhet mot vita främlingar och blivit en omtyckt och respekterad vän. Fastän tidvis plågad av svår reumatism sökte han jobb vid armén. Han inledde sin militära bana som spanare 1870, och året därpå fick general Crook ögonen på honom och utsåg honom till chef för apachescouterna vid San Carlos. Han skulle stå kvar i rullorna till 1890 och framgångsrikt leda sina apacher under västerns mest berömda generaler, förutom Crook även OO Howard och NA Miles. - (Mot slutet av sitt liv föll Sieber offer för flaskan. Hans egen förklaring gick ut på att den behövdes mot den kroniska värken. 19 februari 1907 basade han som bäst för ett vägbyggargång apacher när en stenbumling plötsligt föll ner och krossade honom. Ett envist rykte gjorde gällande att apacherna avsiktligt satt stenen i rullning - vem vet? Han jordfästes på Globes gamla kyrkogård, där han ligger än idag.)

Till det yttre var Sieber allt annat än apache: kortvuxen, fyrkantig, grovlemmad och mustaschpydd. Men han hade begåvats med en egenartad blandning av resolut handlingskraft, kallblodighet och förmåga att leva sig in i apachernas tänkande. Han vann gensvar genom att fullt ut förlita sig på deras ansvarskännande och pliktkänsla. Missbrukade de hans tillit blev raseriet fullständigt och han uppförde halsbrytande förbannel-sescener som inte kunde misstolkas. Det gav resultat. Tidigt gråsprängd gick han i allmänhet under ett apachenamn som på svenska blir något i stil med: "ett tokigt gammalt gråhuvud". Det var Sieber i ett nötskal.

En man som också han fick lära känna Siebers fransidor var den gåtfulle Tom Horn. Född 1860 hamnade han tidigt i klammeri med rättvisan. Han hade aldrig långt till colten, skröt och fantiserade mytomaniskt och kom ständigt på kant med folk. Hans vagabonderande leverne och en stor portion äventyrlusta förde honom till Arizona där spänning knappast var någon bristvara. Där stötte han ihop med Sieber - 1876 enligt Horn själv, 1882 enligt Sieber. I alla händelser fattade chefsscouten ett visst tycke för den gänglige och tunnhåriga missourianen och engagerade honom som packare och tolk vid apachekompaniet.

Sieber kom utmärkt väl överens med Horn som han ansåg besitta egenskaper som "trofasthet, idoghet och uppriktighet". Snart var han Siebers personliga assistent. Horn akklimatiserade sig förvånansvärt snabbt; han hade lätt för språk, och glömde med sitt enastående minne aldrig en plats eller ett ansikte som han en gång sett. Den goda minnesförmågan var också typisk för apacherna. Horn fick ofta inta Siebers plats som chefsscout när de gamla

åkommorna höll denne sängbunden. Horn meriterade sig både på egen hand och som anförare av scouterna och vann militärledningens gillande. Tillslut kunde hans ryktbarhet nästan tävla med Siebers.

När Sieber 1890 lämnade San Carlos följdes han av Horn. Efter en sejour som Pinkertonagent (!) hamnade slutligen Horn i en härva av skumma kreatursaffärer i Wyoming. Som "boskapsdetektiv" anklagades han 1901 för att ha mördat 14-åriga Willie Nickells. Mot sitt nekande tvingades han bestiga galgen i Cheyenne 20 november 1903. Mannen som varit pris-kastare med lasso fick nu själv känna på repet.

Horns uppfattning om Sieber bekräftar bara andra vittnesbörd. Den normala vänligheten kunde plötsligt slå om i dyra eder då han for ut mot allt och alla. Sieber kunde sen vara tyst i dagar och bara ge ifrån sig vresiga muttranden. Reumatismen färgade onekligen av sig på hans humör och gjorde honom knarrig i förtid. - Horn fick också dagliga bevis för Siebers behårda fordringar på apachescouterna. Han krävde (och fick) blind lydnad och tog reglements-brott som personliga förolämpningar. Ibland var han välviljan själv, men han kunde också vara hämndlysten som få.

Kid i elden

När Sieber stormade runt vid San Carlos mognade Apache Kid till en reslig krigare. Smeknamnet Apache Kid hängde kvar, men bland agenturens vita blev det rätt och slätt "Kid". Det är fullt möjligt att den brådmogne apachen redan som 14-åring placerades i scouternas led av Sieber. Förmodligen deltog han på vit sida när västapachen Nan-ti-a-tish försökte sig på en resning i juli 1882. General Crooks trupper slog hänsynslöst ner revolten. Anstiftaren och 25 av hans krigare strök med. Striden utspelades i en kanjon känd som Big Dry Wash.

1883 under Crooks första jakt på Geronimo nere i Sierra Madre fanns Kid med bland scouterna. Han utmärkte sig som en sällsynt dristig och trogen kämpe. Ju ogästvänligare omgivningarna var ju mer spändes hans sinnen. Anpassningens hemlighet kände han sen födseln och arbetade livet igenom på att förfina och skärpa sina känselspröt. Som den apache han var anade han sig till en fara långt innan den blev uppenbar för blårockarna. Inget undgick honom. Ur matrester, askhögar och spillning kunde han exakt fastställa när ett läger brutits. Gräs- och jordsorter visade varifrån ryttaren kommit. Han visste hur långt det var mellan källor och byar och kände färdvägarna. Han kunde hitta oaser och villebråd där läget verkade becks svart för utpumpade blårockar. Med spegelbitar och rök kunde han skicka meddelanden milsvitt.

"Ifråga om seghet kunde apachen nöta ut den mest uthålliga vita fienden. Han tålde hunger och törst många gånger bättre än den bästa av dem.", skrev Charles F Lummis 1884.

Apachekrigen var inne i slutfasen när Sieber såg till att få Kid utnämnd till förstesergeant för indianscouterna vid San Carlos. Den unge apachen var numera som en son för honom. Och Kid måste ha känt gränslös stolthet. Men det betydde också att han allt mer fjärmades från sitt eget folk. Hans sätt och sinne kunde inte undgå påverkan. Han gick gärna klädd som de vita (foto sid. 36; Arizona Historical Society) och bar en raggig kostym och grova stövlar, men behöll pannbandet och sitt långa korpsvarta hår. Vid höften hängde en colt i patronbältet och i handen höll han alltid den silverglänsande winchestern. Han hade dödat apacher och valt sida. När han sökte umgänge måste det bli hos likasinnade, men det var inte längre lätt att veta vem som var fiende eller vän.

Den gamla grannsämjan mellan folken var bruten. De vita hade drivit in en blodig kil mellan

dem. Valet stod mellan samarbete eller krig och förintelse. I sekler hade apacherna framgångsrikt slagits för sin frihet, men de visste inget om amerikanernas styrka. Den fanns inte bara på slagfältet. Stegvis och nästan omärkligt ockuperades också deras tänkande och hela livsstil av amerikanska influenser. När de en dag vaknade upp och insåg svekets fulla omfattning var det redan försent. Landet hade smält bort och beroendet uppstått.

Eskiminzin hade tidigt sett vartåt det barkade - men han var ingen drömmare. Alla hans illusioner hade sopats bort i blodbadet vid Camp Grant. Det hade sugit kraften ur hans folk. Fortsatt krig skulle bara leda till undergång. Chiricahuernas hjältemodiga men hopplösa kamp framstod som ett varnande exempel. Men så hade de också alltid varit ett kringströvande och rastlöst folk i långt högre grad än arivaipas och de andra västapacherna. För Eskiminzin återstod bara att följa den vite mannens lag och hoppas på det bästa. Det innebar att han höll sträng uppsikt över sitt folk, snappade upp rykten och informerade reservatsagenten om röda orosmän och lagbrytare.

Bergens frihet

1885 var det dags för general Crook att dra i fält igen. Den vaksamme och sluge chiricahuashamanen Geronimo (ca 1826-1909) hade inte funnit sig tillrätta på San Carlos-reservatet. Trälandet under det vita oket utvecklades till en mardröm. Med sina anhängare flydde han till det labyrinthiska Sierra Madre i Mexico. För Crook blev det som att leta efter en nål i en gigantisk, svartsvedd höstack. Han satte sin lit till apachescouternas osvikliga spårningssinne, men förväntade sig inga snabba resultat.

Även om källorna förtiger Apache Kids medverkan kan man vara viss om att han inte svek Siebers förtroende. Månaderna gick, av Geronimo såg man knappt skynten. Här och var hittade man färsk spår, men där vittringen var som starkast fann man alltid fågelns utflugan. Påfrestningarna på soldaterna var oerhörda. De led brist på förnödenheter, slet ut sina skodon och insjuknade i hektiska febrar. Medan manskapet pustade ut i någon bergsoas kilade kvicka röda kunskapare runt och nosade efter spår.

Sent omsider, i början av år 1886 fick Crook äntligen lön för mödan. Geronimos tålmod började tryta. Han insåg att han inte i längden kunde hålla uppe flykttempot. Kvinnor och barn var helt slut. De längtade också efter sina anförvanter vid San Carlos. Geronimo visste också att Crook använde hans eget folk för att jaga honom; hade blårockarna opererat på egen hand skulle man med lätthet kunnat lägga dagar om inte veckor mellan sig och soldaterna. Nu handlade det bara om några futtiga timmar, om ens det. Geronimo gjorde sig beredd att förhandla.

Mötet mellan generalen och shamanen kom till stånd i slutet av mars. Det ägde rum strax söder om Mexicogränsen i Canon de los Embudos. Crook intog en defensiv hållning och lovade mer än regeringen tänkt sig. Geronimo var hela tiden nervös, och stora svett droppar föll på hans händer där han hukade med sina krigare framför generalens stab. Tillslut gick han motvilligt med på att återvända till reservatet inom några dagar. Crook satte kurs på San Carlos, och Geronimo följde snart efter, men strax söder om gränsen kom han på andra tankar. En okänd vit smugglare inbillade honom att han skulle få dingla i galgen så snart han passerat gränslinjen. Vips var han tillbaka i bergen med ett fyrtiotal trogna följeslagare.

Generalen var besviken för att inte säga förkrossad. Redan utsatt för en korseld av kritik från såväl arizonierna som högsta militärledningen fann han situationen ohållbar och begärde avsked från sin post. Med ersättaren, brigadgeneral Nelson Miles (1839-1925) hoppades man

på hårdare bandage. Nu skulle nya metoder prövas. Anhängare av tesen om den vita rasens absoluta överlägsenhet upplöste Miles flera av indiankompanierna. För signalering av meddelanden över stora avstånd lät han placera ut 27 st stora heliografer på lämpliga bergskrön. Men alltihop ändade i fiasko. Han tvingades ta Crooks strategi till heders igen och återanställa apacher som spårare. De handplockades, och det viktigaste kriteriet var blodsbånd till friskaran i bergen. Miles hade insett att Geronimo skulle stanna ute för gott om han inte tog till tjuvknep.

Övertalningsnumret lyckades återigen. I Skeleton Canyon strax norr om Mexicogränsen mötte Miles en ganska tröttkörd Geronimo. Det var i september och vintern stod för dörren. Efter energisk bearbetning var shamanen beredd att ge upp sin frihet i utbyte mot en annan - trodde han. Han lovade dyrt och heligt att hålla sina löften om blårocken gjorde detsamma. Det markerade inte bara slutet på de öppna apachekrigen, det blev också den symboliska slutpunkten för ett sätt att leva.

Miles hade förstås fört Geronimo bakom ljuset. Shamanen skulle aldrig återse sina hemtrakter igen. 8 september föstes hans folk samman vid San Carlos för deportation till malariska och fuktdrypande kasematter i Florida. Apache Kid var där och bevittnade slutscenerna i ett drama som pågått ett halvt årtusende. Han såg blårockarna skynda på gamlingar och barn med gevärskolvorna och hänskrattande tvinga upp dem i fångkärror. Utforslingsplatsen var Bowie Station i sydost. Gråt och fasa präglade varje anlete. Man fick knappt med sig det allra nödvändigaste. Det hela påminde inte så lite om en effektiv gestapoaktion.

Kid hade åsett avfärden stillatigande med bössan hängande efter sidan. Vad tänkte han? Kände han stolthet? Skattade han sig lycklig över att slippa dela chichahuernas ödeslott? Kändes allt oundvikligt? Hade han tillhört grannfolket hade han inte sluppit undan. Spejare för armén eller inte, det spelade ingen roll längre. Ingen sparades, alla skulle med. Det var en operation som hade arizoniernas fulla sympati.

Kid måste ändå ha varit konfunderad. Vapenbröder som han delat alla hemska strapatser med behandlade som byrackor; ivägsparkade fastän de tjänstgjort med livet som insats, offrat vänskap och dödat sina egna. Allt för de vitas skull. Vad Kid än tänkte behöll han det för sig själv. Han var fortfarande ung och hade valt sida. Kanske trodde han sig mer "vit" än han i själva verket var. Men vänskap med främlingarna var ingen garanti för trygghet, det hade han sett. Ändå litade han på "Sieb". Att Geronimos folk försvann i ett sandmoln bort över höjderna var inget att göra åt...

Ett gåtfullt mord

Geronimos kapitulation innebar att drygt 400 av Arizonas indianscouter avfördes från arméns rullor. De förlorade i ett slag sitt levebröd och ett sätt att försörja sig som många trivts med; en trivsel som handlade om känslan att uppleva sig som krigare. Det hade nedärvda existentiella och andliga implikationer. Nu berövades man till och med detta och kunde inte längre bidra till familjernas uppehälle. Det som verkade återstå var ett liv som fattigfarmare. En utarmad, spänningslös och fastlåst existens som bara malde på tills döden infann sig som en förlossare; livsrummet krympt till en grusig fotbollsplan. Inte undra på att en man som Geronimo till sitt sista andetag förbannade den dag han lämnat bergen.

Apache Kid var lyckligare lottad än flertalet av sina tidigare vapenbröder. Sieber behövde honom för att haffa apacher som begått övergrepp eller helt enkelt överskridit reservatsgränsen utan tillstånd. Oavsett vad de gjort betraktades de nu som vanliga kriminella. Jobbet

passade en ensamvarg som Kid. Kom han inte in med delinkventen i bojer kunde Sieber ändå vara viss om att problemet lösts på annat sätt...

Apacherna var den här tiden klart överrepresenterade i territoriets brottmålsstatistik och de drabbades generellt av högre straffsatser än vita amerikaner och mexikaner.

Med flera tusen indianer av sinsemellan fientliga stammar - som yuma, mohave, pima, san carlos- och white mountain-apacher - runt San Carlos-agenturen kunde knappast Arizona bli det lugna hörn av västern som de provinsiella myndigheterna tänkt sig. Men vart skulle de ta vägen? Enda alternativet verkade vara en ny reservatsordning som skilde folken åt. Men den skulle dröja. Tillsvidare lades det polisiära ansvaret inom reservatet helt och hållet på Siebers röda scouter.

Kid hade hittills hanterat sina uppdrag prickfritt, men så hände något som ingen kunnat förutse. Ett stycke nedanför agenturen vid Gila River levde numera Kids far, Toga-de-chuz. En dag runt årsskiftet 1886/87 arrangerades en stor fest i hans läger. Vänner från när och fjärran slöt upp. Det blev som vanligt en blöt tillställning där mängder av tulapaisprit konsumerades - förbudet till trots. Det dansades och skrånades på sedvanligt manér. Normalt släppte man ut sina hästar för natten men den gamle arivaipan "Rip" band sin mustang helt nära feststället. För många år sen hade han varit invecklad i ett triangeldrama med Kids far. Dispyten gällde en ung flicka som Toga tillslut erövrade. Rip hade aldrig glömt händelsen; bitterheten hade bara fördjupats med åren. Den natten satte han en dolk i hjärtat på sin gamle rival, och på morgonsidan återfanns Toga livlös. Ingen kunde med bestämdhet säga vem som utfört dådet. Men någon hade sett Rip tillsammans med Kids far och också noterat att det stod en häst sadlad alldeles i närheten av hövdingens hydda. Det rådde ingen tvekan om att mustangen tillhörde Rip.

Det sorgliga beskedet måste ha träffat Kid som ett klubbslag. Som äldste son i en syskonskara på sju blev det nu hans sak att hämnas faderns död genom att släcka gärningsmannens liv. Hur skulle han göra? Sieber hade tagit honom till sitt hjärta, men var inte blod tjockare än vatten? För apacher var det en dödlig realitet och inte bara ett tomt talessätt. Kanske borde han säga Sieber som det var: att han måste dräpa Rip; att det var en kodex hos apacherna; att inget annat kunde ge honom sinnesro. Men skulle den vite mannen förstå och acceptera hans syn på saken? Skulle han inte bara vifta bort det som ren idioti och försöka stoppa Kids planer? Dessutom fanns det ju inga entydiga bevis mot Rip.

Det sägs att Kid ändå yppade sin plan för Sieber och då varnades för att åsidosätta sina plikter och skyldigheter som regeringsscout. Kid måste ha chockats av hans okänslighet. Här hade hans far brutalt mördats och Sieber lyfte inte ett finger för att utreda saken! Djupt kränkt tycks Kid ha dragit sig in i sitt skal för att ändå agera när ett lämpligt tillfälle gavs. Livet fortsatte som om ingenting hänt. Men det var ett bedrägligt lugn.

Fruktan för Yuma

Här måste vi för ett ögonblick stanna upp inför domstolsväsendets utseende i Arizona eftersom det hade en direkt bäring på Apache Kids fortsatta öde.

1871 hade som vi sett Förenta staterna upphävt indianstammarnas status som suveräna nationer. 3 mars 1885 antog kongressen en lag - "Major Crimes Act" - som gav federala distriktsdomstolar rätt att döma vissa grova brott som skett på indianreservat. Det gällde först sju specifika åtalpunkter bl a mord, mordförsök och våldtäkt. Tidigare saknade del-

stats- (territorie-) och statsdomstolar jurisdiktion på reservaten; den judiciella myndigheten utövades av vitkontrollerade indiandomstolar som sällan behandlade svåra övergrepp. Nyordningen gynnade på intet sätt indianerna och var - oavsett vilka eurocentriska värderingar vi umgås med - ytterligare ett i raden av ex. på ett centraldirigerat förmynderi som satte traditionella indianska rättsbegrepp ur spel och inkräktade på stamautonomin.

I Arizona var det egentligen stört omöjligt att skaka fram en jury av opartiska män och kvinnor. Domarna utsågs av presidenten och kunde egendomligt nog sitta ordförande i såväl countydomstolarna som i de federala distriktsdomstolarna. I förra fallet hade han en sheriff och lokal åklagare vid sin sida, i det senare en federal marshall och riksåklagare. Systemet medförde komplikationer och inte sällan tenderade målen att hamna inför fel skrank! Men inte nog med det. Domaren kunde också presidera i territoriets högsta rättsinstans. Chansen fanns alltså att han dömde samma person i två instanser. Att rättssäkerheten kom i gungning är knappast förvånande. Sentida forskning ger klara belägg för att detta förfarande i första hand hade en menlig inverkan på indianska mål. Eftersom de ofta dömdes hårdast var det logiskt att de också stod för den relativa merparten av överklaganden till högre instans.

Det beryktade territoriefängelset låg i Yuma, i ett halvökenområde nära Colorado River, längst ner i sydvästra Arizona och cirka 500 kilometer från Globe. Cellerna var uthuggna i berget. De var trånga, fuktdrypande och mörka och skulle hysa sex interner vardera. Fångarna kedjades fast vid golvet. Utrustningen var lika påver som kosten. Inne i cellerna var temperaturen oftare över än under 50 grader celsius. - Statistik visar att 37% av de indianer som spärrades in i Yuma för mord eller dråp perioden 1880-1912 också avled där, de flesta inom fyra år. Det som tog livet av dem var i första hand ilska febrar eller ren uttorkning. En del tog sina egna liv; andra drevs till vansinne; och de som trots allt gick levande genom helvetet var bara skinn och ben. Deras spökgestalter väckte inte så lite fasa hos fränderna hemma på reservaten.

Brytningen

Sent i maj 1887 skulle Sieber och kaptan Francis Pierce rida ut från San Carlos för att inspektera proviantutdelningen vid Fort Apache i norr. Under Siebs frånvaro föll det närmaste befälsansvaret på Apache Kid som 1:e sergeant (var Tom Horn upptagen på annat håll?).

Så inträffade plötsligt ett av de många tulapaibråken nere i Arivaipa Canyon. Löjtnant FB Fowler, som temporärt ersatt Pierce, fick kännedom om saken och beslöt att skicka fem apachescouter med Apache Kid för att stävja tumultet. Kid måste ha känt spänningen krypa i sina lemmar. Nu hade dagen kommit, nu skulle han äntligen få en chans att göra upp med Rip - faderns baneman. Och det var förstås obetänksamt av Fowler att låta honom följa med, men antagligen litade han blint på Siebers försäkringar om Kids lojalitet mot scouteden.

Den 28 maj svingade man sig upp i sadeln och red skyndsamt ut från San Carlos. I kvällningen nådde man fram till byn. Det låg dramatik i luften. Kid behöll sitt ytliga lugn och gick systematiskt igenom hyddorna för att leta efter spritkaggar och eventuellt smuggelgoods. Han visste att Rip fanns i byn så han gjorde sig ingen brådska. På vilket sätt han sen tog livet av faderns baneman är inte klarlagt. Ingen tycks ha ingripit till gamlingens försvar.

Det finns, som för att bara spä på den förvirrade mytbildningen, även en annan version av händelseförloppet. Enligt den ska det istället för Rip ha varit hans bror, Gon-zizzie, som blev Togas öde. Kids vänner hämnades genom att undanröja Gon-zizzie. Inte helt tillfreds med händelseutvecklingen - kanske kände han sig åsidosatt eller ansåg att vedergällningen var otillräcklig - såg Kid personligen till att också Rip lämnade det timliga.

Under tiden återkom Sieber och Pierce till San Carlos. Kid hade inte dykt upp och inga rapporter ingått. Sieber kunde inte tänka ut någon rimlig ursäkt för sin förstescouts beteende och blev alltmer irriterad. Han skulle minsann sätta honom på plats...

1 juni 1887 steg rökmoln upp i söder och de försenade scouterna red upp framför agenturexpeditionen. Kid satt fortfarande till häst när Sieber kom farande. Smädelserna haglade men Kid rörde inte en min. Stum och sårad hörde han sin vite vän riva upp alla vänskapsband de haft. Kanske insåg han först i detta ögonblick att han bara var en bland många unga röda som gått vilse i den vite mannens obegripliga värld. I samma stund som han släppte fram indianen inom sig hade hans vite vän vänt honom ryggen. Men han var inte längre den lille indianpojke silverletarna flinat åt och slängt till encentare - han hade sin värdighet som krigare. Den vite chefsscouten hade heller aldrig tvingats fördra den gnagande smärtan av att vända sig mot sina egna.

Sieber spottade ur sig den ena anklagelsen efter den andra. Scouterna hade vägrat bryta upp tulapailägret, de hade själva berusat sig och inte inställt sig i tid. De apacher och blårockar som skockats runt agenturkontoret hörde allt - inget kunde bli som förr. - Sieber befallde Kid att stiga av sin häst och avvärpa sina män. Utan att tveka gled han till marken och började samla ihop bössor och patronbälten. Chefsscouten fortsatte med att peka mot häktet och uppmanade Kid att ta sina scouter dit. I samma stund ropade några unga krigare åt Kid att den vite mannen hunsat honom mer än tillräckligt. Rösterna steg snabbt till stridstjut. Bössor klickade. Sieber vände på klacken och småsprang bort till sitt tält, slet åt sig ett gevär, hastade ut och sköt in i hopen av uppjagade krigare. En indian föll till marken, och en skur av kulor rev upp sanden runt Sieber. Kapten Pierce hade redan tagit betäckning i agenturbyggnaden. Sieber fumlade med omladdningen av sitt vapen och träffades genast av en kula i foten. Han tappade balansen och slog i backen. De upproriska såg vad som skett och försvann blixtnsnabbt från agenturen mot bergen i öster. En kontingent soldater var snabbt i sadeln, men de hade inte skuggan av en chans att hinna upp Kid.

Vad som egentligen utlöste myteriet kan man bara gissa. Det sägs att den åldrige tolken Antonio Diaz ska ha varnat scouterna att de skulle skickas raka vägen till Florida om de överlämnade sig. Oavsett vad som föranledde incidenten så var brytningen mellan Apache Kid och Sieber definitiv.

Svårmod och hämnd

Efter cirka tre veckor i frihet sträckte Kid vapen. Kanske hoppades han ännu på Sieber. Han visste ju att hans chef kunde växla humör snabbare än tanken. Men han missbedömde situationen. Siebers fotskada var allvarlig och den lämnade honom invalidiserad för en tid. Han hoppade runt på kryckor och förbannade den apache han en gång älskat som den son han aldrig haft. Revanschlusten värkte mer än den uppsvullna foten. Han var helt övertygad om att det var Kid själv som avlossat den ominösa kulan.

I slutet av juni ställdes Kid inför domare Porter i Globe. WW Porter var en säregen äldre karl. Som ordinarie domare för Gila County var han mera känd för sitt bastanta och rödrosiga luktorgan än för rättvisa domar. Sieber infann sig som åklagarens huvudvittne. Huvudsakligen på hans vittnesmål dömdes fyra av apachescouterna - Say-es (Försvinner), Hale (Mexikanen), Pash-ten-tah (Hans-huvud-ligger-under) jämte Kid - till livstids fängelse. Då de egendomligt nog dömdes i countydomstolen och tydligen efter krigsrättslagar - vilket förklaras av att de stod i regeringens sold - fick brigadgeneral Nelson Miles en chans att inlägga sitt veto och reducera frihetsberövandet till tio år för samtliga. Tillsammans med fem tidigare

dömnda apacher sändes de i januari 1888 inte till territoriefängelset utan till den minst lika beryktade federala fängelseön Alcatraz utanför Californien. (Vissa källor uppger att de istället överfördes till Ohios statsfängelse.) Sieber hade fått Kid fälld för mordförsök och desertering och räknade troligen med att han inte skulle ta sig levande tillbaka till Arizona.

På San Carlos-reservatet var allt sig likt. Regeringens utspisningsprogram fuskades bort av samvetslösa handelsmän. Apacherna tvingades äta smågnagare och inälvor från vita slaktdjur för att överleva. Viltet hade skrämmts bort av nybyggarna och blev allt mer svårångat. Pil och båge räckte inte längre, men apacherna var förbjudna att inneha handeldvapen. Följden blev att de stal bössor och ammunition från rancher och vägförare. Som "kriminella" tjänade de inte heller något på att vika från brottets bana. Det var ett dystert faktum.

Framåt 1889 var silverfyndigheterna kring Globe ett minne blott, men där fanns kopparmalm i stora kvantiteter som bara väntade på exploatering. - Befraktarna till och från Globe levde farligt. Risken att bli rånad eller rånmördad förelåg alltjämt, även om den reducerats i takt med tiden. Fastän vita banditer oftast låg bakom illdåden föll skuggan som vanligt över apacherna.

I Gila County var det sheriff Glenn Reynolds som upprätthöll ordningen. Reynolds föddes 1853, och som boskapsägare hade han 1885 lämnat Albany, Texas, för Arizona. Familjen, som förutom Glenn bestod av hustrun Gussie och fyra barn, prövade först lyckan i Sierra Anchas Mountains. Det var under de här åren, när han drev sin boskap över reservatet, som han lärde känna Al Sieber och hans röde protegé Apache Kid. Reynolds måste ha hört talas om Kids insatser för armén och kanske redan då insett att det var en sällsynt klipsk apache han hade att göra med. Vilket intryck Kid fick av Reynolds förtäljer inte historien.

Som så många andra blev texanen ett offer för de blodiga vendettorna mellan ranchmän och fårfarmare i territoriet. Han miste inte livet men tvingades ge upp sina ranchägardrömmar. Istället kandiderade han framgångsrikt till posten som sheriff för Gila County, vilken han tillträdde i november 1888. Den mustaschprydda sheriffen förefaller att ha varit en alldaglig själ, omtyckt, pliktmedveten och ärlig. Bortsett från Kid kände han apacherna dåligt, även om han då och då hämtat brottsmisstänkta röda från San Carlos-reservatet.

Reynolds högra hand var deputyn WA "Hunkadory" Holmes, också han en före detta texasbo. Holmes hade levt ett kringflackande liv. Till Arizona anlände han som metodistkolportör, men fann att man hellre byggde upp rikedomar än själar. Han slog sig på malmetning men råkade snabbt i luven på en kollega. Dispyten slutade med att Holmes en dag sköt ihjäl sin antagonist. Han klarade sig igenom rättsmaskineriet och fortsatte att driva runt. Under tiden började han skriva poem, som han deklamerade som ett slags entertainer på salooner i Globe. Det var så han fick smeknamnet "Hunkadory" efter sitt mest kända alster.

Med Holmes vid sin sida gjorde Reynolds Globe till ett tämligen respektabelt ställe. Men de bägge texanerna skulle snart få helt andra saker att tänka på...

Kid friges

Apache Kid grubblade säkert fortfarande över Siebers hämndlystnad när saker och ting plötsligt tog en oväntad vändning.

I maj 1888 dömdes apachen Gon-shay-ee till döden för mordet på en vit man i närheten av San Carlos. Samma straff renderades för ett annat mord den till skillnad från Gon-shay-ee sannolikt oskyldige "Captain Jack". Den förstnämndes försvar överklagade domen och be-

gärde resning i den federala högsta domstolen, där det inte överraskande visade sig att Gon-shay-ee rannsakats i fel domstol, d v s målet borde jämlikt lagen av 1885 ha prövats federalt istället för som skedde i countydomstolen. Indianvänner anförda av Indian Rights Association lyckades med samma motivering få utslaget i Captain Jack-fallet annullerat.

Följden blev att 11 mord- eller mordförsök dömda apacher försattes på fri fot - bland dem Apache Kid. 25 maj 1889 påbörjades hemresan. Väl framme föll en av de frisläppta i gråt när han djupt rörd återsåg det vindpinade och karga San Carlos. Sieber fanns på plats med sin ännu ömmande fot, och han var rasande över Kids återkomst. De hade inget att säga varandra. Men den gamle chefsscouten hade ännu inte spelat ut sitt sista kort - inte än...

Upprördheten över apachernas åtminstone temporära frigivning var inte mindre hos militären. Löjtnant Seward Mott hade 1887 skjutits till döds av den unge farmaren Nah-deiz-az, sen han dumdrigt nog sökt köra bort apachen från hans egen mark. Nah-deiz-az hade dömts till livstid men återvände nu i frihet tillsammans med Kid.

Den federala rättvisan i territoriet hade ingen som helst tanke på att låta apacherna löpa. Egentligen hade man inget val - arizonierna krävde deras huvuden på fat. - 5 juni 1889 togs Nah-deiz-az återigen i fängsligt förvar i avvaktan på en ny rättegång. Han fick tillbringa fem månader i Globes osanitära stadsfängelse innan hans fall prövades.

Sieber hade inte legat på latsidan. Kunde Nah-deiz-az dras inför domstol kunde väl också Apache Kid? Med en lång lista av anklagelsepunkter mot samtliga röda som deltagit i myteriet 1 juni 1887 stegade han in på Reynolds kontor tidigt i oktober 1889. Sheriffen blev något fundersam. Kid hade ju skött sig prickfritt efter fängelsevistelsen. Oftast hade han hållit sig borta från agenturen (för att slippa Sieber!) och bara ridit dit för att få ut proviant. Antagligen förde han ett mycket isolerat liv med Eskiminzins dotter Chita därnere i söder.

Men Sieber var inte den som gav tappt. Kid stod överst på listan. Kunde han inte få upp målet mot sin ärkefiende spelade resten ingen roll. Reynolds argumenterade förgäves och gav tillslut efter. Efter konfererande med åklagarsidan skred man till verket. En sak stod klar: sheriffen skulle inte klara av att arrestera Kids gäng helt på egen hand. Inte ens med hjälp av sina deputys. Därför telegraferade han Pacificdivisionens militärhögkvarter i San Francisco där brigadgeneral Nelson Miles numera satt som chef. Generalen lovade assistans och beordrade telegrafiskt kapten John L Bullis - som efterträtt Pierce - och Albert Sieber (!) att bistå sheriffen vid gripandet. Allt måste ske i största hemlighet och så snabbt som möjligt eftersom domstolen skulle samlas tio dagar senare.

Överlistad

När Reynolds red in vid San Carlos tillsammans med deputyn Jerry Ryan hade soldaterna redan försäkrat sig om samtliga efterlysta utom Kid och en annan apache. De hade lockats i fällan av löften om extra proviantransoner. Scouten Dowdy hade varit nere i Kids läger, som låg i en kanjon 10 km söderut, och som i förbigående berättat om extratilldelningen av proviant. Det tog skruv. Okunnig om arresteringarna red Kid aningslöst iväg mot agenturen. För att ingen skulle få tillfälle att varna honom satte Reynolds och Ryan skyndsamt iväg för att genskjuta honom. De lade upp taktiken efter vägen. Kid kände ju Reynolds varför deputy Ryan var den som fick rida före. De hoppades därmed undvika att väcka apachens misstanke. Sheriffen höll sig beredd i bakgrunden.

Tre kilometer från agenturen upptäckte Ryan Kid på avstånd. Men Kid hade också sett Ryan,

som han tog för att vara en vanlig cowboy. Deputyn vred nervöst på huvudet, men såg inte till Reynolds. Plötsligt märkte han att apachen närmade sig. När han kommit upp jämsides med Ryan bad han honom om lite tobak. Det var inget konstigt i det. Deputyn räckte honom med darrande hand sin tobakspung. Upptagen av att rulla sin cigarett märkte inte Kid hur Ryans hand trevade mot hölstret. I nästa sekund stirrade han in i revolverpipan. Hade han varit beväpnad skulle han säkert ha skjutit sig fri till vilket pris som helst.

Reynolds, som på avstånd bevittnat scenen, red nu fram och kopplade snabbt på Kid handfångslen. Apachen låtsades helt oförstående och red småpratande och utan att konstra med de bägge männen. - Ryan relaterade senare episoden. Han kom särskilt ihåg hur Reynolds halat upp rovan ur västfickan för att fastställa tiden för gripandet. Uret låg i en guldboett som var försedd med en lång kedja av massivt guld. På baksidan hade någon graverat in: "Glenn Reynolds, Albany, Texas 1884". Ena sidan av boetten bar en bild av boskap, den andra en fårhjord. Det syftade förstås på sheriffens tidigare näringsfång. Klockan var en gåva från vänner i Texas och Reynolds käraste klenod. Kid kunde inte låta bli att retas med sheriffen när han såg klockan, och menade att han nog kunde tänka sig att äga den om sheriffen var villig att skiljas från den. "Inte en chans Kid, den går inte att köpa för pengar!", blev svaret. Föga anade Reynolds att Kids önskan snart skulle gå i uppfyllelse...

Ett jublande San Carlos mötte upp. Humöret bland blårockarna stod på topp nu när den festaste fångsten verkade bärgad. Eskorterad av soldater förde Reynolds samtliga fångar till Globe där de spärrades in i väntan på rättegång.

23 oktober 1889 tog processen sin början. Countydomstolen var sprängfylld med stadsbor som hoppades få en skymt av de häktade. Man ville också se domare Porters efterträdare i aktion, den unge juristen från Indiana, Joseph H Kibbey (senare Arizonas guvernör). Reynolds var där liksom federale åklagaren JD McCabe. Under sedvanligt tissel och tassel fördes fångarna in i rättssalen. Det var en tragisk samling avtärda trashankar som tog plats bredvid sina bägge vita försvarare.

Åklagarsidan kallade en rad vittnen och till sist också Al Sieber. Han riktade, utan en skymt av tvekan, bannstrålen mot Apache Kid - det var han och ingen annan som iscensatt hela den misslyckade mordkomplotten. När försvaret kallade fram Kid slöt sig tystnaden om de församlade. Hans version av händelseförloppet gick inte oväntat stick i stäv med Siebers. Han hävdade att det var apachen Curly som mitt i tumultet slängt iväg kulan som träffat chefs-scouten i foten. Curly hade egentligen bara varit ute efter att misskreditera Kid. Skälet var, förklarade Kid, de favörer han personligen åtnjutit som Siebers högra hand och hans framgång hos vissa kvinnor som nobbat Curly.

Flera apacher steg fram för att vittna till Kids fördel. Inte sällan ska han ha gett utarmade apacher en skärv till föda eller kläder och alltid ha visat omtanke om småtingar på reservatet. Ingen kunde bestrida att så var fallet, men åklagarsidan hängde envist fast vid Siebers utsagor. När han omigen intog vittnesbåset kunde han inte dölja sin vrede och kallade Kids uttalanden rena fabrikationer. Domare Kibbey satte därefter punkt för målet och överlämnade utslaget till juryn. Efter en blixtnabb överläggning förklarades Kid skyldig. Ingen hade väl egentligen förväntat sig något annat - för som en tidstypisk tidningsledare löd: "Om det överhuvudtaget existerar några goda indianer utanför kyrkogårdarna, så inte är det i Arizona!" Det var det förhärskande sentimentet, och i samma anda dömdes också de övriga apacherna skyldiga - bara Captain Jack gick fri. (CJ återvände f ö till reservatet och levde ett stilla familjeliv till 1911 då han vid 65-års ålder mördades av en stamfrände.)

30 oktober avkunnade domare Kibbey straffen. Kid, Say-es, Hale och Pash-ten-tah renderades sju års fängelse vardera. Den unge mexikanen Jesus Avott, vars rättegång ägt rum samma dag, fick ett års fängelse för att ha sålt en väns häst och sen festat upp pengarna. För delaktighet i mordet på en vit handelsman dömdes El-cahn (Fingernageln) till åtta år och Has-ten-tu-du-jay till livstids fängelse. Livstid utdömdes även för Bi-the-ja-be-tish-to-ce-an (Blå stenen), som också han ska ha dräpt en vit man. Has-cal-te (Går) fick 12 års fängelse för mordet på en rasfrände, medan Nah-diez-az - som bröt samman när han hörde utslaget - drabbades av det hårdaste straffet: hängning för överlagt mord på löjtnant Mott. Kanske hade ändå Nah-diez-az olycksbröder föredragit repet om de fullt ut kunnat föreställa sig vad som väntade i Yuma.

Man kan undra varför Kid aldrig ställdes till svars för hämnden på Togas, faderns, baneman. De finns flera tänkbara förklaringar. Kanske var omständigheterna och indicierna runt mordet alltför vaga för att väcka åtal. Det kan också ha berott på att Kid i egenskap av regerings-scout åtnjöt immunitet. Men å andra sidan, det förmenta mordförsöket på Sieber var förstås oändligt mycket allvarligare i en vit domstol i dåtida Arizona än en intern uppgörelse mellan rivaliserande röda.

Genom öknen

Färden till fängelset i Yuma beräknades ta tre dagar. Den första biten till Casa Grande skulle tillryggaläggas med diligens, varefter fångarna med tåg forslades vidare till slut destinationen. Sheriff Reynolds hade ansvaret för transporten, men det var knappast ett uppdrag han gillade. Det var förenat med stora risker och han ville snabbt få det överstökat. Deputy Holmes följde med som extravakt.

För fångtransporten valde Reynolds en av Eugene Middletons nya och skinande blanka och tunga concorddiligenser. Vagnen var bjärt grönmålad och hade gula hjul. Den kunde utan vidare rymma de åtta apacher och mexikanen Avott som skulle med. Sheriffen hade ett styvt jobb att övertyga Middleton om att han borde sitta vid tömmarna. Som väderbiten pionjär i territoriet var Middleton definitivt inte road av den saken. "Apacher är listigare än djävulen själv", brukade han muttra, och de skulle inte försitta en chans att rymma. Reynolds lugnade honom med att samtliga apacher skulle vara försedda med både hand- och fotbojor. Holmes skulle ta hand om uppsikten inne i vagnen medan han själv tillsammans med mexikanen red bakefter, den första etappen till Riverside Station. Middleton lät inte övertygad, men han ville inte göra sin vän besviken.

Fredagen den 1 november 1889 steg Reynolds upp före soluppgången. Hans hustru uppgav senare att han verkat utvilad, lugn och samlad den där morgonen. Själv hade hon inte kunnat dölja sin oro, men maken hade tröstat henne med att allt var noga förberett. Han skulle vara tillbaka inom några dagar. Efter frukosten tog han ut "Tex" ur stallet och en extrahäst till mexikanen. Han sökte upp Holmes och Middleton som just var i färd med att se över sina vapen. Själv litade han till sin colt och ett dubbelpipigt hagelgevär. Holmes bar en winchester och en sexskjutare; Middleton nöjde sig med revolvern.

Strax innan man gav sig av passade en morgonpigga fotograf på att föreviga ögonblicket. Fotot visar två rader av skenbart resignerade fångar; Apache Kid, iförd hatt som de flesta andra, blickar stint in i kameran. Aldrig mer skulle ett linsöga fånga hans gestalt...

Middleton hävde sig upp på kuskbocken och svingade piskan. Det rasslade och ryckte i den väldiga diligensen och så var de fyra fuxarna iväg. Ekipaget rullade hastigt ut från Globe.

Efter bara tio kilometer nådde man "66-ranch", där det låg en tullstation för sträckan Globe-Pinal Summit. Reynolds betalade tullaren och passade på att köpa lite godsaker till fångarna; kanske i en vag förhoppning att det skulle distrahera deras dystra tankar. Sen bar det av igen.

Apacherna satt moltigande och utbytte bara förströdda ögonkast. Holmes släppte dem inte med blicken ens för en sekund. Deras skenbara oberördhet innebar bara ett ytterligare riskmoment, det visste han. De hade en märklig förmåga att dölja sitt innersta.

Upp mot Pioneer Pass förändrades landskapet. Kaktus och mesquite ersattes av bestånd av ceder, dvärgek och tall. Middleton svepte hela tiden med blicken över terrängen, varje buske och klippa kunde dölja en fara. Det var inte omöjligt att fångarnas vänner skulle våga ett fritagningsförsök.

När hästarna frustande höll in vid gruvlägret Pioneer flockades nyfikna för att betitta den märkvärdiga lasten. Fångarna befriades från sina fotjärn och försågs med ett mål mat. Under tiden släntrade Middleton iväg för att få tag på utvilade hästar, han passade också på att smörja vagnshjulen.

Färden fortsatte över sanddynerna i Disappointment Valley och längs den tre kilometer långa Chalk Hill-åsen. Indianerna hade vi det här laget lossat på tungbanden och pratade fritt utan att fäste sig vid deputyn. Förresten förstod han inte ett smack, men han kände sig ändå lättad. Det verkade som apacherna glömt vart de var på väg.

Bortom Chalk Hill Ridge rastade man medan apacherna satt kvar i diligensen. Reynolds roade sig med att skjuta prick på kaktusarna i omgivningen - som för att påminna fångarna om vilka som höll i vapnen. - Under eftermiddagen tornade ett oväder upp sig i väster. Sheriffen hojtade åt Middleton att sätta upp farten för att om möjligt nå Riverside innan stormen var över dem. Kusken lät piskan vira över dragarna, gormade och skrek. Vagnen krängde och kved i hiskligt tempo, och fångarna blev rejält omskakade.

Vid Gilafloeden höll Middleton in hästarna. Reynolds red före för att undersöka vattendjupet. Han fann att det nog skulle gå att ta sig över utan att behöva ta ut apacherna ur vagnen. Samtidigt öppnade sig skyarna och regnet började vräka ner.

Kid och hans medfångar hade återigen tystnat. Tankarna på Yuma tycktes ha gripit deras sinnen - de visste att det inte var långt kvar. På sydsidan av floden gjorde Middleton halt vid Riversides värdshus. Här var man tvungen att ta in för natten. Riverside låg mitt i öknen och var med sin källa en vederkvickande oas för många slutkörda vägfarare.

De möttes av en kusk för Tuscondiligensen, "Shorty" Sayer, som glatt hälsade: "Hallå Gene! Det här är en natt för satan och hans anhang!". Middleton ropade tillbaka: "Kan inte tala för satan, Shorty, men vi har i alla fall hans gäng med oss - apacher!" Sayer hajade till, men Reynolds försäkrade att läget var under kontroll.

Fångarna togs in, fick lite stuvning i sig och tvingades tillbringa natten sittande i sina bojar. De tre vita männen turades om att hålla vakt. Med stormen ylande utanför och flera av apacherna klarvakna blev det inte mycket till sömn för sheriffen och hans män. När Reynolds halade upp sitt fickur skar plötsligt Kids röst genom dunklet: "Ge mig klockan så håller jag tiden", sa han retfullt. "Du ger visst aldrig upp Kid - eller hur?", svarade sheriffen småleende och lät uret glida tillbaka i fickan. Han visste inte hur rätt han hade...

Hittills hade allt gått efter ritningarna. Vid femsnåret på morgonen var fångarna tillbaka i diligensen. Molnen hade lättat. Nu gällde det att hinna fram till tåget i Casa Grande före avgången vid fyratiden. Den besvärligaste biten återstod. Middleton fasade för den lösa sanden och branterna som väntade längre fram. I förhoppningen att slippa ta hjälp av apacherna i backarna betslade han på de starkaste dragare han kunde komma över.

Fångarna hade viskat till varandra under natten. Deputy Holmes hade känt sig kuslig till mods och han darrade lite - men kanske var det bara morronkylan. När han satte sig tillrätta i vagnen hörde han Middleton svära över hästarna som otåligt ryckte i seldonen. Apache Kid och Has-cal-te var de enda av fångarna som nu bar både hand- och fotfängsel. De bedömdes som farligast. De övriga satt hopkedjade parvis med ena handen fri. Kid och Has-cal-te skulle inte få lämna vagnen om den trots allt skulle behöva lättas för att komma upp för stigningarna där framme.

Blod i sanden

Enligt Sheriff Reynolds klocka hade man lämnat Riverside vid 5-tiden den 2 november. -Vägen slingrade sig fram längs flodbrinken. Diligensen höll god fart och man skulle nog hinna fram i tid. Reynolds hade lämnat sin häst "Tex" vid värdshuset och hoppat upp på kusksätet bredvid Middleton. Därifrån kontrollerade han med jämna mellanrum att allt var i sin ordning inne i vagnen. Även om lugnet ytligt sett härskade måste alla ha upplevt en olidlig spänning; en spänning som steg meter för meter. Apachernas chanser att fly höll på att rinna ut. Kanske väntade de på det rätta ögonblicket; en oförsiktig rörelse av Holmes och de skulle vara över honom...

Plötsligt dök en brant och sandig backe upp bakom en vägkrök. Hästarna kände instinktivt att de inte skulle orka upp. De hade varit över vägen förr. Reynolds svepte sin tunga, långa överrock runt axlarna och gled av vagnen. Han slängde upp vagnsdörren och gestikulerade med bössan att de sex fångarna utan fotbojor och mexikanen skulle ut. Kid och Has-cal-te satt kvar. Middleton trodde nog att han skulle klara den knappa kilometern till åskränet utan hjälp. "Kör på du Gene, allt är okay", hördes sheriffen ropa. "Håll ett öga på de satans apacherna, pojkar! Jag väntar på er vid krönet!", hojtade kusken tillbaka. Diligensen försvann utom synhåll och gnisslet från vagnshjulen dog bort.

Mexikanen Jesus Avott fick gå främst. Bakom följde Reynolds med bössan skjutklar. Efter honom och på visst avstånd följde apacherna parvis: El-cahn och Say-es, Has-ten-tu-du-jay och Bi-the-ja-be-tish-to-ce-an samt Pash-ten-ta och Hale. Sist släntrade deputy Holmes. Sheriffen gick sävligt och lugnt som om han försökte uppfatta varje ljud bakom sig. Då och då slängde han ett öga över axeln för att kontrollera att apacherna höll sig i skinnet. Vad han inte märkte var att avståndet mellan honom själv och de bägge närmsta fångarna höll på att krympa. Med ens svängde man runt en utskjutande klippa. Sheriffen kom ensam runt hörnet med de två apacherna i hämlarna.

Då hände det. Ett hårresande illvrål utstöttes. Pash-ten-ta och Hale vräkte sig mot Holmes medan El-cahn och Say-es flög på Reynolds. Deputyn sparkades till marken och blev nedtryckt. Pash-ten-ta hade i en blink ryckt åt sig geväret för att i nästa moment sätta en kula i hans huvud. (Efteråt visade det sig att han dött av chock och inte av själva skottet!) Under tiden slogs Reynolds för sitt liv. El-cahn och Say-es hade låst hans armar, men hur de än bar sig åt kunde de inte bända loss bössan ur hans hand eller få fatt i revolvern som hängde i bältet under rocken. Avott, som såg sheriffs ursinniga ansträngningar att slita sig loss, för vettsskrämd iväg för att varna Middleton.

När Holmes var ur räkningen rusade de bägge apacherna - alltjämt i handbojor - upp till sina kumpaner. Reynolds låg ännu vilt fåktande i sanden. Utan att tveka avlossade Pash-ten-ta, med Holmes winchester, en kula som gick genom kroppen på sheriffen. Apacherna släppte taget och han sjönk tillbaka mot marken. Kvickt som tanken fick Pash-ten-ta fram nycklarna till handbojorna för att befria sig själv och kumpanerna. El-cahn lossade Reynolds patronbälte, tog det i handen och satte colten i hölstret. Den olycklige sheriffen hade under tiden kämpat sig upp på knä. När El-cahn såg det slet han kvickt upp revolvern och slängde iväg en avig salva som träffade Reynolds i axeln. Han föll åt sidan. Say-es fullbordade den grymma expedieringen med att trycka av sheriffens egen hagelbössa i hans ansikte. De bägge apacher som gått mellan Reynolds och Holmes stod nu en bit bort och såg på. De tog ingen aktiv del i kusligheterna.

Avott hade utmattad hunnit upp diligensen vid höjdryggens krön. Han störtade fram som en besatt och vrålade: "Stanna, stanna! Hjälpt amigo, hjälp!" Middleton, som hade hört skotten, antog att det bara var Reynolds som sköt prick på kaktusar, som han brukade. När han nu såg mexikanen komma farande osäkrade han rådvill sin revolver och befallde honom att stanna där han var. "Apacherna dödar sheriffen och Hunky (d v s Holmes)! De kommer att döda oss också, vad ska vi göra?", kved Avott. Middleton visste inte vad han skulle tro: "Dödade!? Omöjligt!", blev det enda han fick fram.

Kid som spetsat öronen när han hört skotten gav nu upp ett slags glädjetjut och stack ut skallen genom en vagnsglugg. Middleton viftade med revolvern och fick honom att sjunka tillbaka. Avott stod stel av fasa och bara trampade. Plötsligt skymtade han Pash-ten-ta ne-dåt vägen. Det gav mexikanen nytt liv. I en blink var han försvunnen över höjderna.

Middleton hörde bara skottet. Sen svartnade allt och han dråsade ner från kuskbocken. En kula hade träffat honom i halsen. Han domnade bort några minuter, men var ändå dimmigt medveten om de scener som följde. - Apacherna i diligensen löstes från sina bojor av kumpanerna. Middleton såg det i ögonvrån, men spelade död så gott han kunde. El-cahn var inte övertygad. Han tyckte sig ha skymtat antydning av en rörelse. Med fingret på avtryckaren stegade han resolut fram till kusken. Men just som han riktade revolvern mot Middletons huvud ingrep Kid. Han svor till, högg åt sig vapnet och stoppade det i sitt eget bälte. Ingen vet om han anat att kusken levde.

Innan apacherna gav sig iväg plundrade man de tre vita kropparna på allt av värde. Kid lade beslag på sheriff Reynolds fickur och 350 dollar som han hittade i överrocken. Domstolsutslaget som låg hopvikt i rättskiparens innerficka rev han sönder i småbitar. Hale satte på sig Holmes hatt. När de åtta apacherna skyndade vidare var det Kid som tog ledningen.

Vit revansch

Nerblodad hävde sig Middleton upp invid vagnen på åsen. Med sin halsduk lyckades han stoppa blodflödet. Eftersom han inte kunde ta sig ridande från platsen började han på ostadiga ben gå i riktning mot Riverside.

När kusten klarnat vågade sig också mexikanen Avott fram ur sitt gömsle. Men han hade dessvärre legat och tryckt så länge att Middleton var utom synhåll. Mexikanen beslöt att spanna från en av diligenshästarna för att varsko folk i Florence, en stad cirka femtio kilo-meter bort. På vägen stötte han på en cowboy som såg till att det skickades ut en vaktstyrka till mordplatsen.

Kusken Middleton hade uttömt sina sista krafter när han omsider tillryggalagt de sex kilo-

meterna tillbaka till Riverside Station. Ett ilbud avgick omgående till Globe för att sätta armén i rörelse. Deputy Jerry Ryan fick ta hand om den känsliga uppgiften att meddela Reynolds familj om tragedin.

Tack vare telegrafens kund militärledningen i Washington redan i kvällen den 2 november få vetskap om alla detaljer kring ökendramat. En belöning på 50 dollar utfästes för varje infångad apache i Kids gäng. Tidningar över hela territoriet slog upp flykten i sensationsmättade artiklar. Samtliga militära förband i Arizona mobiliserades för att delta i jakten.

Vicesherifferna Ryan och Bevins red ut med ett manstarkt uppbåd för att hämta in kvarlevorna av Reynolds och Holmes. Cirka femton kilometer från mordplatsen stötte man på ett nyligen slaktat kreatur. Utan tvivel ett verk av Kids gäng. De hade tagit det kött de kunnat bära med sig och några av dem hade tydligen lindat skinnstycken runt fötterna när skodon slitits ut eller fallit sönder. Ryan hörde också att en kvinna i trakten dött av pur skräck när tre okända indianer plötsligt dykt upp. Hade Kids män redan delat på sig? Där slutade spåren. Ryans uppbåd fick slokört rida hem för att begrava de döda.

Mexikanen Jesus Avott fann sig snart benådad eftersom han inte samarbetet med apacherna utan tvärtom försökt varna kusken Middleton. Avott fick ett långt liv och avled först 1954. Middleton hade visserligen klarat livhanken, men skulle få dras med en styv och värkande nacke livet ut.

Ryan försökte förgäves spåra Reynolds guldur via tidningarna. Ingen visste vart apacherna tagit vägen, och hoppet om ett snabbt slut på jakten förbyttes i misströstan. Men armén gav inte upp. Förr eller senare skulle apacherna ge sig till känna.

27 december 1889 hade Nah-diez-az hängts i Globe. Innan snaran drogs åt hann han ge sheriff Ryan ett avskedsord: "Farväl till helvetet!" Det var säkert många apacher som kunnat instämna...

Ryan, som övertagit Reynolds jobb, fortsatte spaningarna efter Kid och hans kumpaner. Tiden gick - men så en dag fick han napp. Apachen Josh påstods sitta inne med viktiga upplysningar som han hittills hemlighållit. Han tillstod att fyra av rymlingarna höll till i ett gömställe vid Ash Flat, men att Kid inte fanns med i gruppen. Tillsammans med ett detachement blårockar under löjtnant Watson kunde Ryan tämligen enkelt inringa apacherna. När de gjorde ett chansartat utbrytningsförsök sköts samtliga ihjäl. Där låg nu Hale, Pash-ten-ta, Has-ten-tu-du-jay och Bi-the-ja-be-tish-to-ce-an (de två sistnämnda nämns ibland som överlevande). Gömstället hade avslöjats sex månader efter flykten. Josh, som väglett soldaterna till nästet, påstås ha skurit av Pash-ten-tas skalle. Han stoppade den blodiga trofén i en säck för att visa upp den vid San Carlos.

Kid hade satt sig i säkerhet i Sierra Madres svarta stenfästning. Det fanns inget tryggare ställe. 1880-talets militärkampanjer hade gjort honom väl hemmastadd i dessa oländiga berg. Men han led brist på ammunition och längtade hem till Chita på reservatet. I hemlighet företog han enmansexpeditioner över gränsen till Eskiminzins läger för att proviantera. Fastän ingen med visshet visste hur det förhöll sig beslöt myndigheterna att arrestera den gamle hövdingen. Eskiminzin misstänktes för att "understöda territoriets värsta brottsling", som det hette.

1890 tvingades den ständigt otursföljde hövdingen att lämna sitt land för att gå i exil till Mount Vernon Barracks i Alabama, där han hamnade mitt ibland Geronimos folk! Men

Eskiminzin hade länge sen lärt sig anpassningens svåra konst. Inom kort betraktades han som en mönsterfånge och avancerade till chefrädgårdsmästare, för att 1894 släppas. Han återvände till San Carlos och dog två senare av "kroniska magbesvär". - Kids kontakter med Chita förefaller att ha brutits för alltid efter hövdingens arrestering. Han vågade sig inte ner i byn av rädsla för angivare. Bland de förslavade och utblottade apacherna fanns det förstås många som gärna ville inkassera den rundhäfta belöning som satts på hans huvud - död eller levande.

Reynolds klocka

Men vad hade egentligen hänt den vid det här laget ökände desperadon? Kapten Lewis Johnson med en avdelning ur 6:e kavalleriet hade systematiskt jagat honom allt sen flyktdagen. Men hans kunskapare hade sällan något intressant att rapportera. Men en dag bröts det fruktlösa sökandet. Kaptenen stötte på två apachekvinnor som kunde berätta att de mött två beridna apacher och att en av dem bar en guldlocka med en lång kedja i sin luggslitna västficka. Han hade flinande försökt imponera på kvinnorna genom att vifta med en sedelbunt. Efter en kort ordväxling vände kvinnorna norrut medan främlingarna red av i motsatt riktning. - Kapten Johnson jublade, det var nästan för bra för att vara sant. Han var helt övertygad om att det var Apache Kid och ingen annan som kvinnorna mött.

Jakten fick nu en intensivare puls. Men det var inte bara amerikanerna som höll ögonen öppna. På mexikansk sida avpatrullerades gränsen regelbundet av överste Emilio Kosterlitzky. Han skulle i första hand stävja smuggelhanteringen mellan länderna men hade säkert fått informationer om att Kid sökt sig söderöver. Däremot är det tveksamt om han försetts med något egentligt signalement på gängledaren och hans förtrogna. Men det spelade sannolikt ingen roll - mexikanska soldater ställde aldrig några onödiga frågor...

I maj 1890 upptäckte ett par av Kosterlitzkys män tre apacher som just passerat gränsen till Sonora. Indianerna togs med överrumpling och sträcktes till marken efter en kort eldstrid vid en hög och kal bergknalle. Kropparna visiterades på brukligt sätt, och i en av de dödas fickor låg en guldlocka med texten: "Glenn Reynolds..." Den colt samme indian hållit i handen visade sig senare vara av samma modell som den Reynolds haft i bältet vid sin död. Kosterlitzky funderade inte närmare på saken utan skickade föremålen vidare till mexikanska myndigheter.

När en officiell amerikansk förfrågan sen riktades till den mexikanska regeringen avslöjades klockans existens, och den 11 juni 1890 återbördades den till Reynolds änka, som vid den här tiden flyttat tillbaka till hemstaden Albany i Texas.

Men var det verkligen Apache Kid och hans medsvurna som Kosterlitzkys soldater så iskallt skjutit ihjäl? Eller kan det ha varit en annan indian som lagt beslag på klockan sen han berövat Kid livet? Man har svårt att förlika sig med tanken att Kid godvilligt skulle ha skilts från en så kostbar klenod. Mysteriet tättnar ytterligare eftersom vi mycket väl vet vad som hände de tre återstående apacherna från Riversidedramat - Say-es, El-cahn och Has-cal-te. De hade funnit en fristad i det kärva Mescal Creek-området 23 km nedanför San Carlos-agenturen.

Has-cal-te hade i september 1890 försökt återgå till ett öppet och normalt liv igen. Det var dömt att misslyckas. Morgonen den 20 september stod han utanför sin wickiup när han på avstånd fick syn på sina två kumpaner som närmade sig svärfaderns hydda. Say-es bar alljämt deputy Holmes' revolver. Has-cal-te såg hur svärfadern kom ut och hur Say-es hotfullt befallde honom att ta fram något ätbart. Förtörnad svarade den gamle att rancherian (apachebyn) inte hade någon mat för "dåliga indianer". Say-es sköt gamlingen på fläcken. Skräck-

slagna bybor såg sig ingen annan råd än att bjuda de utsvultna inkräktarna på vad de begärde. Has-cal-te, som inte vågat ingripa, smet iväg till San Carlos för att varsko militären - kosta vad det kosta ville. Kapten Johnson lyssnade ivrigt, placerade Has-cal-te i häktet och red i sporrsträck ner till byn. De bägge syndarna hade i godan ro förpläгат sig och anade ingen fara. Men så snart hovsmattret nådde deras känsliga öron for de upp för att snabbt som tanken ta betäckning. Den obeväpnade El-cahn hann inte många meter innan han revs ner av en kulsvärm, för att inte resa sig igen. Say-es tömde revolvern, men insåg att spelet var förlorat sen han blesserats i armen.

Samma dag förde den nye sheriffen Henry Thompson - Ryan hade drunknat i juni 1890 - Say-es och Has-cal-te till Globe. För att rädda sitt eget skinn vittnade Has-cal-te mot sin förre kumpan. Det slutade med att den hetlevrade Say-es skickades till Yuma på livstid. Och nu kom han vekligen fram. Han förtvinade sedermera i fängelset och dog 29 mars 1894. Has-cal-te, som fått en mildare dom, avled under mystiska omständigheter i Yuma bara tre dagar efter Say-es.

Legenderna föds

Brottsligheten i Arizona frodades. "Kriminalitet" var numera en vedertagen vit definition på det mesta apacherna företog sig för att överhuvudtaget uthärda den kringskurna reservattillvaron.

Överallt spökade Apache Kid. Arizonierna trodde inte för ett ögonblick att mexikanerna verkligen kunnat döda honom. Nu berodde det mer på en djupt rotad misstro mot allt vad mexikansk stridsmoral och skjutskicklighet hette än på några faktiska omständigheter runt döds-skjutningen av apacherna i Mexico. Hur skulle mexikanerna kunnat överrumpla några sluga apacher när till och med Förenta staternas skarpaste militära hjärnor och legioner av soldater gått bet på uppgiften de där åren i mitten av 1880-talet?! Generalerna Crook och Miles hade gjort tämligen slätstrukna figurer i Sierra Madre-kampanjerna och lyckats först sen de spelat på apachernas blodsband. Det rimmade alltså väl med amerikansk logik att Apache Kid inte var död utan tvärtom vid full vigör och på väg att iscensätta nya bestialiska dåd. Apacherna, å sin sida, intog av mer erfarenhetsmässiga skäl en minst lika föraktfull hållning till det spanska och mexikanska. De hade genom århundraden visat sig behärska krigskonsten bra mycket bättre än de spanskättade fattigsoldaterna. Visst hade de utsatts för oräkneliga massakrer och släpats som slavar till gruvor och plantager, men alltsomoftast hade kampanjerna bara ändat i förkrossande spanska eller mexikanska debacle. Lika ofta var apacherna som uppslukade av jorden och omöjliga att snärja.

Var Kid trots allt vid liv? Låg det några korn av sanning i alla rykten? Snart kunde spekulationerna övergå i visshet. Trovärdiga personer kunde vittna om hans framfart. Det verkade som hans förbittring framförallt gick ut över den egna stammen, som ställt upp med vägvisare och spårare för att jaga fram honom. Ibland stal han en kvinna för att slippa ensamheten. Det hände att han tog livet av henne när hon inte längre orkade följa honom. Han opererade helst på egen hand eller ihop med någon enstaka förtrogen. Chanserna att gripa Kid levande bedömdes som mycket små. De var också lätt räknade som verkligen sett honom efter blodsdramat vid Riverside.

Den f d spejaren Nat Whitman kunde berätta att Kid stulit kött och ammunition från hans blockhus vid Blue River. - En squaw hade hört av en av Kids kumpaner att han bragt två cowboys om livet nära Willcox. - Vid ett annat tillfälle skulle han ha uppsökt en wickiup vid San Carlos för att kidnappa en yngre kvinna. När kvinnans far tog upp jakten på den bort-

flyende sköts han av hästen, träffad i hjärtat. - Fastän trupperna vid upprepade tillfällen var Kid i hämlarna lyckades han slingra sig ur nätet och sopa igen spåren.

Västernförfattaren JF Dobie kände fyra män i New Mexico som alla påstod sig ha medverkat till Kids död - och det på fyra olika platser! Hur många självutnämnda banemän som fanns i Arizona förtäljer inte historien, men de lär inte ha varit färre...

27 februari 1893 höjde Arizonas guvernör Nathan O Murphy belöningen för Kids gripande, död eller levande, till hela 5000 dollar. Arizonierna levde i skräck och visste inte hur de skulle få stopp på "den röda enmansterrorn". Tidningarna hakade på hysterin, och sanningen späddes ut som gammal traderwhisky. Men vad gjorde det - Apache Kid sålde!

Hur kallblodig Kid kunde vara framgick av en notis i Globebladet "Arizona Silver Belt" 1893: "Den överallt sedde Kid, för vilken en stående belöning om 5000 dollar utlysts, avslöjade i måndagskväll sin närvaro på San Carlos-reservatet, cirka 10 kilometer från agenturen. Desperadon lade beslag på Tonto Bills yngsta hustru för att genast försvinna. Frågan är vart? Barn i grannskapet som tillfrågats uppger att de känner Kid och inte kan ta miste på person. De säger att han var beväpnad med en winchester, bar dubbla patronbälten och ett par nya byxor, som han enligt egen utsago inhandlat i Globe! I hans utrustning ingick också en fältkikare." Efter den episoden gick militären skallgång i närterrängen, men fann som vanligt inte ett enda spår.

Vita banditer utnyttjade fokuseringen på Kid och begick en rad samvetslösa brott som aldrig blev ordentligt utredda. De flesta lastades Kid. Man försökte också misskreditera honom hos hans vänner - som faktiskt inte var så få. Det fanns ju förvisso en Kid före Sieberincidenten och Riversidetragedin; en Kid som visserligen var fåfång och mån om sin ställning som ledarscout - en position som gav honom både materiella och andra fördelar - men som samtidigt var trogen apachernas traditioner och gärna gav en tiggande stamfrände en hjälpsam hand. Han var också omtyckt av barnen, och säkert fanns det många ungdomar som avundades honom hans glänsande eldpåk - krigarens tecken. Men det var bara en tidsfråga innan landet nått den civilisationsgrad då inga som helst apachescouter behövdes. Den stolta krigarkulten som varit en hörnsten i apachernas livsstil skulle vara borta för alltid.

Författaren Ross Santee gjorde sig bekant med många veteraner samtida med Apache Kid. Kofösaren Jimmie Gibson berättade t ex att han vid ett tillfälle kunnat knäppa Kid, om han varit ute efter belöningen. - Det var i Wine Glass-trakten. Gibson hade just satt bomärke på en årskalv och stod med brännjärnet i handen när han fick syn på en apache med sin squaw. De red dubbelt på en ponny och kom åt hans håll. Kvickt som tanken släckte Gibson elden och drog in sin häst bakom ett skyddande buskage. Han lät en patron glida ner i bössan och höll sen handen över hästens mule för att den inte skulle röja honom. Han väntade. Genom lövverket såg han Kid passera på bara 30 à 40 stegs håll. "Varför sköt du inte?", undrade Santee. Gibson - eftertryckligt: "Nog kunde jag haft nytta av femtusen dollar, men den sortens pengar ville jag inte ha!" Men långtifrån alla var så finkänsliga som Gibson.

Yaquihövdingen

En populär och inte sällan accepterad version av Kids ändalykt sattes i omlopp 1894. Scouten, fångvaktaren och prospektören Edward "Walapai" Clark hade 1889 fått sin kompanjon Bill Diehl dödad av Kid. Några år senare levde Clark i Santa Catalina-bergen ovanför Tuscon där han letade silver. En kväll när han som vanligt såg till hästarna i en inhägnad en bit från blockhuset upptäckte han den smygande silhuetten av en indian. Omärkligt skyndade han efter sin bössa. I mörkret avtecknade sig nu två figurer. Clark lade geväret mot axeln och fy-

rade av flera salvor. Skepnaderna försvann men prospektören vågade sig inte fram förrän på morronsidan. Då fann han till sin häpnad en död squaw, senare identifierad som en av Kids kvinnor. Från den plats där han funnit den döda apachekvinnan kunde han följa ett blodspår ut i öknen. Plötsligt blev han stående över en blodfläckig huvudduk, men där upplöstes också spåret i tomma intet.

Trots att Clark skröt vitt och brett om att han tagit livet av Kid så gjorde han egendomligt nog inga anspråk på belöningen. Men folk påstod åtminstone att terrorn i territoriet avtog efter prospektörens nattliga eskapad.

Samma år, 1894, anlände en apachekvinna till San Carlos som berättade att hon levt med Kid nere i Sierra Madre, men att hon lämnat honom döende i tuberkulos. Han var dock så sinnrikt gömd att ingen någonsin skulle finna honom. - En annan kvinna framförde en liknande historia, men i hennes version hade Kid sitt tillhåll nära Mammoth i Arizona. Svårt sjuk hade han låtit henne löpa när han kände slutet nalkas.

Även om kvinnorna verkligen talat sanning så var det inget för legenderna. En "desperado" av Kids kaliber måste helt enkelt dö en våldsam död. Dessutom stod belöningen på hans huvud kvar ända till 1912.

1937 råkade författaren JF Dobie stöta på en smält fabulös variant av Kids sista dagar. Det hände när han i Albuquerque kom i kontakt med en viss James B Gray. Gray var en råbarkad sälle med kolossalt huvud och en stålvass blick. Han hade jobbat som kofösare nere i Arizona 1892. - En dag stals Grays praktfulla sto. En mexikansk vaquero visste berätta att tjuven var - just det - Apache Kid. Rasande satte Gray efter apachen och fann efter tre dagars envist sökande sin märr ihjälriden och slaktad. Ett signum som tycktes visa att Kid varit i farten. I det läget kontaktade han yaquihövdingen Kelzell. Man kom överens om att hövdingen skulle försöka döda Kid och som handfast bevis föra tillbaka hans huvud! Den vite mannen skulle naturligtvis ersätta Kelzell för besväret (utöver belöningen kan man tänka).

Tre månader förflöt. Sen dök hövdingen upp med en säck på ryggen. Ur den rullade han fram ett människokranium inför en förstummad Gray. En snabb blick på det fullt intakta huvudet övertygade den vite mannen för alltid om att det setat på Apache Kids axlar! Vart den makabra likdelen tog vägen fick Dobie aldrig veta. - Att yaquistammen bebodde och kände varje skrymsle i det inre av Sierra Madre gör knappast historien mindre trovärdig. Fanns Kid verkligen i bergslabyrinten krävdes det nog en durkdriven apacheveteran eller yaquiindian för att hitta honom.

En annan oldtimer sade sig med egna ögon ha sett Kid bland den mexikanske bondeledaren Pancho Villas' revolutionstrupper så sent som 1915.

1947 gjorde två författare gällande att Kid hållit sig dold i Sierra Madre ända fram till 1935, då han hemligen skulle ha tagit sig fram till San Carlos, för att där framleva återstoden av sitt liv. Åren hade gått och bara ett smärre antal personer var i stånd att känna igen honom.

Mysteriets lösning?

När den norske forskningsresanden Helge Ingstad på 1930-talet besökte apachernas gamla bataljmarker i Arizona företog han också en sidotripp ner genom Sierra Madre. I byn Garcia i provinsen Chihuahua stötte han på en koloni mormoner. Han bekantade sig med en man vid namn Becroft - och skriver i det sammanhanget apropå Apache Kid: "Om hans färder i Mexiko och hans slutliga öde har det hittills bara spekulerats, men nu fick jag lösningen!"

Becroft var benhårt övertygad om att Kid anförde en av de ligor av apacher som ännu i slutet av 1890-talet satte skräck i byborna runtom i bergen. Den mexikanska militären hade gjort fruktlösa försök att komma åt dem. Men i november 1899 inträffade något som skulle förändra allt. Det hela utspelades i avsides belägna Cave Valley, där de bägge mormonerna Martin Harris och Tom Allen hade sina farmar. En natt hördes ett ilsket skällande från hundarna på en av gårdarna. När det ljusnat undersöktes saken och man upptäckte att säckar med majs och potatis försvunnit. Harris och Allen tog upp jakten till fots, de ville åtminstone ta reda på vilka förövarna var. Av en ren slump sprang de rakt på ett läger med nio apacher. Snabbt som ögat lyckades de omedelbart gömma sig bakom ett klippblock. Spänt väntade de på vad som skulle hända. De behövde inte vänta länge. Efter att apacherna lastat sina hästar och mulor satte de kurs rakt på de vitas gömställe!

Upp flög Harris och Allen. Den skinnklädda kvinnan i täten skrek ett varningsrop. Bössor small och kvinnan kastades av mustangen. En fjäderprydd krigare försökte förgäves få fram sin bössa. Han skickades genast till marken av en kula och rörde sig inte mer. När apacherna flytt undan upptäckte de bägge mormonerna att den fallne krigaren bar ett dött barn på ryggen. Bägge hade genomborrats av gevärselden.

Indianer i området intygade senare att krigaren inte var någon annan än den överallt fruktade Apache Kid! En besynnerlig svaghet i historien har givetvis att göra med den fjäderprydda den döde påstås ha burit. Det finns inga som helst belägg för att Kid någonsin hade en enda fjäder i sin pannbindel. Skicket att pryda sig med fjädrar hade en synnerligen ringa utbredning bland västapacherna. På prärien däremot var det som bekant en sedvänja laddad med ett otal innebörder.

Men Ingstad fann också mer påtagliga ledtrådar till Kids liv i bergen. Han hade hört ryktas att en dotter till exscouten tillfångatogs i unga år och alltjämt levde i området. Hon kallades Lupe och föddes troligen 1896. 1910 föll hon i händerna på mexikanska vaqueros och adopterades av en barnlös familj Fuentes. Som vuxen gifte hon sig med en mexikan.

En dag kom hon ridande till byn Garcia där Ingstad otåligt väntade. Det visade sig vara en storvuxen kvinna med korpsvart hår och långa smidiga fingrar. Ansiktet var skarpskuret och huden stramade över kindbenen. Hon påminde en hel del om Kid, och hon talade flytande spanska.

Ingstad fann henne mycket reserverad och ovillig att berätta om sin far: "Min far var spejare för de amerikanska soldaterna vid San Carlos, men blev arresterad och dräpte sen två män. Han flydde till Sierra Madre. Både han och min mor dödades innan jag togs till fånga av mexikanerna. Jag blev föräldralös." Hon fortsatte tvekande att berätta om det torftiga liv hennes anhöriga tvingats leva i bergen; om strapatserna och den ständiga rädslan för upptäckt. Det hade präglats varje stund och minut av deras liv. Med bitterhet i rösten uttryckte hon sorg över de 25 apacher som dräpts de senaste tio åren (från mitten av 1920-talet).

Om Lupe verkligen var Apache Kids dotter eller inte spelar kanske mindre roll. Kid symboliserade den osläckliga frihetstörst som varit apachernas i sekler. Och nu var allt över. Det var den verkliga tragiken.

IV. Efterskrift - Vita demoner och röda andar (2002)

Den minimalistiska anpassning och överlevnadsstrategi som skapat fungerande livsformer för apacher och andra indianfolk utgjorde en gåta och ett hot för invadörerna. De som kom-

mit för att förvandla - inte för att förvalta, för att tämja demonen i den mänskliga själen som de med jagade blickar och rastlös iver projicerade på all okultiverad vildhet sen kyrkofädernas och fromhetseremiternas och de blodpiskade ryggarnas dagar. Det var det stigma de ärvt. Världen var ond, en pinoort, en korrektionsanstalt, ett test - och vad kunde vara ondare än en varelse som verkade sprungen ur naturen; ett pigmenterat halvdjur som gav sig hän åt dödssynderna som om de bara varit fromhetsivrarnas hallucinationer. Skulle kedjorna, tagel-skjortorna, törnekransarna, lepravaret de druckit, korsen de släpat - tortyren de frossat i, ha varit en förvillelse? Var inte inkquisitionen, häxbålen, korstågen mot de otrogna muslimerna, judepogromerna, engelsmännens slakt av de gaeliska barbarerna på Irland, katolikernas massakrer på franska hugenotter och kalvinister, protestanternas revanschkrig - guds hand i rörelse? - Jesuitmissionären mötte martyrskapsdöden i hänryckning, i tron på denna höga princip. Lika förnöjt hade han tidigare kristnat ett dödsdömt naturbarn, som sen spetsats på spanska eller franska svärds klingor och renats av eld. Var inte denna rasfulländade europé i sin fulla rätt att med kapten John Mason utbrista (1636): "Herren njöt av att steka våra (indianska) fiender i elden för att kunna skänka oss deras land som en arvedel." - Men i de utvaldas fanatiska strävan att förhärliga sin gud - att bereda marken för kristus återkomst - eller att bekräfta evolutionära kedjor eller rashierarkier eller att bara cyniskt roffa åt sig rikedomar i en atomistisk/materialistisk intighetssyn på livet och själen hamnade de på godhetens baksida; den godhet som hade en kuslig och sällsam förmåga att ständigt föda fram ondskan.

Inte ens de mest välklingande brösttoner av ciselerad retorik och filantropiska ideal kunde för indianen dölja det faktum att den euroamerikanska civilisationen var i färd med förrinta hans land, folk och livsmening, och beröva honom ett levande universum vars ömtåliga och intrikata samband varit en sömfri verklighet i årtusenden. Med missionen följde himmel och helvete, de dubbla verkligheterna, och med teknokratin och vetenskapen de mekanistiska, dissekerande, åtskiljande principerna som inte bara usurperade de gudomliga regionerna utan också förtingligade och förstärkte bilden av den alienerade människan utkastad ur lustgården, övergiven av medmänniskor och gud i evig och fåfäng tvekamp med en obegriplig natur - som är vi själva.

180 grader bortom den materialistiska kosmologin finner man det "moraliska universum" som yanktonindianen och författaren Vine Deloria Jr beskrivit. Kungstanken är alla varelsers och fenomenens interaktion i en kosmisk helhet, där var och en ansvarsfullt intar sin givna plats i tillvaron och inte överskrider och rubbar harmonin. Det är en insikt präglad av humanitet, respekt och livsvisdom som inte bara genomsyrade siouxindianernas sju primära ceremonier, riterna, mytologin och enskilda trosföreställningar utan också återfanns som en beprövad, universell bottensats hos många indiankulturer. Det Deloria syftar på är en naturgrundad moral och etik som härdats genom otaliga generationer, bindemedlet - om man så vill, tron - i en hållfast fortlevnadsfilosofi som ytterst siktar på hela naturens överlevnad. Det har inget att göra med den nutida "new age-rörelsen" som populistiskt plockar element ur vilka religiösa traditioner som helst för att tillfredställa den andliga näringsbristen hos dagens amerikaner. - Och vad än forskarna kallar det - indianerna levde sin "religion" och hade inget behov av en abstrakt teologi eller ens något ord för det som var en självklarhet. Där fanns inget bigotteri, ingen weekendtro, ingen fanatism, ingen evangelisering av förtappade själar, inga ställföreträdande offergestalter, inga andtrutna predikanter som klättrade på varandras ryggar - och även om de kommunala andliga riterna, stamceremonierna med sånger och danser uppvisade konforma drag inom den enskilda stammen så var frihetssfären för en individualiserad tro och trosutövning frapperande vid.

Med en träffande formulering kallade en vit 1800-talsförfattarinna indianernas "religiösa" danser

för "bön i rörelse". Hon hade i ett ögonblick av klarsyn insett något som var miljoner vita amerikaner förvägrat. Demoniseringen av indianen som den bestialiska vilden och libertinen, lika mycket människa som djur, gjorde honom initialt konstitutivt ickereligiös; med tiden tillskrevs han ändå vantro och avgudadyrkan, vilket upphöjde honom till ett begärligare objekt för kristen ansträngning och omvändelse. Det var den förhärskande vita mentaliteten 1800-talet igenom, vilket antyder den revolution i förnuftsapparaten som det innebar för en vit amerikan att ens läppja på orden "indiansk religion". Att kristendomen under förrförra seklet seglade under civilisationens och den råa kapitalismens blodröda piratflagga bekymrade mindre. Civilisationens preparering och hopfösning av stammarna visade sig vara ett oundgängligt preludium för de legioner av prästrockar som skulle underminera hövdingarnas auktoritet och politiska inflytande, traditionella indianska värderingar, andlighet och sociala livsmönster, kort sagt tribalismen och satans speciella sändebud - schamanerna. Kollektivinnehavet av lös och fast egendom visade sig också vara en förbannelse, privatägande av ex. jord och konsten att ackumulera rikedomar däremot en välsignelse, ett nyckelkriterium på den civiliserade människan. Den som inte delat denna värdering har sällan tillförsäkrats en skyddad plats i den europeiska kulturen.

Under den första kontaktfasen var de engelska kolonisterna anmärkningsvärt ointresserade av att vinna röda proselyter för protestantismen, tvärtemot den animerade katolska själtrafiken i spanska och franska provinser. Virginiakompaniet använde tom engelska kronans örnmärkta anslag för omvändelsearbete, civilisering och undervisning av indianerna i kolonin till att amortera av egna skulder! Det blev näsknäpp och snar bankrutt. - Det kuriösa med de engelska kolonisterna var annars deras omätliga hunger efter land. Spanjorerna däremot tömde hellre sina gruvor på ädla metaller - med enormt slavgörbruk - men koloniserade sig bara vankelmodigt fram i norr, om de inte - som åtskilliga föredrog - återvände till moderlandet. Även om engelsmän och fransmän gemensamt åstadkom en ekologisk katastrof genom pälsdjursjakten i östra USA och Big Lakes-regionen så var de senares nybyggarganda ändå halvhjärtad. Men engelsmännen bet sig fast. Puritanerna lärde sig majs- och tobaksodlingens konst av indianerna. Man fann snabbt oplöjda marknader i Europa för det populära njutningsmedlet och profiterna rasade in. Eftersom tobaksväxten suger ut jorden mer än kanske någon annan kulturväxt så behövdes ständigt nya odlingsmarker. Med dogmen om "vakant land", dvs ouppodlad mark som "bara" användes för jakt och temporär insamling av vilda växter, kunde engelsmännen under sken av legalitet ockupera enorma indianska arealer; andra stals genom rena utrotningskrig eller genom tekniken att driva in betesdjur i indianska odlingsfält tills indianen gav upp och försvann. En rationellare metod gick ut på att bötesfälla indianer som begått enklare förseelser, som att olovligt rida en engelsmans häst o dyl. Boten sattes avsiktligt över indianens betalningsförmåga och kunde han inte gälda den på utsatt tid konfiskerades hans eventuella landinnehav. Ofta ryckte någon filantropisk engelsman in för att "rädda" indianen ur knipan genom ett pantlån på hans mark, indianen gick fri men blev i slutändan vräkt från sitt landområde av den engelske gentlemanen.

Att driva upp enorma tobaksplantager med svarta slavar blev en prestigesak för den självmedvetna penningaristokraten i det nya landet. USA:s tillblivelse och frihetskrigets slut 1783 innebar, som vi väl känner till, inget annat än en fortsatt fördrivning av indianerna västerut. Den amerikanska författningens fäder, prisade humanister som Washington och Jefferson spekulerade lika skamlöst i indianmark som i mänskliga rätts-, frihets- och likavärdesfrågor samtidigt som den senare vägrade ge upp sina svarta slavar. Bägge använde uttryck som "bestar, vilddjur och blodhundar" när de talade och skrev om indianerna - en vokabulär som sen föreföll cementerad i den amerikanska litteraturen - och bägge såg den röde mannens enda chans till överlevnad i en deportation till den ännu utforskade vildheten bortom Mississippi - annihilering väntade de tvehågsna. Den koppärrige creekslaktaren från Horseshoe

Bend 1814, president Andrew Jackson skulle i sinom tid fullborda dessa för indianerna så katastrofala fördrivningsdrömmar (1830-45) och som en av det vita Amerikas uppburna, patriotiska söner sluta på en 20-dollarssedel. Kanske hade man glömt att hans soldater, för att hålla räkningen, skar näsorna av de omkring 750 creekindianer man massakrerat i ett enda tillslag därnere i södern och att de slipade sina rakknivar på hudremсор från indianernas ryggar. Eller var det just därför?! Rudolf Höss kommenderade ett känt förintelsläger under 2:a världskriget där man framställde tvål och lampskärmar av judar, men han blev varken rikskansler eller omslagspojke på någon reichmarkssedel. - "Ovärdiga eller värdiga offer", det är det som gör skillnaden.

Men det var landet jag tänkte tala om: jorden och bergen som en resurs att krama profiter ur, som en pastoral nejd för ögat, som vildmark med egenvärde, som vederkvickelse och rekreation - det finns otaliga perspektiv men ett har den angloamerikanska historien igenom dominerat synfältet: den ohämmade nyttoaspekten. Det har lett till rovdrift och oläkbara sår i naturmiljön. USA har längesen utsett dessa "nationella offerområden" som alltid tenderar att hamna på indianreservaten. I en slags cynisk historisk konsekvens låter regimen de multi-nationella energijättarna löpa amok över reservaten, för att tugga i sig de rester blodbaden, farsoterna, spriten, indianagenterna, missionärerna, nybyggarna, byråkraterna, politikerna, järnvägs-magnaterna, proviantkontraktörerna, malmletarna och en obskyr mängd andra aktörer lämnat efter sig. Som svarta kallbrandsfåror i ett döende kött framstår sydvästerns gigantiska dagbrott för kol och uran inom reservaten. De enorma regleringar som under årens lopp utförts i Missouri River har drivit bort indianer från floddalar som kunnat skänka en futtig bärning i ett land som aldrig var skapt för plogen. Och så dessa mångmilafält av odestruerade gifter, missiler och lakrester från uranbrytning som ödelagt hela regioner av den indianska borten västern - kanske för alltid; en samlad aggression mot indianen, mot naturen och alla tänkbara etiska och moraliska värderingar som får de flesta jämförelser att förblekna.

Naturmiljön bar på speciella innebörder för indianen. Det var inte så att han bara kvittade sina försörjningsuttag mot offer, böner och riter av skilda slag, för att senare dras ned i ett fördärligt beroende genom kommersiell jakt och marknadsanpassning kontrollerad av vita. För indianen var land och tro ett, därför att upplevelsen av en annan dimension av **samma** verklighet - det vi vanligen kallar det övernaturliga, det metafysiska etc - ofta ägde rum på specifika och därför sakraliserade platser, som västsiouxernas Pa Sapa, Black Hills. Landet var en förutsättning för andligheten, kosmologin. Det var i denna "hemmiljö" det övernaturliga framträdde, där chanserna att möta det var störst, och det var till någon av dessa för de vita märkvärdigt anonyma, ödsliga och skrämmande heliga utposter den pubertala indianska ynglingen drogs för att söka sin första vision. Precis som det "professionella" mediet mellan människa och kosmos - schamanen - ständigt måste uppsöka de signifikanta orterna för de krafter han var i besittning av, för att fylla på förråden där krafter dränerats genom helande verksamhet, ceremonier, sweat lodge-riten osv måste även ynglingen under sin levnad om och om igen i ödmjukhet och utsatthet ropa efter den kraft han förunnats för att behålla den, för att stärka den, för att växa i insikt "om det obegripligas natur", för att det sköra bandet mellan universums alla väsen och varelser inte skulle brista. Det definierade tron på ett levande och därigenom moraliskt universum. Landet, naturmiljön gav möjligheter till upptäckter av nya platser för nya visioner, drömmar, syner, budskap som assimilerades av den enskilde för att uppgå i stammens samlade erfarenhetsmassa - i lakotans tro en förutsättning för allt växande, för alltets bestånd.

Därför är ex. det tidigare HD-beslutet om pekuniär kompensation för konfiskeringen av helgedomen Black Hills ett hån i merparten av de traditionella siouxindianers öron. Landet är omistligt, och de vita skadar bara sig själva genom att förvägra indianerna tillträde till de

heliga platserna, menar man, och dessutom strider det mot USA:s egna konstitutionella grundsatser om religionsfrihet.

I Nürnberg, efter 2:a vrk, dömdes en räckta nazikoryfäär för brott mot mänskligheten med den amerikanske HD-domaren Robert Jackson i en av huvudrollerna på anklagarnas bänk. Hur pinsam blir inte scenen för världssamfundet när man betänker att ca 6 milj, eller 34% av världens judar dukade under, en förskräckande siffra men långt ifrån en total förintelse, att 3 milj polacker och ytterligare runt 16-17 milj civila slaver dödades, direkt eller indirekt, att 1,5 milj romer (ca 50%) fick sätta livet till och samtidigt söker göra sig en levande föreställning om de 95% eller mellan 50-112 miljoner indianer som svepts bort från den amerikanska dubbelkontinenten till följd av en handfull europeiska staters expansionistiska strävanden och vidskepliga ödesutopier från kontaktåret 1492 och framåt. 100-talet indianstammar känner vi bara till namnet, ett okänt antal hann inte ens fastna i våra historiska annaler, de träffades sannolikt av en fullständig holocaust. - Utan att för ett ögonblick förringa det judiska folkets lidanden under naziregimen kan man ändå inte låta bli att förundras över de judiska forskare i USA och annorstädes, dessa sk exklusivister, som anser det brottsligt - "ett försök att stjäla holocausten och därmed plundra det judiska folket på dess ackumulerade moraliska kapital" - att ens andas om att även andra världens folk drabbats av "förintelser" som i absoluta eller relativa tal tom överträffar den judiska katastrofen - i indianernas fall många gånger om. Frågan är om det inte är lika idiotiskt att förneka omfattande folkmord - förintelser - på ex. indianer som det är att förneka gaskamrarnas existens. - Lite statistisk materia kan ge en fingervisning om i vilka regioner skilda forskare hamnat vid sina demografiska skattningar av den precolumbianska indianbefolkningen i den västra hemisfären: 1928 Spinden 50-75 milj, 1966 Dobyns 90-112 milj, 1976 Denevan 57 milj och 1987 Thornton ca 75 milj.

Mot bakgrund av den kunskap vi besitter idag, vad kunde vara mera avslöjande för det onda samvetet än USA:s fräcka hantering av FN:s genocidekonvention av 1948, som man först 40 år senare under Reagan-administratören ratificerade sen man lyckats lemlästa den ursprungliga kulturmordsartikeln och villkorat underskriften (med 2 "reservations" och 5 "understandings"). Den polske exiljuristen Raphael Lemkin som först definierat folkmordsbegreppet i boken "Axis Rule in Occupied Europe" (1944) för att sen delta i förarbetena till konventionen stämplades som obstinat och misshaglig och kastades ut ur USA. De skrivningar han propsat på "grep för brett och för djupt" - och gav inte bara Förenta staterna kalla kårar. Rädslan att dras inför det internationella skranket var påtaglig. - (se not 2 sid 68-69)

"...USA har med hänsyn till den norm som dess egna inhemska lagar sätter visavis ursprungsbefolkningarnas (indianernas) rättigheter, som i förhållande till relevanta internationella legala kanon, förblivit en laglös stat i ordets rätta bemärkelse. ...enda sättet för USA att någonsin betraktas som en 'legitim' stat skulle kräva en systematisk rekonstruktion av relationerna med indianbefolkningarna i enlighet med de legala fordringar, såväl internationella som inhemska, som den vid varje steg längs den långa vägen av expansion och konsolidering förbrutit sig mot. Intill dess förblir den en fullständigt illegitim skapelse, visserligen med makt att överleva, kanske, men utan rätten." - Ward Churchill, prof. i amerikanska indianstudier, Boulder, Col. 1997.

V. En apacheguide

Indianförfattare har alltid fångslats av apachernas hjältemodiga kamp för land och livsform. Fastän fåtaliga lyckades de producera ett förbluffande antal karismatiska krigs- och fredsledare. Intresset för dem visar sig bl a i ett oavlåtligt tillflöde av mer eller mindre lödiga apa-

cheböcker på den amerikanska bokmarknaden. (Bara under de tre år som förflutit sen den här lilla skriften gjorde entré i pappersutgåva har ett antal hyperintressanta apachebiografier och annat apachestoff lämnat amerikanska tryckpressar. Böckerna, med vidhängande innehållsdeklarationer och recensioner, är lätta att finna i nätbokhandeln.)

Biograferandet av enskilda apacher kan sägas ha startat med den färgstarke bedonkohechirichuan och shamanen Geronimos 1905-06 dikterade memoarer - "Geronimo - His Own Story" (red. SM Barret). I egenskap av krigsfånge vid Fort Sill krävdes president Th. Roosevelts (sid 2) medgivande för att den snart 80-årige Geronimo skulle få publicera sin livssaga. Krigsministeriet tvingade fram fotnoter som mildrade shamanens utfall mot den förda erövringspolitiken.

Det är knappast förvånande att författarna ägnat chirichuas fyra band - nednhi, bedonkohe, chokone och chihenne - det största intresset. Stammens ledargestalter var oefterhärmliga gerillakämpar och skickliga diplomater. Där fanns den väldige Mangas Coloradas, den måttfulle Cochise (Mangas svärson), den despotiske Juh, den geniale stridstaktikern Victorio, hans stridbara syster Lozen, den åldrande raidmästaren Nana, och så förstås, den coyotesluge Geronimo. Samtliga tämligen välbelysta i litteraturen.

Västapachernas namnkunniga ledare, som hövdingarna Diablo och Eskiminzin, har inte rönt samma uppmärksamhet. Västapachernas vacklande hållning och tendens att gå i den vite mannens ledband har av allt att döma inte gjort dem lika fascinerande att dokumentera. Samma öde tycks ha drabbat mescalerofolket i New Mexico, fastän inte så få av dem gjorde ärofulla insatser sida vid sida med kämpar som Victorio och Geronimo.

Rena pionjärforskningar i apachernas kulturmönster och krigshistoria genomfördes egentligen först på 1930- och 40-talen. Även om minnen bleknat och delar av kulturarvet urvattnats och fördärvats så levde åtskilligt kvar.

De apachefolk som figurerar i periferin av oroscentrat i mellersta och södra Arizona och New Mexico - d v s jicarilla-, lipan- samt kiowaapacher - har lämnats utanför den här översikten. De tillhörde i varierande utsträckning "det bisonjagande, präriekulturella bältet", vilket innebär att deras öden länkades till underkuvandet av präriefolket. Likaså är den spanska hegemonin i regionen, från 1500-talet fram till Mexicos födelse 1821, sparsamt belyst i upptagna arbeten. För den vetgirige finns där annars en frodig engelskspråkig litteratur att utforska. Ämnets litterära överstepräst - som inte kan förbigås - är tveklöst Herbert E Bolton.

Det lär numera inte förorsaka läsaren några bekymmer att få fram flertalet av nedannämnda böcker med enbart författarnamn, verktitel och förstautgåvans publiceringsår. Som regel har dessa verk sett en lång rad upplagor och inte sällan förlagsbyten.

För nybörjaren kan det vara en god idé att inleda med de breda översikterna. Ett tidigt fakta- och notspäckt arbete är Carl Cooke Risters "The Southwestern Frontier 1865-1881" (1928). Rister tar fasta på det militära och politiska skeendet. Vidare horisonter presenterar Frank C Lockwood i "The Apache Indians" (1938). Säkert den mest balanserade helhetsstudien av apacherna dittills. Boken tar oss från den spanska eran till 1930-talet. Även om det krigiska fokuseras berörs även apachernas kulturella uttryck.

Norrmannen Helge Ingstad skrev klassikern "Apache-Indianerne. Jakten på den tapte stamme" (1939). Ingstad sveper med lätt pennföring över apachernas hela historia och gör kulturella

nedslag. Merparten av boken upptas dock av en reseskildring i apachernas gråmelerade 1930-tal. Ingstad lyckas - som framgått - också komma Apache Kids öde på spåren.

Ralph H Ogle levde i området för de tidigare apachekrigen och berättar ingående om regeringens misslyckade fredspolicykampanj och om kontroverserna mellan civila och militära styresmän på reservaten. Det sker i en volym med den lite vilseledande titeln "Federal Control of the Western Apaches 1848-1886" (1940). Boktiteln syftar inte bara på "de riktiga" västapacherna utan också på chiricahuas.

Populär och omistlig är onekligen Dan L Thrapps "The Conquest of Apacheria" (1967). Arbetet omspannar ungefär tiden 1860-86, och det är som titeln antyder erövringskrigen som utgör huvudtema. Thrapp är en oemotståndlig detaljfanatiker. Donald E Worcesters "The Apaches. Eagles of the Southwest" (1979) är kanske mer lättsmält. Worcester nystar förtjänstfullt upp apachernas hela historia i regionen och för skildringen fram till 1970-talet.

Ett annorlunda upplägg använder James L Haley i "Apaches. A History and Culture Portrait" (1981). Chiricahuas tilldelas det mesta utrymmet i kraft av sina briljanta hövdingar och shamaner. Haley går systematiskt igenom apachernas andliga och kulturella världar innan han tar itu med krigen.

Den som önskar specialstudier över apachernas livsstil och tankemönster bör uppsöka Morris Edward Oplers "An Apache Life-Way. The Economic, Social, and Religious Institutions of the Chiricahua Indians" (1941). Boken är ett måste för alla meningsfulla studier av chiricahuafolket. Med rika exempel ur den indianska verkligheten gestaltar Opler ett helgjutet porträtt av chiricahuans väg från vaggan till graven.

Minst lika banbrytande var antropologen Grenville Goodwins mammutstudie "The Social Organization of the Western Apache" (1942). Goodwin tillbringade åtta år bland apacherna på San Carlos-reservatet i Arizona. Det gav honom möjlighet att bli klagöra västapachernas intrikata klanmönster. Ingen sten lämnades orörd, och även om boken kan verka snårig ger den rikt utbyte. Posthumt utkom Goodwins kompletterande anteckningar om västapachernas materiella kultur, krigsorganisation och krigföring - "Western Apache Raiding and Warfare" (1971). På köpet får man sig också till livs en handfull mindre kända levnadsöden som i sin tur tillför kunskap om resar som Victorio och Geronimo. Goodwins intervjuer lockade också fram nya upplysningar om Apache Kid.

Mescaleroapacherna fick en allsidig monografisk behandling i CL Sonnichsens "The Mescalero Apaches" (1958). Arbetet är med nödvändighet komprimerat eftersom det omspannar hela det kulturella och krigiska skedet från conquistadorernas dagar till mitten av 1900-talet.

De flesta pålitliga apachebiografierna är av ganska sent datum. Chihennehövdingen Mangas Coloradas, som räknade södra New Mexico som sitt hemland, förlänades ett halvfiktionaliserat porträtt i Will Levington Comfords "Apache" (1931). Lyckligtvis fabulerar Comfort kring ett ganska stabilt faktaunderlag vilket skänker boken ett visst dokumentärt värde.

Den vita amerikanskan Eve Ball hade förmånen att framleva sina dagar i grannskapet av mescaleroreservatet i New Mexico. Det gav henne utmärkta tillfällen att knyta kontakter med en rad minnesgoda apacher och skaffa fram fullständigt unika uppgifter som dittills gäckt forskningen. I synnerhet gällde detta bedonkohefödde Juh (sedermera chihenneledare) och Victorio. Balls "In the Days of Victorio" (1970) och det Juhbetonade verket "Indeh. An Apache

Odyssey" (1980) tecknar inte bara livslinjerna hos dessa hövdingar, böckerna bryter också ny mark för vår förståelse av chiricahuaapachernas andliga liv.

Shamanen Geronimo, förmodligen den mest exploaterade och beljugne av apacher, fick ett värdigt fullskaleporträtt först med Angie Debos "Geronimo. The Man, His Time, His Place" (1976). Debos levnadsteckning är föredömligt välbalanserad och väldokumenterad.

Chokonenhövdingen Cochise var en egenartad blandning av fridsam vältalare och slagghök. Med Edward Sweeneys "Cochise. Chiricahua Apache Chief" (1991) skingrades till stor del den mystik som tidigare omgärdat hövdingens liv. Särskilt givande fann jag de nya rön Sweeney lade fram om Cochise i rollen som krigsstrateg.

Ett bravurnummer i indianhistorisk megaklass utförde den då drygt 70-årige chihennehövdingen Nana under två månader 1881. Från det inre av New Mexico företog han med en klunga anhängare ett vindsnabbt plundringståg söderut, som i en cirklande rörelse förde honom tillbaka till hemtrakterna efter att ha tillryggalagt bortåt 500 svenska mil! Sju större skärmytslingar utkämpades med amerikanskt kavalleri; åtskilliga småstäder och byar vandaliserades och ett otal rancher lades i aska. Allt detta skildras i en minibiografi av Stephen Leckson, "Nanas Raid. Apache Warfare in Southern New Mexico 1881" (1987).

När det gäller Apache Kid hittar man uppgifter insprängda i en rad böcker. Bland de mera utförliga kan nämnas Jess Hayes "Apache Vengeance" (1954), Phyllis De La Garzas "The Apache Kid" (1995) och självklart Dan L Thrapps klassiska "Al Sieber, Chief of Scouts" (nyedition 1995).

Geronimolitteraturen är en aldrig sinande källa till kunskap om inte bara shamanens personliga öde utan lika mycket hans folks och slutfasen av de öppna apachekrigen. Det är värt att kasta ett extra öga på följande arbeten: Frontkorrespondenten Charles F Lummis' rapporter från den sista jakten på Geronimos följe 1886 har sammanställts av Dan L Thrapp i "Dateline Fort Bowie" (1979). Thrapp är också ansvarig för "General Crook and the Sierra Madre Adventure" (1972). De nästan hopplösa försöken att snärja shamanen bland lavaklipporna i söder är också temat för kapten John Bourkes personliga vittnesbörd "An Apache Campaign in the Sierra Madre" (1886). Bourkes mästerliga standardmemoar "On the Border with Crook" (1891) är en småstilt sak på inemot 500 sidor, och en sannskyldig skattkammare för den apachebitne. Den lätt bisarra generalen tillika Bourkes chef 1870-86, George Crook, är centralgestalten i denna självupplevda krönika som också kryddas med mängder av skarpsynta iakttagelser av sydvästerns färgstarka karaktärer (bl a Geronimo), miljöer och livsbetingelser.

Jack Lane redigerade en fältläkares iakttagelser i boken "The Journal of Leonard Wood May-September 1886" (1970). Woods dagboksanteckningar hugger tag i läsaren och man återupplever hela det plågsamma företaget som sökandet efter Geronimo innebar. Soldaternas umbäranden - sönderskavda fötter, förtärande törst, brännheta klippor, svindlande stupkanter - återges med en närvarokänsla som ofta saknas i sekundärlitteraturen.

Fascinerande men inte alltid korrekt är apachen Jason Betzinez minnen som medkombattant vid Geronimos sida. Hans hågkomster samlades i WS Nyes "I Fought with Geronimo" (1959). Löjtnant Britton Davis ansträngde sig att lägga slutfasen av Geronimokampanjen tillrätta i "The Truth About Geronimo" (1929). En lättläst översikt i samma ämne är Odie B Faulks "The Geronimo Campaign" (1969).

John P Clum, den makthungrige indianagenten vid San Carlos i mitten av 1870-talet, hyllas ogenerat partiskt av sonen Woodworth Clum i "Apache Agent. The Story of John Clum" (1936). Från sitt enögda perspektiv innehåller boken ändå värdefulla informationer om bl a Victorio och Geronimo, som bägge tidvis vistades på reservatet.

Victorio är den tragiska huvudaktören i Joseph Stout Jr:s "Apache Lightning. The Battle of the Ojo Calientes" (1974). Ojo Caliente var ett annat namn för chihenneapacherna. Victorio blev som bekant martyr för sitt folk sen han dukat under i massakern vid Tres Castillos i Mexico 1880.

Den vite scouten och tolken Tom Horns självbiografi "Life of Tom Horn. A Vindication" (1904) är som boktiteln antyder närmast en försvarsskrift för hans liv i brottslighetens gränsland, men den kastar också ljus över apachescouternas villkor på 1880-talet.

Generalsmemoarer som Oliver Otis Howards "My Life Among Our Hostile Indians" (1907) och George Crooks av Martin F Schmidt redigerade "George Crook. His Autobiography" (1946) ger inblickar i den militära och politiska bakgrunden till apachekrigen. Den djupt religiöse, enarmade generalen Oliver Otis Howard var den som skickades ut på det delikata uppdraget att mäkla fred med Cochise i början av 1870-talet. Slutmålet var förstås att göra farmande reservatshjon av samtliga apacher.

Minnesböcker som vilar på mindre prominenta förbindelser med apacherna skapar ofta en intimitet som den tillrättalagda och officiösa memoarfloran saknar. Till den förra kategorin får räknas James O Patties "The Narrative of James O Pattie of Kentucky" (1831), John C Cremonys "Life Among the Apaches" (1868), John Ross Brownes "Adventure in the Apache Country...1864" (1869), Samuel Cozzens "The Marvelous Country. Three Years in Arizona and New Mexico" (1874), Charles F Lummis' "The Land of Poco Tiempo" (1893), soldathustrun Martha Summerhays' "Vanished Arizona" (1911), Thomas Cruses "Apache Days and After" (1941) jämte den av Frank C Lockwood redigerade boken "Apaches and Longhorns. The Reminiscences of Will C Barnes" (1941).

Av det mustigt berättarglada slaget är Frank Dobies "Apache Gold and Yaqui Silver" (1928) samt Ross Santees "Apache Land" (1947). Stoff till böckerna har hämtats från såväl vita som röda sagesmän. Man får ta somligt med en nypa salt, men ställvis lämnas verkligt substantiella upplysningar om hövdingar som Cochise, Geronimo, Eskiminzin - och, intressant nog, Apache Kid.

En superb handledning till de historiska befästningsverken i Arizona återfinns i Constance Wynn Althshulers lilla fotoillustrerade häfte "Starting with Defiance. Nineteenth Century Arizona Military Posts" (1983).

Indianämnet är fyllt till brädden av allehanda encyklopedier. Vad angår chiricahua- och väst-apacherna bör läsaren ta en extra titt på Smithsonian Institutions, Washington DC, ännu oavslutade (!) men föredömligt ambitiösa handboksprojekt över Nordamerikas indianer. Alfonso Ortiz fungerade som volymredaktör för "Handbook of North American Indians. Volume 10. Southwest" (1983). Huvudredaktör för hela serien är William C Sturtevant. - Smithsonian's tidigare tendens att agera högkvarter för en indianhistoria fläckad av rasarrogans är till stor del ett minne idag även om fenomenet inte precis utrotats.

Not 1 till sid 2: Theodore Roosevelt och rasfrågan

Det är lätt att betvivla horribla yttranden som upptaktscitatet i boken, eller att fixera det, göra det unikt för den person som fällt det. Det gäller inte här. Roosevelt talar genom samma megafon som Jefferson och Jackson och den vilar på den vita opinionens axlar. Dessutom, det vore absurt att tro att Roosevelt - nyvald som president - inte skulle valt sina ord med större omsorg, diplomati och diskretion om han ens känt skuggan av tvivel. Genom 42 böcker och oräkneliga artiklar som 1970 fyllde fem hela bibliografiska volymer vid Harvard University kan man följa den omåttliga skriftställaren och hans ofta oförblommerade rasteorier som går evolutionsläran och socialdarwinismen varmt tillmötes.

I början på 1880-talet drev han boskapsrancher i North Dakota innan landet hägnades; han jagade troféer i Big Horn Mtns och såg till att stammarna av björn och storhornsfår decimerades ytterligare. Hans kollegor hade redan drivit undan bison med sin tamboskap, lagt beslag på betet och slaktat ut hjordarna i gott samförstånd med de professionella jägarna. De förkrympta bestånden av gråvarg och vapiti kände "den vita döden" i näsborrarna och blev allt oåtkomligare. Efter några hemska vintrar på dessa blizzardpinade breddgrader gav Roosevelt upp experimentet för att ge sig politiken i våld. - Men han glömde aldrig västern. Han skaffade sin egen myt. Han dyrkade exspejaren och showmannen William F Cody, Buffalo Bill, en man som förkroppsligade hjältebragder, viddernas frihet, pionjärandan, hårdheten och råheten i kamp med en obarmhärtig natur och en lika skoningslös röd barbar. Dessa hårdande provningar skapade amerikanen, menade Roosevelt, och därför var Buffalo Bill "amerikanernas amerikan" - ett föredöme att efterlikna. Han låtsades inte om Codys kroniska nappande på flaskan, hans dåliga affärssinne, ständiga penningknipor eller att han mest av allt var en fantasiprodukt framfödd i ramplyuset på tusentals utemaneger och i lika många billighetsromaner. Det världsvinnande greppet hette reklam. Denna innovation - att t ex kleta ner hela städer med jätteaffischer, fylla tidningarna med helsidesannonser, marschera bullrande fram genom huvudgatorna och rassla iväg med chartrade, lika välfärdiga som väldiga tågset - var hans smarta och trogna medhjälparens idé, Nate Salsbury och John Burke. Utan dem hade hans Wild West Show aldrig lyft. Med Cody föddes också celibriteten, det artificiella kändisskapet.

Genom att Cody funnits därute i den verkliga västern kunde han skapa illusionen av att presentera den genuina varan, de genuina händelseförloppen, de genuina gestalterna, de genuina indianerna; människor suggererades att tro att de återupplevt "verkligheten" - med mordiska röda framstormande under bestialiska helvetestjut mot den barrikaderade nybyggaren med sin skälvande familj och annat i den stilen - och de gick hem frälsta, om inte förr. Det var en grandios manipulation som få vita kunde stå emot. I slutet av vissa tablåer - som gärna anspelade på verkliga händelser - dök Cody upp som den räddande halvguden, sköt någon röd helveteshund just innan denne hunnit förgripa sig på en gyllenlockig vit ängel för att i nästa sekund med några raska snitt svinga den bloddroppande indianskalpen i luften. Publiken var hänförd. Barbariets rätta ansikte hade återigen avslöjats. - I den verkliga västern sparades ofta några kulor för kvinnliga anhöriga, för att de inte skulle besudlas av de röda - "ett öde värre än döden". Sanningen är den att det finns få om ens några dokument som belägger förekomsten av indianska våldtäkter på vita kvinnor. Det tillhör de sexualfantasier som odlades och vidarefördes inom den tidiga kristna kyrkan, där fanatismen mot lusten och köttets frestelser drev många till vanvettstortyrens brant. Våldtäktsmyten levde stark ännu under 1800-talet.

Roosevelt liksom miljoner andra amerikaner kände bara indianen genom Codys ögon. De var stadsmänniskor och de köpte myter om västern som de köpte svarta skoputsares tjänster på gatan. De speglade sig i den välputsade och tillrättalagda historien och tog den för sann. De hade inget att sätta emot. - Vid Columbusutställningen i Chicago 1893 som firade 400-årsminnet av Columbus ankomst till Västindien - ett år försent - hade Cody placerat sin manege mitt emot utställningsentrén. Vem fick mest besökare gissar läsaren - visst, sagofabrikören.

Det var i boken "The Strenuous Life" (Macmillan, New York, 1901) som Roosevelt skrev det första partiet av det citat som återges i "Apache Kid...". Liknande cynism visade han beträffande Sand Creek-massakern 29 nov 1864, där ca 150 sydneyenner och -arapahoer, trots militära försäk-

ringar om trygghet, mördades i sydöstra Colorado. 75% var kvinnor och barn; soldaterna under ledning av översten och metodistpredikanten John Chivington skar ut kvinnornas könsdelar, snittade bort bröstet och tog skalperna för att rida in ett jublande Denver City, där den lika rabiate indianhataren och guvernören John Evans gratulerade Chivington. Mordängelnens måtto blev klassiskt: "Nits make lice." Det talar för sig själv. Ingen vit ställdes till ansvar eller straffades för blodbadet. Chivington återgick till prästsysslan. Hans popularitet bland Colorados vita medborgare hade om möjligt stigit. - Roosevelt ansåg att "om någon aktion vid (indian-)fronten var rättmätig och välgörande så var det denna..." (se Thomas G Dyer "Theodore Roosevelt and the Idea of Race", Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1980). - Den senare delen av Roosevelt-citatet i "Apache Kid..." om att goda indianer är döda dito har en förhistoria. Det Roosevelt kläckte ur sig till en tidningsman i Washington DC runt 1901-02 är en otäck travesti på det generalmajor Philip Sheridan förmodas ha sagt en januaridag 1869. Det var vid Fort Cobb i Texas kaptan Charles Nordstrom (!), vid 10:e kavalleriregementet (färgat reg. - vita befäl!), personligen hörde den lille hätske indianhataren med avmätt stämma yttra: "Den enda goda indianen jag mött var död!" Uttalandet figurerar i olika varianter, men andemeningen står ändå klar. - Roosevelts rashygieniska filosofi omfattade även andra grupper än indianer. Han ansåg t ex att "degenererade, kriminella...och svagsinta individer (borde) förbjudas att föröka sig" eftersom han fruktade att "de bättre vita klasserna" i det amerikanska samhället skulle marginaliseras av denna "ohämmade reproduktion av dåligt rasmaterial", av dessa "fullständigt håglösa och värdelösa" individer. - Tongångarna är märkvärdigt välbekanta. Man får en kuslig känsla av att Roosevelt plagierat något Goebbels-dekret 30-talet år för tidigt. - "Rashistorikern" Pierre L van den Berghe fann i västvärldens moderna historia tre rasister som utdistanserade alla övriga: Hitler, en chefsideolog för apartheidsystemet i Sydafrika och så - Theodore Roosevelt.

Roosevelts rasfobier återkom även i utrikespolitiken. Han ansåg - som en följd av den gamla Monroe-doktrinen - att det var USA:s legitima rätt att intervensera i sitt "närområde", Sydamerika och Karibien, för att garantera rikets säkerhet. Ett passande och synnerligen elastiskt motiv. Militära operationer kunde bli nödvändiga då ett lands ledning "begår missgrepp eller där kraftlöshet resulterar i upplösningstendenser inom ett civiliserat samhälle". Spanska Cuba var ett typexempel. 1898 invaderade USA utan någon som helst provokation; överste Roosevelt stormade uppför San Juan Hill och blev hjälteförklarad - dock utan häst eftersom hästarna glömts kvar i Florida. En vän skrev till Roosevelt att det var "ett utmärkt litet krig". President McKinley försvarade aktionen med att Cuba "ständigt är ett irriterande hot mot vår säkerhet". Så galant vänder man på steken. Nästa offer blev Filippinerna. Roosevelt och de andra regeringen närstående rasexperterna fann att ön befolkades av tre mer eller mindre lågtstående raser - den lägsta, den som orsakade USA mest militärt besvär, tagalo, kallade Roosevelt en samling "banditer snarlika siouxer och seminoler" (eftersom de varit lika obstinata). Roosevelt skilde också på "civiliserade" och "barbariska" krig - den förra sorten kunde per definition bara utkämpas av vita, och ett ickevitt motstånd stred alltid barbariskt, d v s med snuskiga, råa och ojusta metoder. Fram till 1916 hade USA med hot och lämpor och krigiska manifestationer slukat - förutom ovannämnda nationer - Puerto Rico, Virgin Islands, Hawaii och Samoaöarna. Av någon anledning gav man sig bara på svaga nationer med färgade befolkningar. - Buffalo Bill, som tillskrivit presidenten redan före Cuba-kriget och erbjudit sig att ställa upp med ett blandat sällskap indianer och vita skådespelare för att på indianmanér göra en ryttarattack från en lämplig landstigningspunkt, blev avvisad. Idén var visserligen befängd, men Buffalo Bill tog skadan igen genom att förvandla kriget till ett shownummer. Redan i mars 1898 deltog amerikanska Cuba-veteraner i spektaklet och gjorde stor lycka. Roosevelt bevistade ett uppförande och var nöjd med sin egen insats.

Roosevelts andra presidentinstallation, 1905, bar på en tragisk symbolik som deltagande indianer sannolikt inte var införstådda med men som presidenten arrangerat med avsikt. I främsta paradledet red sex indianer bl a den gamle Geronimo och comanchledaren Quanah Parker. De representerade det Roosevelt och det amerikanska folket betraktade som en kanske utdöende kvarleva. Efter följde en grupp snaggade indianska kadetter från internatskolan Carlisle Indian School - framtiden. Dessvärre var den redan stulen.

Utan att fördjupa oss i ämnet kan ändå noteras att begreppet "ras" under historiens gång burit på

vitt skilda innebörder som svarat mot vissa specifika syften utan att nödvändigtvis hänga ihop med hudfärg. Egyptier, greker, romare mfl hade sina egna föreställningar om rasernas olikheter; i Spanien på 1300-1400-talen stiftades en rad "raslagar" som begränsade judarnas rörelsefrihet och möjligheter att inneha ex. offentliga ämbeten och bedriva studier vid universitet. Judar som konverterat till katolicismen hölls under sträng bevakning av inkquisitionen. Misstanke om "oren gudstjänst" ledde till hårda förhör och test i något sinnrikt tortyrredskap. Kontakten med sk naturfolk förlängde rastrappan ner i den mörkaste av källare. I detta halvdunkel där guds rena sol bara kunde nå den vite mannen var det svårt att urskilja några andra varelser med mänskliga drag. Kyrkliga prelater kände sig tvungna att anställa ingående förhör med enskilda indianer för att kunna fastställa om hjärnstrukturen möjligen hade en avlägsen likhet med den mänskliga - vita. Utfallet av denna förvetenskapliga undersökning var både positivt och negativt - beroende på var man står. Indianen tycktes sakna förnuft, förstånd och omdöme och förmåga till abstrakt tänkande, han var naiv, lastbar, syndig och ogudlig, men hade böjelse för musik och en själ. Kort sagt: han var en slavnatur som under rätta betingelser kunde vara värd en evangeliseringsinsats.

400 år gick utan att denna uppfattning om indianen nämnvärt rubbades. Gläntar vi på den hyllade amerikanske historikern Francis Parkmans (1823-1893) "The Conspiracy of Pontiac" (1915; orig 1851) får vi veta att den röde mannen är "människa, varg och djävul" i en och samma person. Vidare höll Parkman indianen ensam ansvarig för sin "undergång" eftersom "han inte vill lära civilisationens elementa och därför måste försvinna med sina skogar". Denne vänsälle man skrev också en omtyckt bok om rosor, blev professor i trädgårdsskötsel vid Harvard och medverkade till grundandet av det amerikanska arkeologiska institutet. Sensmoral: gröna fingrar är ingen pålitlig garanti mot röda.

Men vi ska inte glömma de bägge rasintresserade presidenter som nämndes i början av den här extensiva noten. Thomas Jefferson, som såg utrotningsalternativet som det enda möjliga för den händelse östindianerna inte frivilligt lät sig fördrivas över Mississippi, hade också ett ont öga till de svarta. I hemliga samtal - han intrigerade gärna bakom lykta dörrar som ex. före Louisianaöppet 1803 - med sina närmaste rådgivare och ministrar kastade Jefferson fram en tanke som enkelt skulle lösa "negerproblemet". Varför inte deportera hela rasen tillbaka till Afrika? Jeffersons finansminister räknade på saken men fann det på tok för dyrt för statskassan. Efter att på nytt ha lagt pannan i djupa veck återkom presidenten med en mer ekonomiserande propå. Räckte det inte med att avtvinga de svarta deras späd- och småbarn, för att sen skeppa iväg den lätthanterliga lasten till Afrika; berövad sin avkomma skulle ju rasen självdö? Han hade själv prissatt de små till 22:50 USD huvudet. Han tillade att idén visserligen kunde väcka "vissa humanmoraliska skrupler" men att den var fullt genomförbar. Lyckligtvis iscensattes inte denna förvisningsplan, som fö på alla punkter uppfyller nutida FN-kriterier på folkmord. 60 år senare var president Lincoln fångad i samma tankebanor, men han ansåg det vara mera rationellt att dumpa de svarta i karibiska övärlden eller i Mellanamerika. Hur pass seriösa dessa funderingar var är givetvis svårt att bedöma, även om Lincoln t ex gång på gång förklarat att nord-syd-kriget inte i första hand handlade om den svarta rasens emanciperings utan om unionens vara eller icke vara. Om inte enda slav frigavs så var kriget ändå värt sina offer...

Jeffersons fall är problematiskt. Han är längesen kultförklarad som en av nationens andliga grundläggare och uthuggen i sten i Mount Rushmore. Men han är också insvept i gåtfullheter och paradoxer, där förhållandet till de "färgade raserna" intar en central roll. Till sin sista dag levde han i ett dubbelmoraliskt predikament som han gjorde allt för att inte lösa. Han hade ärvt både sin plantage och sina svarta slavar, men kunde på inga villkor tänka sig att frige dem. Det gick tom rykten om att han - patologiskt ängslig för kroppsliga njutningar - ändå gjort en av sina slavar med barn. Ännu en logisk motsägelse. I relationerna med indianerna agerade han lika schizofrent. Hans diplomater sände alltid ett officiellt budskap som skulle frambringa vänskapskänslor och invagga de röda i säkerhet; med den andra handen skissade han en konfidentiell agenda där indianerna i slutändan berövades alla livsbetingelser som indianer - det var ödesmanifestets logik.

Långt innan han förärades presidentämbetet 1830 hade Andrew Jackson gått på indianjakt som den kultiverade engelsmannen går på rävjakt. Och han jagade aldrig förgäves. Han bekymrade sig

aldrig om metoderna - bara för resultatet. Hans indianhat stod vidöppet, tvärtemot Jeffersons. Där Oliver Stone i "Nixon"-filmen låter presidenten begrunda sitt öde och fälla repliken att han vunnit sitt ämbete genom att gå över fyra döda kroppar skulle Jackson ha varit mållös. Inte av blödande samvete eller skamkänslor utan för att kontrasterna blir så enorma. Enbart genom militära aktioner mördade Jacksons soldater åtskilliga tusental indianer i något vita historiker länge valde att kalla "slag" eller liknande, en skönklingande heroisk omskrivning för massakrer och blodbad. Inte nog med att de röda oftast saknade den vita vapentechniken och var fåtaligare dessutom riktade Jackson gärna sina nådastötar mot indianbyar där de manliga försvararna var frånvarande. Den indianhatande retoriken förde han med sig från "slagfälten" in i Vita huset. Han talade gärna i metaforer då han skapade sina analogier mellan djurriket och indianen. Indianen tillhörde inte ens det mänskliga släktet, någon "ras", han förlorade sina antropomorfa drag och försågs istället med vargens blodfraggiga käftar. För att frammana den rätta fighterglöden brukade han förklara för sina soldater att det gällde att finna "vargkulan" och döda så många kvinnor och "valpar" som möjligt - innan de hann fly. Genom att slita all mänsklighet från indianerna, avhumanisera dem, demonisera dem, skulle inga mentala blockeringar hindra soldaterna från att göra sitt jobb.

Not 2 till sid 60: Genocide-konventionen

Innan den slutliga versionen av genocidekonventionen klubbades i FN:s generalförsamling 9 dec 1948 hade FN-sekretariatet bl a anlitat juristen Raphael Lemkin - som den främste auktoriteten på området - för att utarbeta ett utkast till konventionen. I "sekretariatsutkastet" definierades tre typer av folkmord, genocide: 1. Fysiskt folkmord innebär massmord eller att individgruppen underkastas långsiktiga avlivningsåtgärder, att den ex. berövas livsuppehållande betingelser som nöjaktiga bostäder, kläder, hygien, medicinsk vård eller försätts i överdrivet arbete eller fysisk utmattning som kan förväntas leda till individers bestående försvagning eller död; stympningar och biologiska experiment som inte har ett kurativt syfte; berövandet av livsuppehållande möjligheter genom konfiskering av egendom; dessutom plundring, beskurna utkomstmöjligheter och restriktioner beträffande bostäder och förnödenheter som annars är tillgängliga för övriga invånare inom regionen ifråga. 2. Biologiskt folkmord innebär begränsningar av nativiteten inom en specifik grupp genom sterilisering eller tvångsmässig abortering, segregering av könen och hinder för giftermål. 3. Kulturellt folkmord innebär att destruera de specifika karakteristika som kännetecknar en bestämd grupp ex. tvångsmässig överföring av barn från en grupp till en annan; tvångsmässig och systematisk förvisning av individer som är kulturella representanter för gruppen; förbud att använda det egna modersmålet eller utöva religiösa värv eller trycka nya publikationer; systematisk destruktion av historiska eller religiösa monument eller deras ianspråkstagande för främmande syften; destruktion eller skingrande av dokument och objekt av historiskt, konstnärligt eller religiöst värde och av objekt använda vid religionsutövning. - Detta, utkastet fritt och i korthet.

Om man ögnar igenom genocide-konventionen i sin finala form - som enkelt hittas på nätet - finner man nio kortfattade artiklar. Av artikel 3, ovan, om kulturellt folkmord, återstår enbart vad som framgår av artikel 2 mom. e: "tvångsmässig överföring av barn från en grupp till en annan". Med stöd av bl a Sovjet kunde således USA utmönstra merparten av kulturmordsartikeln - utan att för den skull låta den egna kongressen ratificera instrumentet på 40 år! Varför? Saken var ju den att både utkastet och den slutliga konventionen innehöll skrivningar som en domstol sannolikt kunnat omsätta i en för USA förödande brottmålsprocess. Praktiskt taget hela indianpolitiken från 1880-talet till vår egen tid har inneburit en systematisk process som syftat till att utplåna indianstammarnas kulturella identiteter. Det var det fd BIA-chefen Francis Leupp menade när han 1910 skrev att det gällde att "döda indianen, men spara människan". - Förbud för indianerna att utöva sin religion lagstodades 1897 (skilda andliga riter hade redan förbjudits). Indianerna vägrades tillträde till heliga platser, och de berövades helgedomar som Black Hills och andra religiösa monument. Dessutom har ex. Black Hills förstörts och vanhelgats genom tillkomsten av presidentrelieferna i Mount Rushmore, mineralbrytning, skogsavverkning och turistindustri. - Schamanerna förbjöds leda andliga ceremonier och utöva helande verksamhet. - Införandet av vitkontrollerade "indian-domstolar" medförde förbud mot traditionell indiansk rättspraxis. - Indianbarnen tvingades till skolor

där de var förhindrade att använda sina modersmål under hot om bestraffning; andra tvångsförvisades till speciella internatskolor utanför reservaten och vägrades kontakt med sina familjer. De tvångsklipptes och var tvungna att bära vita kläder. Indoktrineringen gick ut på att alla skulle tala engelska, att barnens traditioner, sedvänjor och tro ersattes med angloamerikanska värderingar, kulturnormer och kristen bekännelse. - De indianska nationernas kollektiva markinnehav krossades genom jordfördelningslagen 1887 som tvingade fram enskilt ägande och successiv överföring av miljontals hektar mark till vita farmare, bolag och ranchägare. Privatägandet innebar en fortlöpande desintegrering av sociala och andliga strukturer, och genom arvsskiften spreds resterna av den indianska landbasen på allt flera händer, förlorade i värde, blev ekonomiskt olönsam och leasades ut eller försåldes till vita kapitalägare. Utleasad mark har sen rovbetats och kalhuggits och tömt reservat på naturresurser. Indianer som inte klarade engelska språket försågs med vita förmyndare som inte sällan tubbade sina myndlingar att testamentariskt skriva över marken på dem själva. Som om detta inte var nog kan inte stammarna ställa kollektivägd mark som säkerhet för lån, vilket givetvis försvårar eller omöjliggör större samägda utvecklingsprojekt. Av totalt 138 milj acres indianmark 1887 hade 90 milj berövats dem fram till 1934. - 1924 blev genom ett ensidigt kongressbeslut alla indianer - som inte redan var det - amerikanska medborgare. - 1934 upphävdes genom "reorganiseringsakten" alla former av traditionell indiansk styrelsestruktur för att ersättas av formella stamråd enligt amerikansk demokratimodell. - Genom en serie ensidiga "termineringsakter" på 1950-talet förklarade kongressen 109 stammar som "utdöda" vilket innebar att de förlorade alla traktatsmässiga rättigheter, samtidigt antogs "omflyttningsakten" som resulterade i att över 50% av nationens indianer tvingades överge sina reservatsmarker för att "integreras" i nationens urbana centra, där många gick under i slummen av droger, arbetslöshet och mental ohälsa.

Inte nog med att USA på punkt efter punkt bevisligen förbrutit sig mot utkastets artikel 3, - och själva andan i artikeln - därtill var tvångsadoptioner av indianbarn till vita familjer länge en praktiserad och välutvecklad policy (konventionen artikel 2e). - Direkta massmord som ex. vid Blue Water 1855, Sand Creek 1864, Washita 1868, Marias River 1870 och Wounded Knee 1890 är bara toppen på ett isberg (utkastet artikel 1; konventionen artikel 2 a och b). - Jordfördelningslagen och den åtföljande reservatsmisären med usla bostäder, en främmande och otillräcklig diet, sanitär utlandsstandard, snudd på obefintliga utkomstchanser, alkoholism, narkotika, kroniska sjukdomar, mental ohälsa, abnorm självmordsfrekvens, extremt låg medellivslängd, hög brottslighet, sönderslitna familjeband kan sammantaget ingå under sekretariatsutkastets 1:a artikel och under konventionens 2:a mom. c; konventionen talar om att "avsiktligt underkasta en grupp levnadsvillkor som är ämnade att leda till förintelse av hela eller delar av gruppen". Graden av "avsiktlighet", eller medvetenhet, kan alltid relativiseras och diskuteras, klart är ändå att dessa påtvingade sociala förfallsfenomen med ödesdigra följdverkningar väl platsar under de kriterier som ställts upp i utkastets 1:a artikel. - Steriliseringar och aborteringar utfördes under lång tid på indianska kvinnor av "sociala skäl" men avslöjades under 1970-talet och bereddes generöst utrymme speciellt i indianska tidningar som "Akwesasne Notes" (utkastets 2:a artikel om biologiskt folk mord; konventionen artikel 2d).

19 feb 1986 antog USA:s senat det paket av förbehåll som skulle göra det möjligt för kongressen att skriva under genocide-konventionen av 1948. När det skedde i okt 1988 innebar det att USA skaffat sig garantier för att aldrig någonsin kunna ställas till svars för genocida avsikter och handlingar, eftersom man försett det amerikanska "rättssystemet" med en auktoritet som neutraliserar den internationella domstolen. - USA:s ursprungliga stympning av kulturmordsartikeln har i praktiken inneburit att man obehindrat kunnat fortsätta den etniska diskrimineringspolitiken på hemmaplan, plundringen av naturresurser på reservaten och den maskerade nykolonialistiska "utvecklingspolitiken" i tredje världen. Det dåliga exemplet har också inneburit att skrupelfria regimer världen över med förnyad vitalitet kunnat förfölja sina egna minoriteter med underförstådd hänvisning till supermaktens moraliska undermålighet.

